

159346

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

TOKAT İLİ VE NİKSAR İLÇESİ
ÇEŞME İLE ŞADIRVANLARI

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Özlem KAŞIKEMAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hakkı ACUN

Ankara-2005

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Özlem KAŞIKEMAN'a ait olan Tokat İli ve Niksar İlçesi Çeşme İle
Şadırvanları adlı çalışma, jürimiz tarafından Sanat Tarihi Anabilim dalında
YETERLİLİK / YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan(imza).....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

Üye (imza).....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

Üye (imza).....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

KISALTMALAR CETVELİ	i
I- GİRİŞ	1
A- Çeşme Mimarisinin Kökeni ve Gelişimi	6
a) Çeşme Kelimesinin Terminolojisi.....	6
b) Çeşme Mimarisinin Kökeni ve Gelişimi.....	7
B- Şadırvan Mimarisinin Kökeni ve Gelişimi	14
a) Şadırvan Kelimesinin Terminolojisi.....	14
b) Hamam Kelimesinin Terminolojisi ve Gelişimi.....	14
c) Şadırvan Kelimesinin Mimarisi ve Gelişimi.....	16
II- TOKAT İLİNİN TARİHÇESİ	18
III- TOKAT İLİ ÇEŞMELERİ	22
1- Acepşir(Başağrısı Çeşmesi).....	22
2- Alaca Çeşme.....	26
3- Ali Tusi(Necmettin Tusi/Şeyh Tusi/Ebu'l Kasım Tusi) Çeşmesi.....	30
4- Balak Otel'deki Çeşme.....	37
5- Bekir Paşa(Musa Bey) Çeşmesi.....	45
6- Büyük Beybağı Mahallesi'ndeki Çeşme(I).....	49
7- Büyük Beybağı Mahallesi'ndeki Çeşme(II).....	53
8- Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki Çeşme.....	57
9- Halit Sokak'taki Çeşme.....	61
10- Kilise Çeşmesi.....	66
11- Küçük Beybağı Mahallesi'ndeki Çeşme(I).....	70
12- Küçük Beybağı Mahallesi'ndeki Çeşme(II).....	74
13- Kümbet Mahallesi'ndeki Çeşme.....	78
14- Lâtıfoğlu Konak Çeşmesi.....	82
15- Madımağın Celalin Evi Çeşmesi.....	86
16- Malkayası Mahallesi'ndeki Çeşme(I).....	89
17- Malkayası Mahallesi'ndeki Çeşme(II).....	92
18- Malkayası Mahallesi'ndeki Çeşme(III).....	95

19- Paşa Hamamı(Yörgüç Paşa) Çeşmesi.....	98
20- Rüstem Çelebi(Güçük Minare/Katip Rüstem Mescidi) Çeşmesi.....	102
21- Setenciler Sokak'taki Çeşme.....	106
22- Sık Dişini Hela Çeşmesi.....	110
23- Sulusokak'taki Çeşme.....	113
24- Takyeciler(Takekciler/Tekyeciler/Cami-i Hatun) Çeşmesi(I).....	120
25- Takyeciler(Takekciler/Tekyeciler/Cami-i Hatun) Çeşmesi(II).....	124
26- Taşhan(Voyvoda Hanı/Döğmeciler Çarşısı) Çeşmesi.....	128
27- Ulu Cami(Fethiye/Mescid-ül Cuma) Çeşmesi(I).....	133
28- Ulu Cami(Fethiye/Mescid-ül Cuma) Çeşmesi(II).....	138
29- Yeşilırmak Kenarındaki Çeşme(I).....	143
30- Yeşilırmak Kenarındaki Çeşme(II).....	147
IV- TOKAT İLİ HAVUZ /ŞADIRVANLARI.....	152
1- Alaca Mescit Şadırvanı.....	152
2- Ali Paşa Camisi Şadırvanı.....	157
3- Ali Paşa Hamamı Havuzu(Erkekler Bölümü).....	163
4- Ali Paşa Hamamı Havuzu(Kadınlar Bölümü).....	169
5- Behzat Camisi Şadırvanı.....	172
6- Belediye Havuzu.....	176
7- Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki Havuz.....	181
8- Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki Havuz.....	186
9- Latifoğlu Konak Havuzu.....	190
10- Meydan(Hatuniye) Camisi Şadırvanı.....	195
11- Mustafa Paşa Hamamı Havuzu(I).....	202
12- Mustafa Paşa Hamamı Havuzu(II).....	205
13- Mustafa Paşa Hamamı Havuzu(III).....	208
14- Pervane Hamamı Havuzu(Erkekler Bölümü).....	211
15- Setenciler Sokak'taki Havuz.....	215
16- Takyeciler(Takekciler/Tekyeciler/Cami-i Hatun) Şadırvanı.....	220
17- Taşhan(Voyvoda Hanı/Döğmeciler Çarşısı) Havuzu.....	225
18- Yazmacılar Hanı'ndaki(Gazioğlu Emir Hanı) Havuzu.....	232
V- GÜNÜMÜZDE OLMAYAN ÇEŞME VE ŞADIRVANLAR.....	236

1- Tokat Eski Kasaphane Çeşmesi.....	236
2- Tokat Hamza Bey Mescidi Çeşmesi.....	237
3- Tokat Mevlevihane Çeşmesi.....	240
4- Tokat Oğulbek(Oğul Bey) Çeşmesi.....	242
5- Tokat Şeyh Şehabettin Çeşmesi.....	243
6- Tokat Uzunseki(Solak Ali) Çeşmesi.....	244
7- Tokat Abdulmuttalip(Ebu Muttalip / Abdullah Bin Muhyi / Ahi Muhyettin) Havuzu.....	246
VI- NİKSAR İLÇESİ TARİHÇESİ.....	249
VII- NİKSAR İLÇESİ ÇEŞMELERİ.....	252
1- Arasta Çeşmesi.....	252
2- Ayvaz Mahallesi'ndeki Çeşme.....	256
3- Belediye(Çarşı Çeşmesi/Narlı Çeşme) Çeşmesi.....	259
4- Çavuş Sokak'taki Çeşme.....	265
5- Derebağ Çeşmesi.....	269
6- Halil Efendi Çeşmesi.....	274
7- Hoca Sultan Çeşmesi.....	279
8- Kale İçi Çeşmesi.....	284
9- Lüleçizade Çeşmesi(I).....	288
10- Lüleçizade Çeşmesi(II).....	295
11- Melik Ahmet Gazi Mezarlığındaki Çeşme.....	298
12- Taşmektep Mahallesi'ndeki Çeşme.....	302
13- Ulu Cami(Melik Gazi / Bey / Cami-i Kebir / Çepnizade Hasan Bey) Çeşmesi.....	305
VIII- NİKSAR İLÇESİ HAVUZ /ŞADIRVANLARI.....	310
1- Çavuş Hamamı Havuzu.....	310
IX- KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME.....	313
X- SONUÇ.....	341
XI- SUMMARY.....	343
XII- KAYNAKÇA.....	345

ÖNSÖZ

Dünya uygarlıklarının vazgeçilmez hayat kaynağı olan “su” insan hayatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Onsuz bir yaşam düşünemeyen insanoğlu, kolay imkanlarla suya ulaşmak için asırlar boyunca değişik yöntemler denemek zorunda kalmıştır. Su kemerleri, kuyular, sarnıçlar ve son olarak da çeşme ve şadırvan mimarisi ile kullanımı daha da kolay bir hale getirmeyi başarmıştır.

Tokat İli ve Niksar İlçesi Çeşme İle Şadırvanları adlı tezimizde eserleri tanıtırken, göz önünde bulundurduğumuz birinci el kaynak, rahmetli Prof. Dr. Yılmaz ÖNGE'nin su mimarisi konusunda hazırladığı yayınlar olmuştur.

Tezimizi hazırlarken düzeltmelerde yardımcı olan Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölüm Başkanı ve danışmanım sayın hocam Prof. Dr. Hakkı ACUN'a, kitabelerin bir bölümünü okuyup düzelten Anadolu Medeniyetleri Müzesi emekli müdür muavini ve sikke uzmanı sayın Tahsin SAATÇİ'ye, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen babam Baki KAŞIKEMAN ve ağabeyim Faruk KAŞIKEMAN'a, alan araştırmasında yardımcı olan Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sağlık Meslek Yüksekokulu Müdürü sayın Nurettin İMRE ve Gazi Osman Paşa Üniversitesi İngilizce Bölümü Öğretim Üyesi Erdal GÜLTEN'e, Tokat Turizm eski İl Müdürü sayın Hüsnü KÜÇÜKARSLAN'a , değerli dostlarım Kader YER, Nilüfer KARA, Pınar SAĞIR ve Sulusokak çarşı esnafına saygı ve şükranlarımı sunarım.

Özlem KAŞIKEMAN

Ankara,2005

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e.	:adı geçen eser
a.g.m.	:adı geçen makale
a.g.t.	:adı geçen tez
çev.	:çeviren
T.K.A.D	:Tokat Kùltür Araştırma Dergisi

I - GİRİŞ

Türkiye, coğrafi sınırları itibariyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmakla birlikte, Tokat İli de bu tarihi yerleşim bölgelerinden birisi olmuştur. Tokat, M.Ö. 2000'lere dayanan geçmişiyle Hattiler, Hititler, Roma İmparatorluğu, Selçuklu ve Osmanlı Devleti gibi birçok uygarlığı bünyesinde barındırmıştır ve günümüze bu medeniyetlerden han, hamam, cami, konak , kervansaray gibi sayısız eserler bırakılmıştır. Bunlardan birisi de konumuz olan çeşme ve şadırvanlardır. Bu alanda çeşitli zaman dilimleri içerisinde yapılmış birçok eser bulunmakla birlikte, bu yapılar dönemlerinin özelliklerini büyük ölçüde yansıtmaktadırlar.

Sivil mimari yapılarından çeşmeler çoğu yerde görülmekle beraber ; şadırvanlar bir caminin bünyesinde yer alırken, havuz başlığı altında inceleyeceğimiz eserler çoğunlukla hamamlarda, bir evin avlusunda yahut da bahçesinde bulunmaktadır.

Tokat İli ve Niksar İlçesi Çeşme İle Şadırvanları adlı tezimizi hazırlarken, öncelikle yerlerini tespit ederek kaynaklarımızı bu yönde düzenleyip sistematik bir katalog çalışması yaparak tarihlendirme yoluna gittik. Günümüzde bulunmayan çeşme ve şadırvanlar ise, hakkında yeterince bilgi sahibi olmayışımızdan dolayı, katalog çalışması yapılmadan bir bütün halinde açıklanmıştır.

Tokat İli ve Niksar İlçesi Çeşme ve Şadırvanlarını gerek dış görünüşleri, gerekse dönem açısından aynı gurup altında toplayamamakla birlikte, inceleme konusu seçilmesindeki esas amaçlardan birisi de günümüzde bir çoğunun yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle kastedilen çeşme ve şadırvanlar bir mimari yapıyla bütün halinde olanlardır ki; çoğunluğu bu grup teşkil etmekte olup, her onarım esnasında ya detayları ihmal edilmiş, ya harap durumda

birakılmış, yahut restorasyonlar neticesinde orijinalliklerini kaybetmişler, hatta tamamen ortadan kaldırılmışlardır.

Konuyla ilgili olarak Tokat ve Niksar civarında bu alanda kapsamlı ilk çalışma tarafımızdan yapılmış olmakla birlikte; Yılmaz ÖNGE, ¹ Afgan EGEMEN, ² H. Örcün BARIŞTA, ³ Mustafa DENKTAŞ, ⁴ Ö. Faruk ŞERİFOĞLU, ⁵ S. Nazım NİRVEN, ⁶ Hakan KARATEKE ve Hatice AYNUR, ⁷ Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU, ⁸ Enver TOKAY⁹ ve Osman ERAVŞAR ¹⁰ 'ın yayınları ile Ayşe ÇAYLAK ¹¹ 'ın yüksek lisans tezi faydalandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır.

¹ - Yılmaz ÖNGE: Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları(Ankara,1997)

² - Afgan EGEMEN: İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri(İstanbul,1993)

³ - H. Örcün BARIŞTA: İstanbul Çeşmeleri - Bereketzade Çeşmesi(İstanbul, 1989) ; İstanbul Çeşmeleri- Beyoğlu Cihetindeki Meyve Tabağı Motifleri İle Bezenmiş Tek Cepheli Anıtsal Çeşmeler- Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi - Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi – Kemankes Çeşmesi(Ankara, 1991) ; İstanbul Çeşmeleri – Ortaköy Damat İbrahim Ağa Çeşmesi – Hacı Mahmut Ağa Çeşmesi – Taksim Maksemindeki I. Mahmut Çeşmesi(Ankara, 1992) ; İstanbul Çeşmeleri – Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi(Ankara, 1993) ; İstanbul Çeşmeleri – Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi(Ankara, 1995)

⁴ - Mustafa DENKTAŞ: Kayseri Tarihi Su Yapıları(Kayseri, 2000) ; Karaman Çeşmeleri(Kayseri, 2000)

⁵ - Ö. Faruk ŞERİFOĞLU: Su Güzeli İstanbul Sebilleri(İstanbul, 1995)

⁶ - S. Nazım NİRVEN: Fatih II - Sultan Mehmed Devri Türk Su Medeniyeti(İstanbul, 1953)

⁷ - Hakan KARATEKE ve Hatice AYNUR: III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri(İstanbul, 1995)

⁸ - Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU: Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler(İstanbul, 2000)

⁹ - Enver TOKAY: İstanbul Şadırvanları(İstanbul, 1951)

¹⁰ - Osman ERAVŞAR: Tokat Tarihi Su Yapıları ,Hamamlar(Konya,2004)

¹¹ - Ayşe ÇAYLAK: Çanakkale Çeşmeleri(Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1997

Incelediğimiz 62 çeşme ve şadırvandan 43'ü çeşme 19'u havuz / şadırvan olup; günümüzde bulunmayan 6 çeşme ve 1 havuz bu sayıya dahil edilmemiştir.

Konumuz olan çeşme ve şadırvanlardan bir kaynakta yer alanlar;

Tokat Alaca Mescit Çeşmesi, ¹² Tokat Acepşir Çeşmesi, ¹³ Tokat Rüstem Paşa Çeşmesi, ¹⁴ Tokat Ulu Cami Çeşmesi (I), ¹⁵ Tokat Ulu Cami Çeşmesi (II), ¹⁶ Tokat Ali Tusi Çeşmesi, ¹⁷ Tokat Sulusokak'taki Çeşme, ¹⁸ Tokat Takyeciler Çeşmesi, ¹⁹ Tokat Bekir Paşa Çeşmesi, ²⁰ Niksar Kale İçi Çeşmesi, ²¹ Niksar Hoca Sultan Çeşmesi, ²² Niksar Arasta Çeşmesi, ²³

¹² - Ahmet ŞİMŞİRGİL: Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat(Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1990 , 107-108 ; Işık AKSULU: Fetihden Osmanlı Dönemine Kadar Tokat(Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1994, 253 -256 ; Ferit ACUNSAL : **Gerçeklerin Dilıyla Tokat**(İstanbul, Tarihsiz), 94

¹³ - Işık AKSULU: a.g.t., 231-236 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: **Tokat Kıtabeleri**(Ankara, 2003),83

¹⁴ - A. Osman UYSAL : " Tokat'taki Osmanlı Camileri" , **Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**(Ankara, 1987), 324-327 , Ferit ACUNSAL : a.g.e., 82

¹⁵ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 86

¹⁶ - A. Osman UYSAL : a.g.m., 356-360

¹⁷ - Nezih BAŞGELEN : **Bir Zamanlar Tokat**(İstanbul, Tarihsiz), 3-4

¹⁸ - Yılmaz ÖNGE: a.g.e., 46-47

¹⁹ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 68

²⁰ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 84

²¹ - Halit ÇAL : **Niksar'da Türk Devri Eserleri**(Ankara, 1989), 78 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: **Niksar'da Vakıflar ve Tarihi Eserler**(Niksar, 2002), 264

²² - Halit ÇAL : a.g.e., 78 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 265

²³ - Halit ÇAL : a.g.e., 79 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 265

Niksar Lüleciade Çeşmesi (I),²⁴ Niksar Belediye Çeşmesi,²⁵ Tokat Pervane Hamamı Erkekler Bölümü Şadırvanı,²⁶ Tokat Takyeciler Camisi Şadırvanı'²⁷ dır.

16 çeşme ve şadırvan kaynaklarda yer almakla birlikte; 43 yapı tarafımızdan ilk kez incelenmiş ve değerlendirilmiştir. İnşa tarihleri farklı olan eserlerimiz içerisinde 4 çeşme 20. yüzyılda meydana getirilmekle birlikte ; bunlara da yer vermemizdeki amaç geç dönemde yapılan benzerlerine göre gerek cephe görünüşleri, gerekse süslemeleriyle değişik üsluba sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

Çeşme ve şadırvanların gruplandırılması katalog çalışmamızda "dış görünüşü" alt başlığında incelenmekle birlikte, istisnai örnekler haricinde genel anlamda çeşme yüzeyi ve yalak gövde biçimine göre bir değerlendirme içerisine alınmıştır. Havuz / şadırvanlar da gövde biçimlerine göre tasniflenmiştir.

Eserlerimizi incelerken bir çoğunun tarihlendirmesinin günümüze kadar yapılmamasından dolayı ; öncelikle yapı hakkında bilgi verilmiş, sonrasında yapıldığı yüzyıla değinilmiştir.

Konu üzerindeki dikkat çekmek istediğimiz nokta ; çeşme ve şadırvanlarımızın son durumlarının göz önünde bulundurularak bir an önce

²⁴ - Ersal YAVI : Tokat(İstanbul, 1986), 139 ; Halit ÇAL : a.g.e., 266 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin

ULU: a.g.e., 163 -164

²⁵ - Halit ÇAL : a.g.e., 81 -82 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 264

²⁶ - Işık AKSULU: a.g.t., 236-253 ; Yılmaz ÖNGE: 12 -13.Yüzyıl Türk Hamamları(Ankara, 1997), 245 -246

²⁷ - A. Osman UYSAL : a.g.m., 324 -327 ; Ahmet ŞİMŞİRGİL : a.g.t., 97 -98 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 69

korunma altına alınması talebi doğrultusundadır. Bu husustaki hassasiyetimizin önemsenmesi dileği ile...

A) Çeşme Mimarisinin Kökeni ve Gelişimi

1- Çeşme Kelimesinin Terminolojisi

Çeşme kelimesi Farsça "göz" anlamına gelen "çeşm" sözcüğünden türetilmiştir. Tokat Pazar Hatun Hanı Çeşmesi (1239) ve Afyon İki Lüleli Çeşme (1379) kitabelerinde olduğu gibi bazı çeşmelerde de "sikaye" kelimesi bu anlamı karşılar.(Sikaye: Musluk, yol üzerlerine yapılan ve içine su konulan kap, sebil) ²⁸ Alış (su ağzı), menger, pınar, su gözü, muyanlık, hayrat, yul, yolak, kaynak, su pınarı, kâne, yalak, kastar, muhar gibi tabirler de kullanılmıştır. Bu terimlerin dışında "çeşme-i dilkûşa, "çeşme-i ab-ı zülâl" (berrak suyu olan çeşme), "çeşme-i revan", "çeşme-i rana"(güzel olan çeşme), "çeşme-i kevser" (kevser akan çeşme) "çeşme-i hayat" gibi Arapça ve Farsça kelimelerden türetilmiş isimler Osmanlı dönemi çeşme kitabelerinde sıklıkla görülür. Çeşme kelimesi 14. yüzyılda dilimize yerleşmiştir.²⁹ Bu örneklerin dışında Tokat Müftü Mahallesi'nde yer alan 1595 tarihli Bekir Paşa(Musa Bey) çeşme kitabesinde "çeşme" ; yine 1692 tarihli Tokat Eski Kasaphane Çeşmesi'nde "ayn" (göz-pınar-kaynak)tabiri görülmektedir.³⁰ 1519 tarihli Isparta Yılan Kırkan Çeşmesi'nde ise "meska" (su içilen yer) tabiri kullanılmıştır.³¹

Çeşme üzerinde bulunan, suyun akmasını sağlayan lüle aynı zamanda bir su ölçü birimidir.³² Tapu kayıtlarında lüle sözcüğü "masura" , nadir olarak da "hilâl" şeklinde görülmektedir.³³

²⁸ - E. Behnan ŞAPOLYO: "Türk Çeşmeleri", *Ön Asya*, 27(1967), 12-13 ; Yılmaz ÖNGE: "Türk Mimarisinde..." a.g.e., 5 ; Mustafa DENKTAŞ: "Kayseri..." a.g.e., 18

²⁹ -Yılmaz ÖNGE: a.g.e., 5 -6

³⁰ - İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Amasya Vilayet- Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*(İstanbul, 1927), 39 -41

³¹ - Yılmaz ÖNGE: a.g.e., 5

³² - Mustafa DENKTAŞ: a.g.e., 19 ; Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU: a.g.e., 26

³³ - Yılmaz ÖNGE: a.g.e., 11

2- Çeşme Mimarisinin Kökeni ve Gelişimi

Suyun umumi çeşme vasıtasıyla kullanımı ilk kez Antik Yunan medeniyetinde görülmeye başlanır.³⁴

Roma mimarisinde çeşmeler ; umumi ve lüks evlerin bahçelerinde bulunanlar olarak iki grupta incelenebilir.³⁵ Bu dönemde yapılan havuzlu çeşmelere "nympeum" denmiştir.³⁶ Roma çeşmelerinin büyük bir kısmı zamanla özgün karakterini kaybetmiş, yerine yenileri yapılmıştır.³⁷

Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldıktan sonra, Doğu Roma İmparatorluğu döneminde ise, daha küçük boyutlu çeşmeler inşa edilmiştir.³⁸

S. Eyice, İslam fetihleriyle ele geçirilen bölgelerdeki Antik çeşmelerin onarılarak kullanıldığını söylemektedir. Buna örnek olarak da 10. yüzyılda Endülüs Emevileri'ne ait ilk İslami üslupta yapılmış Aslanlı Çeşme'yi göstermiştir.³⁹

Selçuklu devri çeşmelerinin ; cami, medrese, han gibi yapıların genellikle ana yola bakan ön cephelerine veya avlularına açılan cümle kapısına yakın bir eyvan içinde inşa edildikleri görülür.⁴⁰ Yine Selçuklu örneklerinde çeşmelerin ön yüzüne 1 veya 2 lüle deliği açılmıştır.⁴¹ Bu

³⁴ - R. E. WICHERLEY: (Çev. Nur NİRVEN-Nezih BAŞGELEN)Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu? (İstanbul, 1991), 177 -187

³⁵ - Behçet ÜNSAL : Mimari Tarihi(İstanbul, 1973), 508

³⁶ - Yılmaz ÖNGE: "Türk Mimarisinde..." a.g.e., 3 ; Mustafa DENKTAŞ: "Kayseri..." a.g.e., 18

³⁷ - Ekrem AKURGAL : Ancient Civilizations and Ruins of Turkey(İstanbul, 1970), 100

³⁸ - Semavi EYİCE: "Çeşme" , Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 8 (İstanbul, 1993), 277

³⁹ - Semavi EYİCE: a.g.m., 277 -278

⁴⁰ - Yılmaz ÖNGE: a.g.e., 11

⁴¹ - Oktay ASLANAPA: Türk Sanatı(İstanbul, 1973), 303

çeşmelerde su içmek için ne tür bir kap kullanılmış, bilinmemektedir ; ancak zincire takılı tasların 13. yüzyıla kadar uzandığı düşünülür.⁴² Bu dönemden bilinen en eski örnekler ; 1239 tarihli Tokat Pazar Hatun Hanı Çeşmesi, 1271 tarihli Sivas Gök Medrese Çeşmesi'dir.⁴³

Osmanlılar döneminde 14. yüzyılda fıskiye çanak ve teknesi zeminden yükseltilmiş çeşmeler görülmeye başlanır. Bursa'da Eski Kaplıca'nın erkekler kısmı soğukluğundaki çeşme buna örnektir.⁴⁴ İstanbul'un ilk fetih yıllarında çeşmelerin beyaz mermer cephelerini bir kitabe süslemediği gibi, banisinin de adı konulmamıştır.⁴⁵ 15. yüzyıldan itibaren artan su ihtiyacını karşılamak üzere, su mimarisinde değişik çeşme tiplerinin oluşmasıyla büyük bir gelişme başlar. Ancak Anadolu'nun geleneklerine bağlı yerlerinde; genellikle eski şekil, teknik, malzeme görülür.⁴⁶ Kanuni döneminde Kırk Çeşme tesislerinin yapımı sırasında Burma lülelerin yanı sıra, muslukların konulması ile sokaklar çamurdan kurtarılmış ve suların ziyan olması engellenmiştir.⁴⁷

Lale Devrinde çeşme cepheleri genellikle mermerle kaplanıp kemerlere değişik formlar verilmiştir. Bunlara örnek olarak Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa ve Bereketzade Çeşmeleri gösterilebilir.⁴⁸ Bu dönemde kitabeler yaldızlanıp genişlediği gibi, Barok tarzı çeşmelerin cepheleri tabak, çiçekler, sürahiler içinde yemişlerle süslenmiştir.⁴⁹ İstanbul III. Ahmet Çeşmesi (1710), İstanbul

⁴² - Yılmaz ÖNGE: "Türk Mimarisinde..." a.g.e., 18

⁴³ - Yılmaz ÖNGE: a.g.e., 46-50

⁴⁴ - Yılmaz ÖNGE: "Fıskiye Türk Çeşmeleri" , Vakıflar,22(Ankara, 1991), 100 -101

⁴⁵ - S. Nazım NİRVEN: a.g.e., 18

⁴⁶ - Yılmaz ÖNGE: a.g.e., 15 -16

⁴⁷ - Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU: a.g.e., 26

⁴⁸ - H. Örcün BARIŞTA: " İstanbul Çeşmeleri –Bereketzade..." a.g.e., 26 -73 ; " İstanbul Çeşmeleri – Kabataş..." a.g.e., 70 -77

⁴⁹ - S. Nazım NİRVEN: a.g.e., 18

Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi (1733) bu devrin başarılı üsluplu örnekleri arasında yer almaktadır.⁵⁰ Manzara tasvirli örnekler de çeşme mimarisine Batının etkisiyle dönem itibariyle girmiş ve yaygınlaşmıştır. Aydın Cihanoğlu Sebili, İzmir Dönertaş Sebili, İzmir Çakaloğlu Çeşmesi, İzmir Kemeraltı Camisi Çeşmesi bu tür örnekler arasında yer almaktadır.⁵¹

19. yüzyılda I. Abdülhamit döneminde devletin durumu büyük inşaatlara girmeye uygun olmadığı için; günümüze bu dönemde Batıdan gelen Barok – Rokoko'nun da etkisiyle daha çok çeşme –sebil gibi örnekler kalmıştır.⁵²

Ampir üslubun mimariye girmesiyle, çeşme cephelerinde tezyinat sadeleşmiş, süslemeler ortadan kalkmıştır.⁵³

Zamanla eski yılların sanat ve zenginliği kaybolarak çeşmeler birer musluk taşı, düz delikli mermer bir yüzey halini almıştır.⁵⁴

Osmanlılar döneminden günümüzde bilinen en eski örnekler ise; 1326 tarihli Bursa Alaaddin Camisi avlu duvarına bitişik çeşme,⁵⁵ 1378 tarihli Manisa Ulu Camisi Medresesi'ne bitişik iki çeşme,⁵⁶ 1485 tarihli İstanbul Davut Paşa Çeşmesi'dir.⁵⁷

⁵⁰ - Oktay ASLANAPA: *Osmanlı Devri Mimarisi* (İstanbul, 1986), 541 -543 ; H. Örcün BARIŞTA:

"İstanbul Çeşmeleri – Azapkapı..." a.g.e., 89 -113

⁵¹ - Metin SÖZEN ve Diğerleri: *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan* (İstanbul, 1975), 322 -324

⁵² - Mustafa CEZAR: *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi* (İstanbul, 1995), 60

⁵³ - Engin ÖZDENİZ : *İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri* (İstanbul, 1995), 64

⁵⁴ - S. Nazım NİRVEN: a.g.e., 18

⁵⁵ - Oktay ASLANAPA: a.g.e., 12

⁵⁶ - Hakkı ACUN: *Manisa'da Türk Devri Yapıları* (Ankara,1999), 574

⁵⁷ - Oktay ASLANAPA: a.g.e., 303

Çeşmeler gruplandırılırken bir çok farklı görüş belirtilmiştir :

E. ÖZDENİZ çeşmeleri a) konumlarına göre(iç mekanda - dış mekanda – serbest – duvarda – köşede – çukurda b) fiziksel şekillerine göre (cephe sayısı – kanat sayısı- musluk sayısı) şeklinde iki ana gruba ayırmıştır.⁵⁸ A. AYTÖRE ; şehir içinde ve dışında olmak üzere ikiye ayırmış, şehir içi çeşmelerini; hususi, umumi, abidevi çeşmeler ve şadırvanlar olarak 4 grupta değerlendirmiştir.⁵⁹ C. E.ARSEVEN çeşmeleri bulundukları yerlere göre; mahalle, cami, şadırvan, oda çeşmesi, abidevi çeşmeler ve musluklar başlığı altında 6 bölümde incelemiştir.⁶⁰ S. EYİCE Osmanlı çeşmelerini cephe ve meydan çeşmeleri olarak iki kısma ayırmıştır.⁶¹ Y. ÖNGE çalışma şekilleri ve durumlarına göre iki ana başlık oluşturmuştur.⁶² A. ÖDEKAN konumları ve fiziksel biçimlerine göre örneklemiştir.⁶³ E. B. ŞAPOLYO ise; a)mahalle b)meydan c)köşebaşı d)camii e)şadırvan f)oda g)çukur h)abidevi çeşmeler şeklinde tasniflemiştir.⁶⁴ H. Örcün BARIŞTA da ; tür açısından mimariyle bağlantılı a)yapı içi b)yapı dışı çeşmeleri c)çeşme yapısı olarak inşa edilmiş çeşmeler şeklinde üçe ayırmıştır.

a)Yapı içi: Oda, sofa, mutfak, hela, konut, hamam, cami çeşmeleri

b)Yapı dışı: Avlu, dış duvar, portal çeşmeleri

c)Mimariyle bağlantısız: Hazire, bahçe, çayır, sokak, meydan çeşmeleri

⁵⁸ - Engin ÖZDENİZ : a.g.e., 44 -47

⁵⁹ - Ayhan AYTÖRE:" Türklerde Su Mimarisi " Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (19/ 24 Ekim1959)(Ankara, 1962), 58

⁶⁰ - C. Esad ARSEVEN: "Çeşme" , Sanat Ansiklopedisi, I (İstanbul, 1983), 389 -390

⁶¹ - Semavi EYİCE: "Çeşme" , İslam Ansiklopedisi, 5/2 (İstanbul, 1961), 1214/ 89 -94

⁶² - Yılmaz ÖNGE: " Türk Mimarisinde..." a.g.e., 41

⁶³ - Ayla ÖDEKAN: "Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme" İstanbul Yazıları,Semavi Eyice'ye Armağan(İstanbul, 1992), 284

⁶⁴ - E. Behnan ŞAPOLYO: " Türk..." a.g.m., 12 -13

Bu grubun haricinde bir de küçük boyutlu taşınabilir nitelikteki taş testiler ve musluklu taş tekneleri eklemiştir.⁶⁵

Çeşme gruplamaları bir bütün halinde incelendiğinde;

Duvar Çeşmeleri: Cephesi bir yapı, avlu duvarı üzerinde bulunan çeşmelerdir. Bu çeşmelerin hazneleri duvarın arka yüzünde yer alır. "Tek yüzlü çeşmeler" ya da "cephe çeşmeleri" olarak da adlandırılırlar.⁶⁶ Bu türe çok örnek bulunmaktadır. *İstanbul Hisar Çeşmesi*,⁶⁷ *Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi*, *İstanbul Hamidiye Çeşmeleri*,⁶⁸ *Kayseri Sahibiye Çeşmesi*⁶⁹ bu grupta yer almaktadır.

Köşe Çeşmeleri: Yapı, sokak köşelerinde bulunurlar. Erken devirde çoğunlukla tek yüzlü, daha sonraki dönemlerde 2-3 yüzlü olanları görülmektedir. Bazı örneklerde iki sokağın kesiştiği köşe kırılmaya karşı belli bir yüksekliğe kadar pahlanmışır. Bu çeşmeler de yaygın şekilde bulunmaktadır.⁷⁰ *İstanbul Cerrah Mehmet Paşa Çeşmesi*, *İstanbul Siyavuş*

⁶⁵ - H. Örcün BARIŞTA : " İstanbul'un Tarihine Gizlenmiş Eserlerden Örnekler- Taş Testiler", *Sanatsal Yayıncılık*, 17(1997), 1 ; "Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri", *Yeni Türkiye*, 12(2002), 2

⁶⁶ - Semavi EYİCE: a.g.m., 1214/ 85 -94

⁶⁷ - S. Nazım NİRVEN: a.g.e., 36

⁶⁸ - Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU: a.g.e., 164

⁶⁹ - Mustafa DENKTAŞ: "Karaman..." a.g.e., 318

⁷⁰ - ANONİM: *Tarihi Gelişim İçinde Musluklar*(İstanbul, 1983), 23 ; Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU: a.g.e., 26

Paşa Çeşmesi,⁷¹ İstanbul Kadri Siyavuş Paşa Çeşmesi,⁷² İstanbul Dolmabahçe Emin Ağa Çeşmesi⁷³ örnekler arasındadır.

Meydan Çeşmeleri: Dört cepheli olarak yapılmışlardır. Batılılaşma döneminde yaygın görülürler.⁷⁴ *İstanbul Galatasaray Hamidiye Çeşmesi,⁷⁵ İstanbul Nusretiye Çeşmesi,⁷⁶ İstanbul III. Ahmet Çeşmesi,⁷⁷ İstanbul Üsküdar İskele Çeşmesi,⁷⁸ İstanbul Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi⁷⁹ bu alanda bir grup teşkil etmektedir.*

Oda Çeşmeleri: Saray, konak ve yalılarda; temizlik, abdest alma, huzur bulma ve seslerin duyulmasını engellemek amacıyla inşa edilmişlerdir. Oda, sofa gibi değişik iç mekanlarda kullanılmışlardır. Topkapı Sarayı'nda 300'e yakın odası bulunan harem dairesinde, bu gruba giren pek çok çeşme yer almaktadır.⁸⁰

Sebil Çeşmeler: Genellikle mimari külliye'nin bir parçası olarak; cami, medrese, türbe, çarşı yahut bir mezarlığın yanına yapılmışlardır. Sebiller umumiyetle ortada yer almış; her iki yanına veya sadece bir cephesine çeşme yapılmıştır. *İstanbul Bahçekapı Turhan Valide Sultan Sebili, İstanbul*

⁷¹ - Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU: a.g.e., 48 -49

⁷² - Hakan KARATEKE ve Hatice AYNUR: a.g.e., 91

⁷³ - Yılmaz ÖNGE: "Türk Mimarisinde..." a.g.e., 73

⁷⁴ - ANONİM: a.g.e., 23 ; Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU: a.g.e., 26

⁷⁵ - Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU: a.g.e., 209

⁷⁶ - C. Esad ARSEVEN: *Türk Sanatı* (İstanbul, 1984), 99

⁷⁷ - Oktay ASLANAPA: "Osmanlı..." a.g.e., 541 ; Mustafa CEZAR: a.g.e., 46

⁷⁸ - Oktay ASLANAPA: a.g.e., 542

⁷⁹ - Oktay ASLANAPA: a.g.e., 89 -93

⁸⁰ - ANONİM: a.g.e., 23 -24 ; Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU: a.g.e., 29

Fındıklı Koca Yusuf Paşa Sebili,⁸¹ Azapkapı Saliha Sultan Sebili⁸² bu türe örnektir.

Namazgâh Çeşmeler: Yakınında cami veya mescit bulunmayan bölgeler ile mesire yerlerinde görülmektedirler. *İstanbul Kadirga Esmâ Sultan Namazgâhlı Çeşmesi, İstanbul Küçükusu Namazgâhlı Çeşmesi⁸³ bu gruba girmektedir.*

Sütun Biçimli Çeşmeler: Mermer bir sütunun içi oyularak oluşturulmuşlardır. *İstanbul Bekir Ağa Çeşmesi, İstanbul Nevnihal Çeşmesi, İstanbul Sultan II. Mahmut Çeşmesi⁸⁴ bunlar arasında sayılabilir.*

En sade çeşmeler kesme taştan, sivri kemerli duvar nişleri şeklinde olup; kabartmalarla işlenmiş, bazen kitabeli bir aynataşı ile kaplanarak bunun ortasındaki lülelerden öndeki oluğa su akanlardır. Anadolu'da bu tür çeşmeler hemen hemen her şehirde bulunur.⁸⁵

IV. Murat zamanında Tahrir-i Emlak'da ; İstanbul'da 10390 çeşme bulunduğu tespit edilmiştir.⁸⁶

⁸¹ - ANONİM: a.g.e., 24 ; Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU: a.g.e., 27

⁸² - H. Örcün BARIŞTA: "İstanbul Çeşmeleri -Azapkapı..." a.g.e., 89 -93

⁸³ - ANONİM: a.g.e., 24 ; Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU: a.g.e., 27

⁸⁴ - ANONİM: a.g.e., 24 ; Lütfi YAZICIOĞLU ve Nur URFALIOĞLU: a.g.e., 29

⁸⁵ - Oktay ASLANAPA: "Türk..." a.g.e., 303

⁸⁶ - Oktay ASLANAPA: a.g.e., 303

B) Şadırvan Mimarisinin Kökeni ve Gelişimi

1- Şadırvan Kelimesinin Terminolojisi

Farsça “şad” (çok) ve “revan” (akar)sözcüklerinden oluşan şadırvan kelimesini Ş. SAMİ “yüksek bir havuzun içine fıskiye halinde akıp oradan değişik yerlerden dökülen su ki, ekseriya cami avlularında bulunur” ⁸⁷ diye tarif etmektedir. Y. ÖNGE şadırvanları bir depoya veya havuza bağlı çok musluklu çeşmeler başlığı altında 5 bölüme ayırmıştır:

1- Havuzlu ve göbekliler

2- Sadece göbekli olanlar

3- Abdest musluklular

4- Kapalı şadırvanlar veya su köşkleri

5- Kademeliler (yatay-düşey kademeliler) ⁸⁸

E. B. ŞAPOLYO şadırvanları ; a) zenbil (muslukları aynı hizada olan şadırvan) b) sakıf (saçaksız, üzeri damla örtülü kurşun kaplı şadırvan) c) yuvarlak d) revaklı (ayaklara oturan, üzeri kubbeli şadırvan) e) üstü açık şadırvanlar olarak 5 gruba ayırmaktadır.⁸⁹ Şadırvan örnekleri; cami, meydan, evlerin, köşklerin, sarayların avluları, han, kervansaray çoğunlukla da hamamlarda görüldükleri için hamamlarla ilgili kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

2- Hamam Kelimesinin Terminolojisi ve Gelişimi

Hamam Arapça’da “ısıtmak” ve İbranice’de “sıcak olmak” anlamına gelir.Hamamlar halk hamamı, saray hamamı gibi kendi aralarında ikiye ayrılırlar.Hindistan’da olduğu gibi Seylan’da da suyu vadilerden indirip havuzlarda toplamışlardır. Kuzey Suriye’de tunç banyo teknelerinin yerini belirten su geçirmez tabana gömülmüş taş dilimleri, akaç taşları (akaç:

⁸⁷ - S. Kemal YETKİN: *İslam Mimarisi*(Ankara,1959), 483

⁸⁸ - Yılmaz ÖNGE: “Türk Mimarisinde...” a.g.e., 39 -40

⁸⁹ - E. Behnan ŞAPOLYO: “Şadırvanlar”, *Ön Asya*, 31(1967), 12 -13

Birikmiş suları akıtmaya yarayan boru, oluk gibi araç) kurnalar ve su kapları görülür. Evlerde de hamamların varlığını gösteren yıkanma levazımatı ve kalıntıları bulunmuştur. Romalılar çarşı hamamlarında, zenginler de evlerindeki özel hamamlarda yıkanırldı. Romalılar, yıkandıktan sonra uzanıp şadırvanın fıskiyesinden akan suyun musikisiyle dinlenirlerdi. Yolcuların gecelediği hanlarda da küçük hamamlar yapılmıştır. Büyük evlerde bodrum katında, konak ve yalıların bahçelerinde ise müstakil hamamlar bulunurdu.⁹⁰

Çifte hamamlarda genellikle erkekler kısmı kadınlarınkine göre daha büyük ve gösterişlidir.⁹¹

Çoğu hamamların soyunmalık bölümü merkezlerinde şadırvan bulunur. Şadırvanların inşa tarihlerini ait oldukları yapıya bağlamak mümkündür.⁹²

15. yüzyıldan itibaren bazı hamamlarda soyunmalığın yanı sıra, ılıkliğin ortasında da birer şadırvan görülmeye başlanır.⁹³ Halk hamamları gibi büyük hamamlarda da genellikle bir şadırvan bulunduğu, bunun etrafındaki zeminin büyük parça taşlarla kaplandığı görülür. Hamama gelen suyun büyük kısmı soğuklukdaki şadırvanlara ayrılır.⁹⁴

Kapalı sarnıçlar, şadırvanlar, selsebiller, çeşmeler gibi hamamlar da su mimarisinin bir parçası olmuştur.⁹⁵

⁹⁰ - Tülay TAŞÇIOĞLU: *Türk Hamamı* (İstanbul, 1988), 19 -39 ; Mustafa DENKTAŞ: "Kayseri..." a.g.e., 23

⁹¹ - Yılmaz ÖNGE: "Türk Mimarisinde..." a.g.e.,8 ; Canan ÇAKMAK: *Tire Hamamları*(Ankara,2002), 11

⁹² - Enver TOKAY: a.g.e., 9 ; Yılmaz ÖNGE: "12 -13. Yüzyıl..." a.g.e., 26

⁹³ - Yılmaz ÖNGE: "12 -13. Yüzyıl..." a.g.e., 26 ; Canan ÇAKMAK: a.g.e., 15

⁹⁴ - Yılmaz ÖNGE: "12 -13. Yüzyıl..." a.g.e., 22

⁹⁵ - Tülay TAŞÇIOĞLU: a.g.e., 39

3- Şadırvan Mimarisinin Kökeni ve Gelişimi

Şadırvan tipinin en eski örneklerinden birisi 8. yüzyılda Emeviler zamanında yaptırılan Harran Ulu Cami avlusunda bulunmaktadır.⁹⁶

Selçuklu şadırvanları hakkında detaylı bilgiye sahip olmamakla birlikte, bu dönemden kalan erken tarihli örnekler ; Sivas Divriği Acı Hamam Şadırvanı (13. yüzyıl), Sivas Gök Medrese Şadırvanı'dır.⁹⁷

Hamamların yanı sıra camilerde ise; şadırvanların üslubu ait olduğu caminin mimari tarzında şekillendirilmiştir. Şadırvanların damları direkler veya sütunlar üzerine tutturulmuş olup ileriye taşkın saçakları bulunur. Bazı şadırvanlarda kuşların suyu kirletmemesi için, hazne denilen yüksek havuzun üstü tel kafesle örtülmüştür. Plan olarak genellikle yuvarlak veya çok köşeli örneklerle rastlanmakla birlikte, kare yahut çokgen tipler de görülmektedir. Hemen hemen her ufak caminin bile bir şadırvanı vardır.⁹⁸

Ahşap sundurmaların görüldüğü ilk örnekler 15. yüzyıl civarındadır. Kubbeli şadırvan sundurmalarının da 16. yüzyıl ortalarından itibaren inşa edildiği düşünülmektedir.⁹⁹

Şadırvanların çoğunda görülen kadeh şeklindeki çanaklar da 16. yüzyılda yaygınlaşmıştır.¹⁰⁰

⁹⁶ - Yılmaz ÖNGE: "Türk Mimarisinde..." a.g.e., 28

⁹⁷ - Yılmaz ÖNGE: a.g.e., 81 -82

⁹⁸ - S. Nazım NİRVEN: a.g.e., 18 ; Yılmaz ÖNGE: "12 -13. Yüzyıl..." a.g.e., 27- 35 ; "Türk Mimarisinde ..." a.g.e., 8

⁹⁹ - Yılmaz ÖNGE: "Türk Mimarisinde..." a.g.e., 32

¹⁰⁰ - Yılmaz ÖNGE: "Türk Mimarisinde..." a.g.e., 31

18. yüzyılda Batı etkileşimi şadırvan mimarisini de etkilemekle birlikte, süslemelerde Barok –Rokoko tarzı bu alanda da uygulanmıştır. 1724 tarihli İstanbul Fatih İsmail Efendi Camisi Şadırvanı Batı kaynaklı “rocaille” motifinin yer aldığı ilk mimari eser olmuştur.¹⁰¹ Bu dönemde duvar resimlerinin çoğalmasıyla beraber bu üslupta yapılmış şadırvanlar da görülmektedir. Duvar resimli örneklerden bazıları; İzmir Urla Kapan Camisi Şadırvanı,¹⁰² Merzifon Kara Mustafa Paşa Camisi Şadırvanı, Amasya Sultan Bayezid Camisi Şadırvanı, İzmir Şadırvanaltı Camisi Şadırvanı,¹⁰³ Aydın Cihanoğlu Camisi Şadırvanı, Koçarlı Cihanoğlu Camisi Şadırvanı'dır.¹⁰⁴

¹⁰¹ - Mustafa CEZAR: a.g.e., 45

¹⁰² - Metin SÖZEN ve Diğerleri: a.g.e., 325 -326 ; Rüçhan ARIK : Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı(Ankara, 1976), 47 -49

¹⁰³ - Günsel RENDA : Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı(Ankara, 1971), 145 ; Metin SÖZEN ve Diğerleri: a.g.e., 311 -312 ; Rüçhan ARIK : a.g.e., 49 -50, 68 -85

¹⁰⁴ - Metin SÖZEN ve Diğerleri: a.g.e., 325 -326

II – TOKAT İLİNİN TARİHÇESİ

*Tokat yurdumuzun en eski şehirlerinden birisidir. Bu sebeple bir çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Tokat'ta yaşamış uygarlıklar sırasıyla : Hattiler, Hititler, Frigler, Medler, Persler, Makedonyalılar, Roma İmparatorluğu, İranlılar, Beylikler, Selçuklular, Moğollar ve Osmanlı İmparatorluğu'dur.*¹⁰⁵

*Tokat'a değişik dönemlerde çeşitli isimler verilmiştir. Bunlardan bazıları: Komana / Comana Pontica / Pontus / Pontus Galaticus / Palemoniakus / Armenia Secunda / Eudoksia(Romalılar'ın tabiri), Dokat / Kahcun / Arap Çukuru(Araplar'ın tabiri), Dar-ün Nusret / Dukiye (Selçuklular'ın tabiri),¹⁰⁶ Sobaru(Moğollar'ın tabiri), Dar-ün Nasr (Osmanlılar'ın tabiri), Tohat / Yavtuhya(Ermeniler'in tabiri)¹⁰⁷ Tohiye, Dokiye, Tukiya¹⁰⁸ gibi tabirler de günümüzde Tokat adına dönüşmüştür. Yine Tohkat (surlu), Yozkat(sursuz şehir) olarak bilinmektedir.*¹⁰⁹

Amasya tarihini yazan Hüsamettin Efendi Tokat'ın "Togayitler" tarafından kurulduğunu söyler.¹¹⁰ Bir kısım tarihçi de, Orta Çağ'da Hristiyanlarla putperestler arasında başlayan din kavgasından sonra

¹⁰⁵ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: "Tokat", İslam Ansiklopedisi, 12/1(1974 -1979), 401 ; Uğur ŞAHİN: "Tokat İli Tarihine Genel Bir Bakış", TKAD, I(1989), 17 ; Nuri GENÇ: Tarihî Eserlerle Tokat(Tokat, 2000), 1

¹⁰⁶ - Tokat İl Yıllığı: Cumhuriyetin 75. Yılında Tokat(1998), 21

¹⁰⁷ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 401 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 2

¹⁰⁸ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 402

¹⁰⁹ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 402 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 62

¹¹⁰ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 402 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 61 -62 ; Halis CİNLİOĞLU: Tokat

Coğrafyası ve Tarihi(Ankara, Tarihsiz), 23 -24

Hıristiyan muhacirlerin el birliği ile Tokat'ı kurduklarından bahseder.¹¹¹

Persler Kral Yolunu Tokat'tan geçirmiştir. İran istilasından sonra Tokat ve civarı Büyük Satraplıklar(valilikler) şeklinde idare edilmiştir. İranlılar zayıf düşünce Pontus Krallığı hakimiyeti ele almıştır. Romalılara kadar hakimiyet devam etmiştir.¹¹²

Roma kralı Sezar ünlü sözlerini "veni-vidi-vici"(geldim-gördüm-yendim) Tokat ilçesi Zile'de Pontus kralını yendikten sonra söylemiştir. Yine bu dönemde Komana, Niksar, Sulusaray'ın önemi artmıştır.¹¹³

1074'de Tokat ve dolayları Danişmendliler'e geçer.1144'de ise Selçuklular yöreye hakim olur. Bu dönemde Anadolu'nun 6. büyük kenti olmuştur.1226'da İlhanlılar idareyi ele alır. 1335'de Eretnalılar başa geçer.1392'de ise Osmanlılar yönetime el koyar.¹¹⁴ 1418 senesinde Tokat ve Amasya havalisinde büyük bir deprem olduğu ve şehir halkının 3 ay çadırlarda kaldığı belirtilmektedir. 1455 tarihli tahrir defterinde Tokat, Sivas, Turhal, Zile nahiye olarak kayıtlara geçmiştir.¹¹⁵ 1470'de Uzun Hasan Tokat'ı yağma eder.¹¹⁶ Bu dönemde bir çok mahalle ortadan kalkmıştır.¹¹⁷ 1506'da Şah İsmail şehri yakıp yıkar. 1538'de Tokat voyvodalık olur.¹¹⁸ Bu devirdeki

¹¹¹ - Ahmet KAPUSUS: Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Tokat İlçelerimiz ve Bölgemiz(Ankara, 1994), 8 -10 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 62

¹¹² - Tokat İl Yıllığı: Cumhuriyetin 50. Yılında Tokat(1973), 19 ; Ahmet KAPUSUS: a.g.e., 8 ; Halis CİNLİOĞLU: a.g.e., 24

¹¹³ - Ahmet KAPUSUS: a.g.e., 9 ; Halis CİNLİOĞLU: a.g.e., 24

¹¹⁴ - Ahmet KAPUSUS: a.g.e., 9 ; Halis CİNLİOĞLU: a.g.e., 32 -33

¹¹⁵ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 404 -405

¹¹⁶ - Halis CİNLİOĞLU: a.g.e., 32 -33

¹¹⁷ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 406

¹¹⁸ - Halis CİNLİOĞLU: a.g.e., 32 -33

İran harpleri sırasında Rumeli eyalet askerleri Tokat'ı "kışlak" şeklinde tabir etmektedirler.¹¹⁹ 1591 -1668'de iki büyük deprem olur. 1617'de valide sultanlara has voyvodalık haline gelir. 1656'da Evliya Çelebi Tokat'tan geçmiştir. Evliya Çelebi Tokat için "her bağında birer köşk, havuz, fıskiye ve çeşitli meyveler bulunur" demiştir.¹²⁰ 1701'de Tokat'a gelen Tournafort; şehirde 12 minareli bir cami ve 7 kilise bulunduğundan bahseder ; ayrıca bölgenin Küçük Asya kıtasının ticaret merkezi sayılması gerektiğini belirtir.¹²¹ 1701 -1737 ve 1791'de çıkan yangınlarda bir çok sokak yanmıştır. Bu dönemdeki Rus ve İran savaşlarında ticaret merkezi olması nedeniyle ağır vergilere ve yağmalara maruz kalmıştır.¹²²

Tokat 1828'de mutasarrıflık, 1863'de nahiye olmuştur.¹²³ Bu devirde dokumacılık kayda değer bir seviyededir. Zira 1831'de Rusya ile yapılan ticaret antlaşmasında "Tokat yorgan yüzü" nün de bulunması, dokumacılığın iyi durumda olduğunun göstergesidir.¹²⁴

Şehir sürgün yeri namını koruduğu gibi, yine güzergah olması sebebiyle bir çok askeri birliğin ve yabancı heyetlerin konakladığı bölgelerden biri konumundadır.¹²⁵

Osmanlılar döneminde Amasya'ya bağlı iken, 1900'lerin başlarında Sivas'a bağlı bucak haline gelmiştir.1920'de ise müstakil liva olmuştur.¹²⁶

¹¹⁹ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 407

¹²⁰ - Evliya ÇELEBİ: (Çev. Zuhuri Danişman), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*,7(İstanbul, 1970), 230 ;

M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 408 ; Halis CİNLİOĞLU: a.g.e., 33

¹²¹ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 409

¹²² - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 408

¹²³ - Ahmet KAPUSUS: a.g.e., 10

¹²⁴ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 409

¹²⁵ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 409

¹²⁶ - Ahmet ANAÇ: "Tokat", *İslam Ansiklopedisi*, 10(1986), 7083 -7084

Sayırsız eserler bırakılmış Tokat İlinde ; Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan bir çok yapı günümüzde halen işlevini sürdürmektedir.

III- TOKAT İLİ ÇEŞMELERİ

1- ACEPŞİR(BAŞAĞRISI ÇEŞMESİ)

Çizim: 1

Fotoğraf: 1-2

İnceleme Tarihi: 11.07.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, İvaz Paşa Mahallesi'nde bir tepe üzerinde Acepşir Türbesi'nin güney cephesine bitişik konumda yer almaktadır.(Fotoğraf :1)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Türbenin H. 717 / M. 1317 -1318'de İhanlı hükümdarlarından Ebu Sait Bahadır Han zamanında yapıldığı söylenmektedir.¹²⁷

Geçirdiği Onarımlar: Çeşme yüzeyindeki taş aralarının geç dönemde doldurulduğu anlaşılmaktadır. Saçak altında kemer kilit taşının doğu tarafında blok kesme taşların kemer üzengi seviyesine kadar sonradan değiştirildiği farkedilmektedir.

Bugünkü Durumu: Çeşme yalağının doğusundaki testi seti ve saçığın doğu köşesi kırılmıştır. Saçağın içi taşlarla dolmuş olup, çeşme harap bir görünüm sergilemektedir. Lülesi kaybolan çeşmenin yalağı da yol seviyesinin yükseltilmesinden dolayı zeminin altında kalmıştır.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi enine dikdörtgen görünümündür. Aynataşını sivri kemerli bir niş çevrelemektedir. Kemer kilit taşı saçak hizasına yakın tutulmuştur. Çeşme kitabesi kemer kilit taşı içerisinde yer almaktadır ve bir bordürle kuşatılmıştır. Çeşme tek lülelidir, lüle üzerinde bir

¹²⁷ - İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 19 ; Işık AKSULU: a.g.t., 231 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 90

tas nişi görülmektedir. Dikdörtgen gövdeli yalağın doğu ve batı yönlerinde birer testi seti bulunmaktadır.

Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşme bütünüyle düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Tarihlendirilmesi: Kitabesine göre;

١ - عمر متالعين الحاج محمود بن حاجي احمد بن ابي الدولة
١ - سلطان مراد بن سليم خان خلد ملكه في شهر محرم سنة اثنا و الف ١٢٨

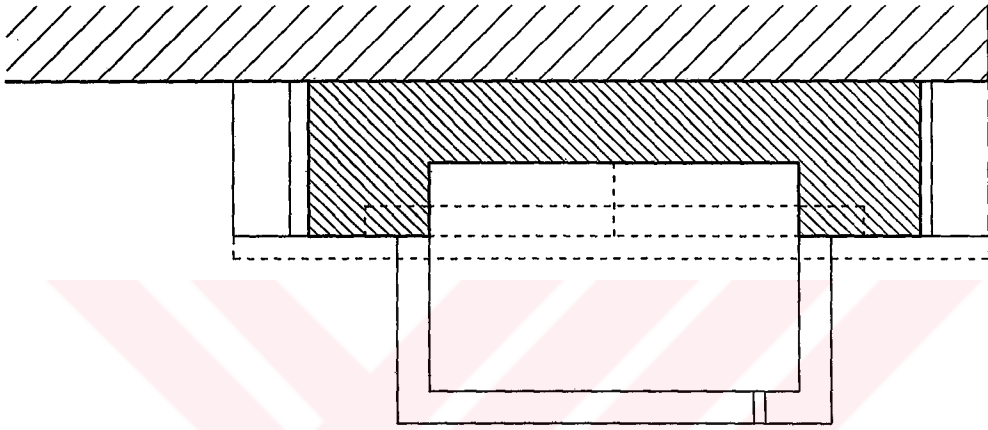
Ammer hazel ayn el hac Mahmud bin Hacı Ahmed fi eyyam devlet el Sultan Murad bin Selim Han hullide mülkehu fi şehri muharrem sene isna ve elf. (1002) ¹²⁹

“ Bu çeşmeyi Hacı Mahmud bin Hacı Ahmed Sultan Murad bin Selim Han (Allah mülkünü daim etsin) döneminde H. 1002 yılında muharrem ayında yapmıştır.”

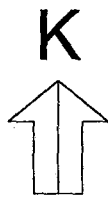
Çeşme Hacı Mahmud isimli bir şahıs tarafından H. 1002 / M. 1593 - 1594 tarihinde yaptırılmıştır. (Fotoğraf :2)

¹²⁸ - İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 39 -40

¹²⁹ - Kitabe, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

ÇİZİM:1 Acepşir Çeşmesi

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:1

Acephir Çeşmesi

FOTOĞRAF:2

Çeşme kitabesi

2- ALACA ÇEŞME

Çizim: 2

Fotoğraf: 3-4

İnceleme Tarihi: 23.07.2002 -18.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Sulusokak Rüstem Çelebi Mahallesi'nde Alaca Mescit'in avlu duvarına bitişik yapılmıştır.(Fotoğraf :3)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Mescit, Seçuklular'ın İlhanlı Sultanı Gazan Han ile ortak yönetimleri zamanında H. 700 / M. 1300 - 1301' de Abdülaziz bin İbrahim tarafından inşa edilmiştir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Tokat'ı yağma etmesinden sonra H. 911 / M. 1505 -1506'da II. Bayezid tarafından tekrar yaptırıldığı üzerindeki tamir kitabesinden anlaşılmaktadır.¹³⁰ Evliya Çelebi minaresinden dolayı "Küçük Minareli" olarak adlandırmıştır. ¹³¹

Geçirdiği Onarımlar: Çeşmenin taş aralarının doldurulmasından başka bir onarım görülmemektedir. Mescit üzerindeki 1505 tarihli tamir kitabesi ve 1939 Tokat depreminin ardından Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyon geçirdiği kayıtlarda yer almaktadır. ¹³² Bu onarımlar esnasında çeşme yüzeyinin beton harçla sıvanarak korunmaya çalışıldığı belli olmaktadır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşmeyi oluşturan blok taşların bir bölümünün değiştirildiği ve tepelikte yer alan kitabenin doğu köşesindeki blok taşın kırıldığı görülmektedir. Çeşmenin iki lülesi de kaybolmuştur. Yalağın doğu tarafı zemin seviyesinin altında kalmıştır. Kitabe ise bozulmuştur.

¹³⁰ - Ersal YAVI: a.g.e., 76 ; Ahmet ŞİMŞİRGİL : a.g.t., 107 -108 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 84

¹³¹ - Evliya Çelebi : a.g.e., 233

¹³² - Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.01. / 48

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgenden oluşan çeşme yüzeyi üzerinde bulunan aynataşını sivri kemerli bir niş sınırlandırmaktadır. Aynataşı üzerinde simetrik iki lüle deliği ve bir tas nişi yer almaktadır. Yalağı da enine dikdörtgendir ve doğu-batısındaki testi setlerinin yüzeyi geniş tutulmuştur. Çeşme kitabesi kemer kilit taşı hizasında bordür içerisine alınmıştır. Kitabe bitiminde orta üniteye bir niş görülmektedir.

Süslemeleri: -

Malzemesi: Kaba yonu kesme taştan inşa edilen çeşmenin, tamirler esnasında düzgün kesme taş malzemeye değiştirildiği anlaşılmaktadır.

Tarihlendirilmesi: Kitabesine göre;

Eyyubi hattıyla yazılmış kitabesine göre, Karaarslan adlı bir şahıs tarafından hemşiresi Mürrid Hatun adına yaptırılmıştır.¹³³

- ١ - بنا هذه المين في أيام السلطان الأعظم غياث الدنيا
- ٢ - والدين كيخسرو بن قليج ارسلان خلد الله دولته لعمارة العبد ..
- ٣ - قرا ارسلان سها نحه؟ بمال مرحومة مرید؟ خاتون بنت سها نحا في سنة ... سبعين وستائة ١٣٤

Bena hazel ayn fi eyyam es sultan el azam Gıyasu -İ dünya

Veddin Keyhüsrev bin Kılıçarslan hallede Allahu devletehu li imaretihi el abid
..... Karaarslan bin suhaniha (?) bi mal merhume Mürrid Hatun binti
suhaniha fi sene(?) sab'in ve sittedma'e¹³⁵

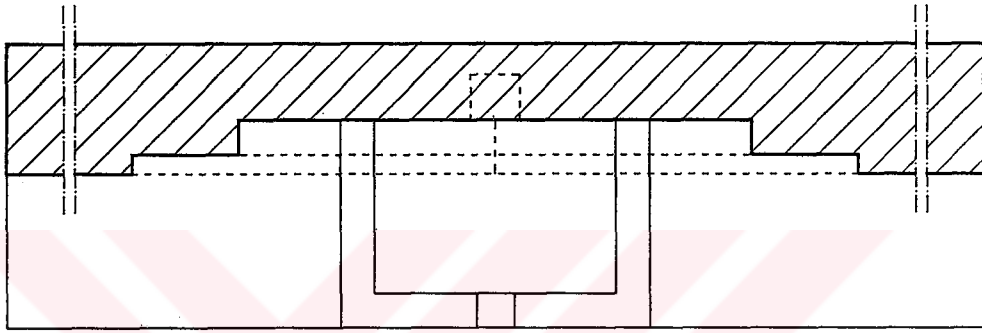
Karaarslan'ın kim olduğu tespit edilememekle birlikte; çeşmeyi H. 672 / M. 1273 -1274'de yaptırdığı kitabesinden anlaşılmaktadır.¹³⁶ (Fotoğraf :4)

¹³³ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 403 ; Işık AKSULU: a.g.t., 35 -58

¹³⁴ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 15

¹³⁵ - Kitabe, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

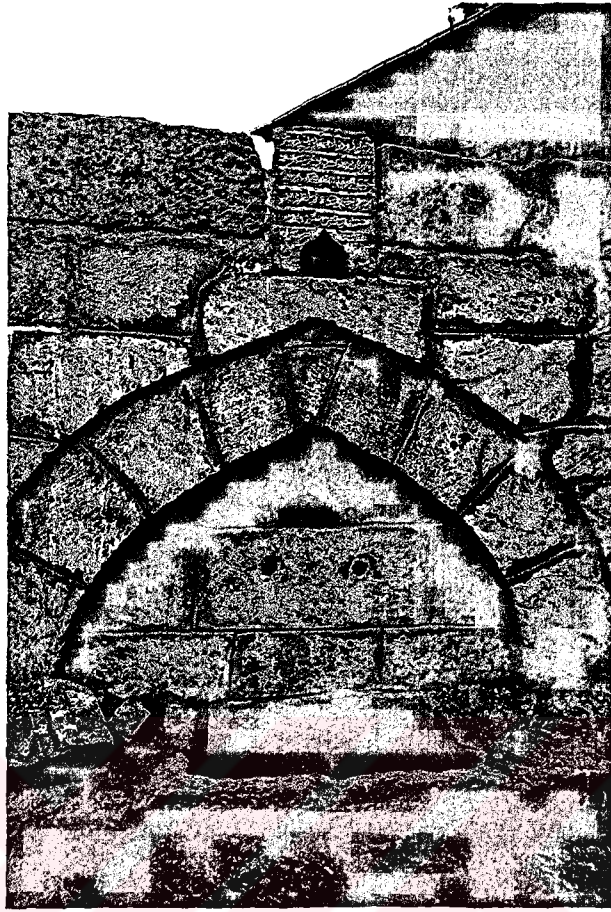
¹³⁶ - Işık AKSULU: a.g.t., 55 -58 ; Mehmet MERCAN ve M. E. ULU: a.g.e., 94

ÇİZİM:2 Alaca Çeşme

0 20 100 cm

FOTOGRA F:3 Alaca eşme

FOTOGRA F:4 eşme kitabesi

3- ALİ TUSİ ÇEŞMESİ

Çizim: 3

Fotoğraf: 5-6-7-8

İnceleme Tarihi: 23.07.2002 - 16.12.2002 - 15.02.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Sulusokak Halit Mahallesi'nde Necmeddin Tusi - Şeyh Tusi - Ebu'l Kasım Tusi Türbesi olarak da bilinen Ali Tusi Türbesi'nin kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. ¹³⁷ (Fotoğraf :5-6)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Türbenin H. 631 / M. 1233 -1234 yıllarında Ebu'l Kasım Ali el Tusi'nin sağlığında iken yaptırıldığı, pencere üzerinde yer alan kitabelerden anlaşılmaktadır. Zira "el muhtac ila rahmete" tabiri vefat edenlerde kullanılmamaktadır. ¹³⁸

Geçirdiği Onarımlar: Türbe 1934 -1953'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. ¹³⁹ Çeşme de türbeyle birlikte tadilattan geçirilmiştir. N. BAŞGELEN'in yayınındaki bir fotoğrafla karşılaştırıldığında, yol seviyesinin yükseltilmesi nedeniyle çeşmenin yarıdan fazlası zeminin altında kalmıştır.(Fotoğraf :7) Derin bir nişle oluşturulan çeşme yüzeyi düzleştirilerek duvar seviyesi ile aynı hizaya getirilmiş, kemer çıkıntısı bozulmuştur. Kemer üzengi noktaları çeşmenin neredeyse yarısına hakimken, günümüzde dar kapsamlı bir çerçeve içerisine alınmıştır. (Fotoğraf :8)

¹³⁷ - M.Oluş ARIK : "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", Anadolu (Anatolia),XI(1969), 75 -76

¹³⁸ - Ahmet ŞİMŞİRGİL : a.g.t., 141 -142 ; O. Cezmi TUNCER: Anadolu Kümbetleri I, Selçuklu Dönemi(Ankara, 1986), 248 -250 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 90 -91

¹³⁹ - Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.01 / 25

Günümüzdeki Durumu: Günümüzde eski bir fotoğrafta görülen yalağı tamamen yok olmuş, 2 lülesi de kaybolmuştur. Kemerin oturduğu ayaklar ve aynataşı tamamen betonla yenilenmiştir.

Dış Görünüşü: Basık kemerli bir nişle meydana getirilen çeşme yüzeyi üzerinde 2 lüle deliği bulunmaktadır. Önceden öne doğru çıkıntılı enine dikdörtgen bir yalağının olduğu görülmektedir. Çeşme yüzeyini çevreleyen derin niş yapının pencerelerinin yarısına kadar uzanmaktayken, yer seviyesine yakın hizaya gelmiş ve basık kemerli bir biçime dönüşmüştür.

Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşme yüzeyini çevreleyen kemerde tuğla almaşığı kullanılmış, geriye kalan kısım tümüyle betonla yenilenmiştir.

Tarihlendirilmesi: Kitabesine göre;
Türbe üzerinde yer alan kûfi yazılı kitabede,

١- امر بعمارة هذا [المشهد في أيام دولة السلطان الاعظم علاء الدنيا والدين ابو الفتح كعباد بن كيشرو .

٢ - قسم امير المؤمنين العبد المذنب المحتاج الى رحمة ابو القسم بن علي الطوسي غفر الله له
ولجميع المسلمين بتاريخ سنة احدى ثلاثين ستاياه

140

Amara bi imaret hazel meşhed fi eyyami devlet-üs sultan el azam alaed-dünya ve'd din ebu'l feth Keykubad bin Keyhüsrev
Kasım emirül müminin el abdül muznib el muhtac ila rahmetihi Ebu'l Kasım bin Ali el Tusi gafar Allahu lehu veli cemi-el müslimin bi-tarih senete ihda selasin site ma'e¹⁴¹

¹⁴⁰ - Hakkı ÖNKAL : Anadolu Selçuklu Türbeleri (Ankara, 1996), 249 -252 ; Mehmet MERCAN ve

M. Emin ULU: a.g.e., 3 -5

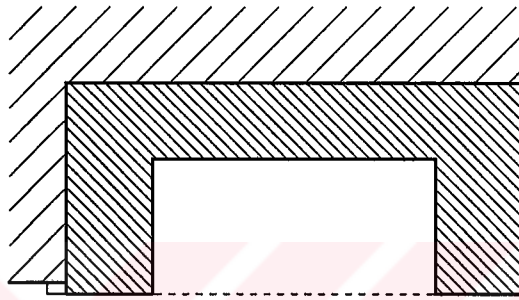
¹⁴¹ - Kitabe, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

“Bu türbenin yapımı en büyük sultan Alaaddin Keykubad bin Keyhüsrev'in saltanatı döneminde emredilmiştir. Allah'ın rahmetine muhtac günahkâr kul, müminlerin emirinin sevgilisi Ebu'l Kasım oğlu Ali et Tusi (Allah onu ve tüm Müslümanları bağışlasın).H. 631 yılı” ¹⁴²

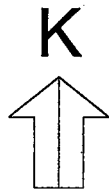
Çeşme üzerinde bir kitabesi bulunmaması ve yapıyla bütün halinde olmasından dolayı türbe ile birlikte H. 631 / M. 1233 -1234 tarihinde Sultan Alaeddin Keykubad döneminde yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

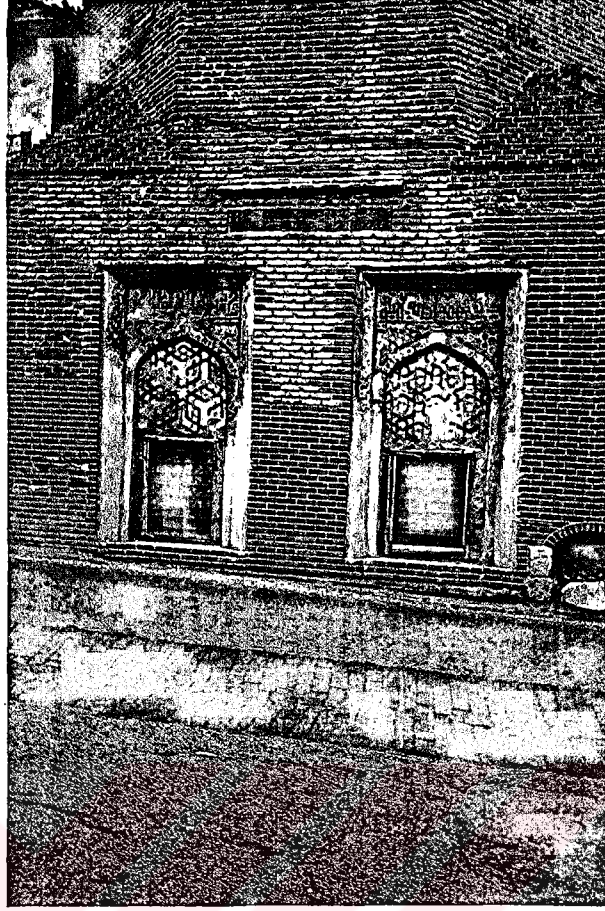
¹⁴² - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 3 -5

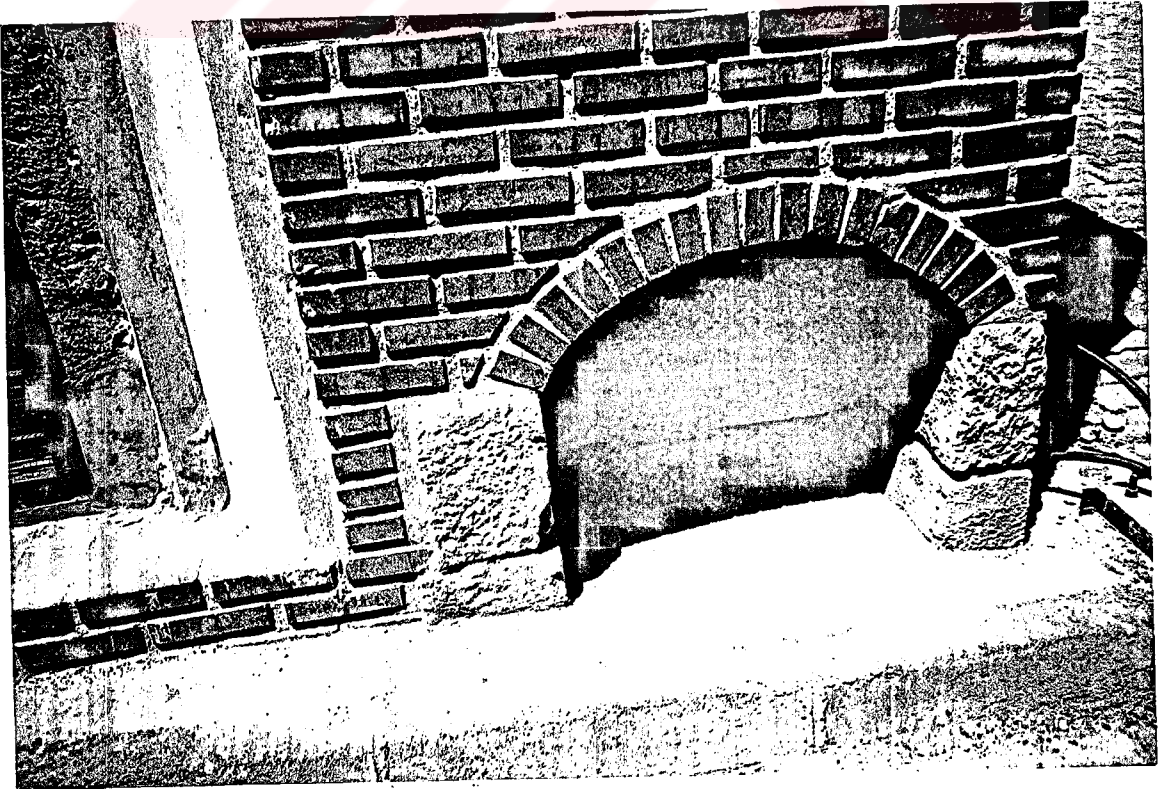
ÇİZİM:3 Ali Tusi Çeşmesi

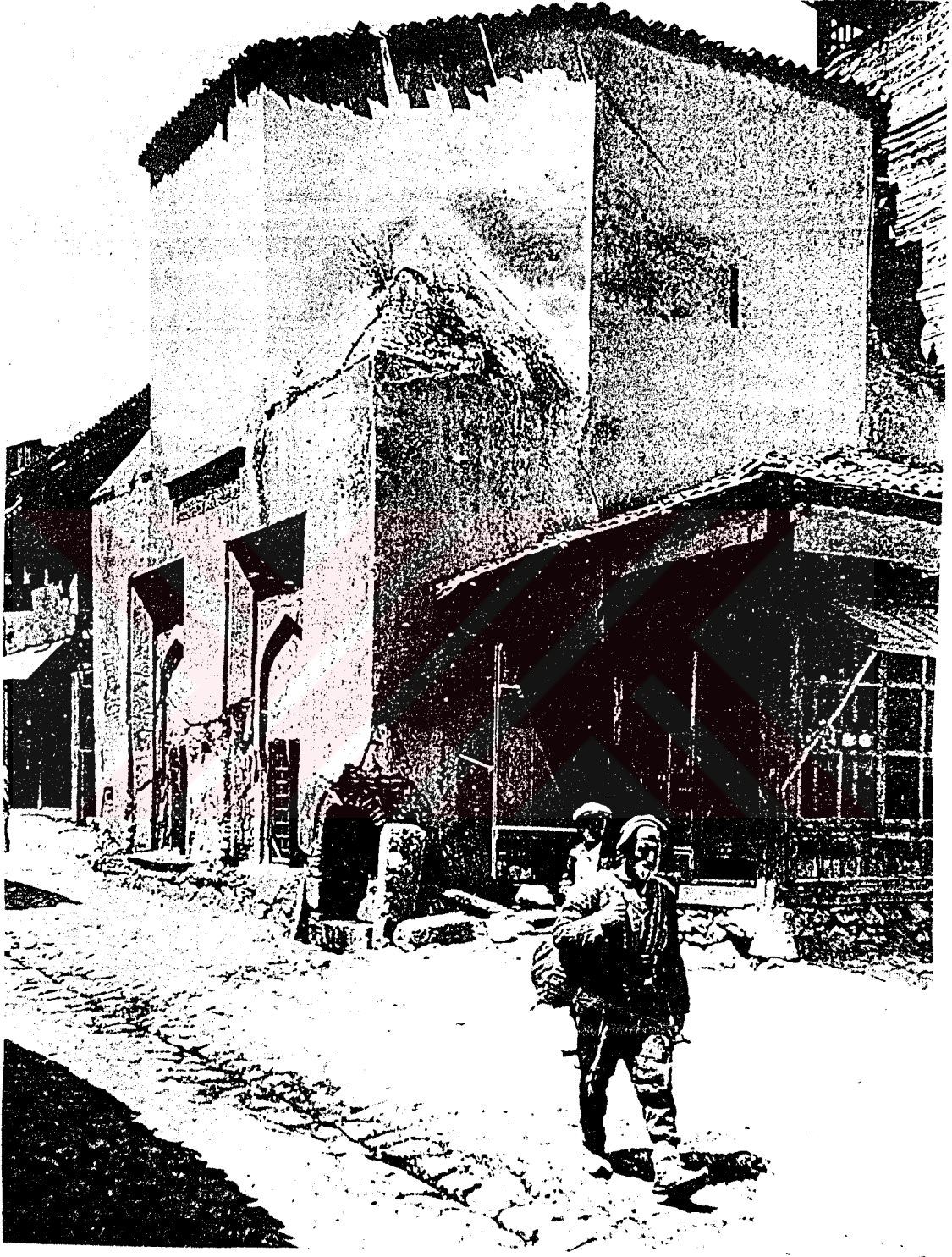
0 20 100 cm

FOTOĞRAF:5 Ali Tusi Türbesi-Çeşmesi

FOTOĞRAF:6 Ali Tusi Çeşmesi

FOTOĞRAF:7 | N. BAŞGELEN'den alınarak
Ali Tusi Çeşmesi önceki hali

FOTOĞRAF:8 | Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi | 60.01.01/25'den alınarak

4- BALAK OTEL'DEKİ ÇEŞME

Çizim: 4

Fotoğraf: 9-10-11-12

İnceleme Tarihi: 26.06.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Gazi Osman Paşa Bulvarı üzerinde, hükümet binasının güneyinde bulunan Balak Otel'in girişinde yer almaktadır. (Fotoğraf :9)

Bağlı bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Çeşme yüzeyinin geç dönemde boyandığı yer yer dökülen sıvalardan anlaşılmaktadır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde kullanılmayan çeşme dekoratif amaçlı yerleştirilmiştir. Aynataşı ile çeşmeyi sınırlandıran halat bordürünün tepe noktasında çatlamlar oluşmuştur. (Fotoğraf :10)

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi boyuna dikdörtgen görünümlüdür. Yalağı konsol tarzında silindirik biçimlidir ve silindirik bir ayak üzerine oturtulmuştur. Yalağın her iki yanındaki testi seti düz bir satıh halindedir. Aynataşı dışbükey profilli silmeyle sınırlandırılmıştır ve merkeze tek musluk yerleştirilmiştir. Çeşme tepeliği doğu ve batı yönlerde pahlı dekoratif amaçlı iki üçgenle şekillendirilmiştir.

Süslemeleri: Çeşmenin akroter görünümlü tepeliklerinde yüksek kabartma tekniğiyle yapılmış doğu ucundakinde sürü otlatan çoban, batısındakinde ise inek sağan kadın tasvir edilmiştir. Her iki üçgenin arasındaki şeride balık pulu motifi yerleştirilmiştir. Şeridin altındaki bordür ise ince bir dal içerisine serpiştirilmiş alçak kabartma teknikli üzümlerle bezenmiştir. Kemer köşeliklerinin her iki yanında birer bordür içerisinde

girlandlardan oluşan alçak kabartmalı bezeme yer almaktadır. Köşebendlerde de madalyon merkezine oturtulmuş stilize bitkisel süsleme görülmektedir. Köşebendlerin merkezine bordürle sınırlandırılmış girift kompozisyon yerleştirilmiştir. Aynataşını ise yüksek kabartma teknikli bir halat motifi çevrelemektedir.(Fotoğraf :11) Aynataşı tepe noktasında yüksek kabartmalı akantusla taçlandırılmış olup, bu motifle musluk arasında iki kat halinde açılan yine yüksek kabartmalı 6 kollu yıldız kompozisyonu bulunmaktadır.Çeşme musluğu ise Neoklasik devirde sık kullanılan "C" kıvrımlı tarzdadır.(Fotoğraf :12) Aynataşının her iki yanındaki yüzey dışbükey profillerle hareketlendirilmiştir. Silindirik ayağın iki yanındaki dış yüzey iç içe iki bordürle şekillendirilmiştir. Yalak dış yüzeyinin her iki tarafında da benzer biçimlendirme görülmektedir.

Malzemesi: Çeşme yüzeyi, yalağın oturduğu ayak kesme taştan ; aynataşı, yalak, testi setlerinin yüzeyi mermerden, musluk bronzdan yapılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Çeşmenin batı köşebendi içerisindeki madalyonun altında H. 1242 / M. 1826 -1827 yılını veren tarih görülmektedir. Çeşmenin üçgen tepeliklerinde yer alan figürlü tasvirler göz önüne alındığında; Osmanlı dönemi Hassa Mimarlar Ocağı'nda Hristiyan mimar ve ustaların bulunması itibari ile Hristiyan bir usta tarafından inşa edildiğini düşündürmektedir. ¹⁴³ Zira İslamiyette ve Türk sanatında sanatçı doğaya bağlı kalmamış, çoğu zaman soyutlama eğilimi ağır basmıştır. Genellikle insan figürünü konu almayan bir tasvir sanatı geliştirilmiştir. ¹⁴⁴ Konuyla ilgili bir hadis ise bu hususa bağlı kalındığının göstergesi olmuştur. Hadiste geçen yasak : "Allah katında kıyamet günü azabı en şiddetli olan kimseler musavvirlerdir." ¹⁴⁵ Yine

¹⁴³ - Mustafa CEZAR: a.g.e., 52

¹⁴⁴ - Rüçhan ARIK : "Camilerde Resim ve İslamda Tasvir Sorunu", *Köken*,IV(1974), 10 -14 ; Oleg

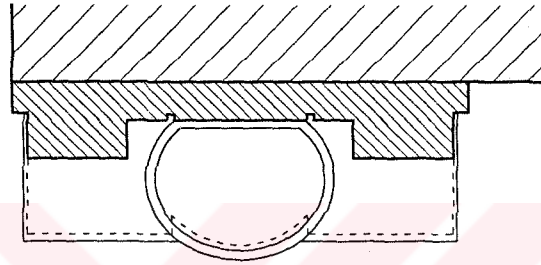
GRABAR: *İslam Sanatının Oluşumu*(İstanbul, 1998), 97

¹⁴⁵ - Nusret ÇAM: *İslamda Sanat Sanatta İslam*(Ankara, 1999), 21 -25

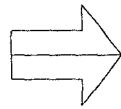
halk arasında geçen bir söze tasvir yasağı doğrultusunda riayet edilmiştir. “İçinde resim ve köpek olan eve melekler girmez.” ¹⁴⁶ Bu tür açıklamalar bütünüyle değerlendirildiğinde, M. 1827 tarihini veren çeşmenin muhtemelen o dönemde yaşamış olan bir ecnebinin evinden ya da konağından getirildiği düşünülebilir.

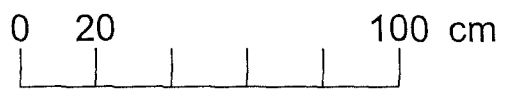
¹⁴⁶ - Nusret AM: a.g.e., 26 ; Oleg GRABAR: a.g.e., 91

ÇİZİM.4 Balak Otel'deki Çeşme

K

FOTOGRA F:9 Balak Otel'deki Çeşme

FOTOGRAF:10 | Çeşmenin günümüzdeki durumu

FOTOĞRAF:11 | Halat motifi yakından

FOTOĞRAF:12 | Çeşme süsleme detayı

5- BEKİR PAŞA(MUSA BEY) ÇEŞMESİ

Çizim: 5

Fotoğraf: 13-14

İnceleme Tarihi: 23.07.2002 -25.07.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Müftü Mahallesi girişinde, iki sokağın birleştiği köşede bir evin doğu cephesine bitişik olarak yapılmıştır.(Fotoğraf :13)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Muhtemelen bir tadilat esnasında çeşme kitabeliği değiştirilmiş, bugünkü haliyle boş bırakılmıştır. Lülesi de metal muslukla yenilenmiştir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşme kullanılmamakla birlikte, lülesi de kaybolmuştur ve aynataşının bulunduğu yüzey, merkezdeki çatlamadan dolayı iki parçadan oluştuğu izlenimini vermektedir. Yalak dış yüzeyinde de aşınmalar meydana gelmiştir. Yalağın doğu köşesindeki pahlı yüzey batısında görülmemektedir.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgenden meydana gelen çeşme tepeliğinin doğu ve batı köşeleri pahlanmış olup; tepeliğin hemen altında da boş bir kitabelik yer almaktadır. Ön cepheden taşan enine dikdörtgen yalağın doğu köşesi içbükey pahlıdır. Çeşme tek muslukludur.

Süslemeleri: Çeşme tepeliği köşelerde pahlanmış, merkezde sivriltile-rek birleştirilmiş böylelikle perde motifi görünümü kazandırılmıştır. Tepeliğin altında bulunan kitabelik kısmı, alçak kabartma teknikli kıvrımlı rumillerle oluşturulup yarım palmetle taçlandırılarak bir çerçeve içerisine alınmıştır. Kitabeliğin orta ünitesinden yalağa kadar uzanan doğu – batı yönlerde uçları

kıvrımlı birer zencerek süslemesi yer almaktadır. Aynataşı üzerinde kulplu vazodan çıkan yüksek kabartma teknikli yapraklar içerisinde stilize lale bezemeleri ve yaprakların arasında tek lale tasviri görülmektedir. Vazonun her iki yanında zencerek hizasında yüksek kabartma tekniğiyle yapılmış başları içe doğru eğilmiş üst üste ters palmetlerin dizilmesiyle oluşturulmuş iki servi bezemesi bulunmaktadır.(Fotoğraf :14)

Malzemesi: Çeşme yüzeyi mermerden, yalak düzgün kesme taştan, musluk metalden yapılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Lale motifinin Türk sanatında ilk ortaya çıkıp yaygınlaştığı dönem 1550 civarındır. ¹⁴⁷ Çeşmenin de bu sebeple daha erken bir tarihte yapılmadığını düşünmekle birlikte; Sülüs yazılı kitabesine göre,

148

بوشمة موسى بك
میری دیدی تاریخین
یا باغله مقبولاً
خیر هی مقبولاً
لحوره

Bu çeşme-i Musa Bey

Yapmakla menkulen

Miri didi tarihin

Hayrun hiye makbulen

Li muharriiri ibaresi yer almaktadır. ¹⁴⁹

Musa Bey adıyla da bilinen çeşme H. 993 / M. 1585 yılına tarihlendirilmektedir. ¹⁵⁰

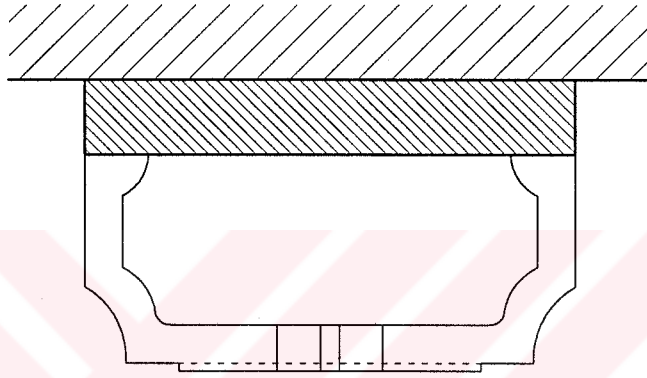
¹⁴⁷ - Yıldız DEMİRİZ : Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler(İstanbul, 1986), 355 –

360

¹⁴⁸ - Mehmet Mercan ve M. Emin ULU: a.g.e., 84

¹⁴⁹ - Kitabe, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

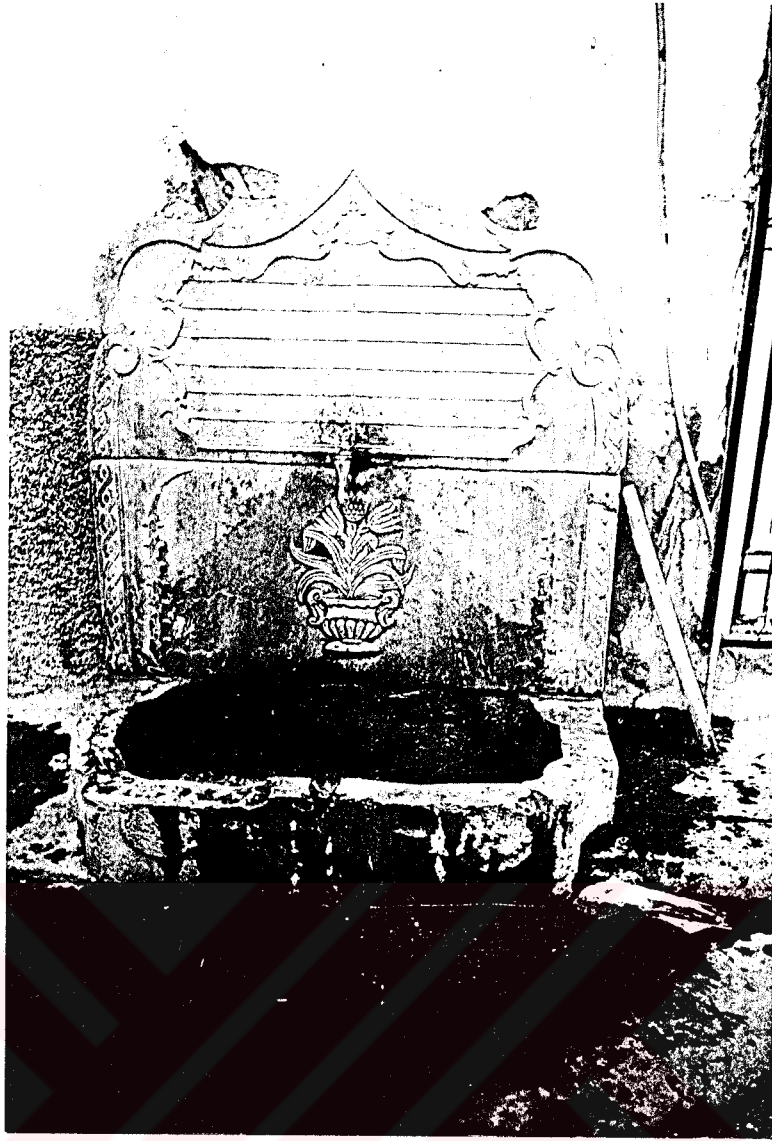
¹⁵⁰ - Ersal YAVI: a.g.e., 88 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 84

ÇİZİM:5 Bekir Paşa Çeşmesi

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:13 | Bekir Paşa Çeşmesi

FOTOĞRAF:14 | Çeşme süsleme detayı

6- BÜYÜK BEYBAĞI MAHALLESİ'NDEKİ ÇEŞME (I)

Çizim: 6

Fotoğraf: 15

İnceleme Tarihi: 25.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Büyük Beybağı Mahallesi'nde bir evin dış cephe duvarına bitişik yapılmıştır. (Fotoğraf :15)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Çeşme yüzeyinin geç dönemde betonla yenilen-diği , yalağın doğusuna da betonla yenilenmiş testi seti eklendiği görülmekte-dir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde yalağı dışında özelliğini tamamıyla yitirmiş çeşmenin tek lülesi de kaybolmuştur.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi eyvan görünümlü bir nişle oluşturulmuş-tur ve ön cepheden taşan enine dikdörtgen yalağı bulunmaktadır. Çeşme tek muslukludur.

Süslemeleri: -

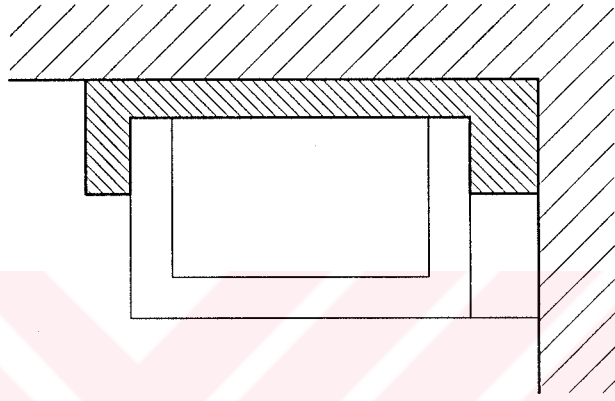
Malzemesi: Eyvan görünümlü çeşme nişi betonla yenilenmiş olup, yalakta kesme taş malzeme kullanılmıştır. Musluk metalden yapılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Üzerinde bir kitabesi bulunmayan ve malzeme itibariyle inşa edildiği dönemdeki özelliğini kısmen kaybetmiş çeşme, bağlı bulunduğu yapı göz önüne alındığında; Tokat civarındaki en erken tarihli ev

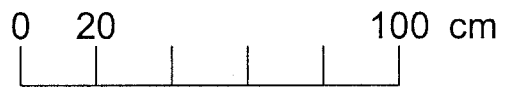
mimarisi örnekleri 19. yüzyıla dayandırıldığından, ¹⁵¹ çeşmenin de bu tarihten sonra yaptırıldığı düşüncesini kazandırmaktadır.

¹⁵¹ - Halit ÇAL : "Tokat Evleri", Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu(Ankara, 1987), 374 –

ÇİZİM:6 Büyük Beybağı Mahallesi'ndeki Çeşme(l)

FOTOĞRAF:15 | Büyük Beybağı Çeşmesi(I)

7- BÜYÜK BEYBAĞI MAHALLESİ'NDEKİ ÇEŞME (II)

Çizim: 7

Fotoğraf: 16

İnceleme Tarihi: 25.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Büyük Beybağı Mahallesi'nde bir evin bahçe duvarının dış cephesinde yer almaktadır.(Fotoğraf :16)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Yol seviyesinin yükseltilmesiyle yalak tamamen yok olmuş, çeşme nişi içerisindeki tuğlalar bozulmuş, lülesi de kaybolmuştur.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi eyvan görünümlü bir nişle oluşturulmuştur ve nişin etrafı bir sıra tuğla dizisiyle çevrelenmiştir. Aynataşı sağır kemerle sınırlandırılmıştır ve üzerinde tas nişi yer almaktadır. Çeşmenin tek lüle deliği bulunmaktadır.

Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşme iç yüzeyi, kemer yüzeyi, kemer üzengi noktalarının oturtulduğu ayaklara kadar kesme taştan; aynataşı, kemeri kuşatan bordür, eyvan görünümlü nişin yüzeyi, kemerin oturtulduğu ayaklar tuğladan yapılmıştır.

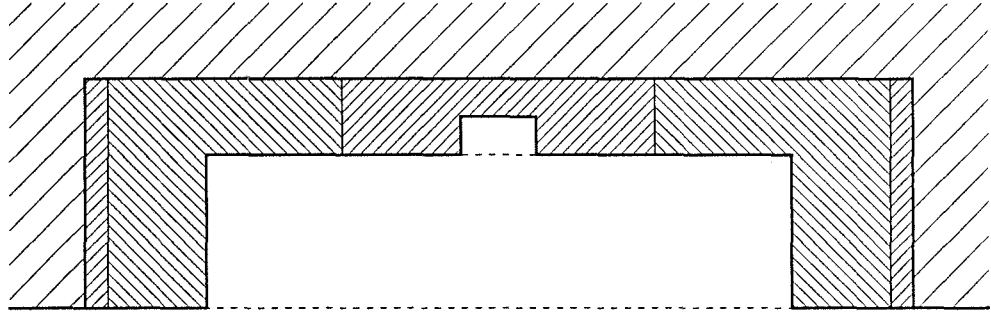
Tarihlendirilmesi: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Büyük Beybağı Mahallesi'nin Büyük Terbiye, Küçük Beybağı Mahallesi'nin de Küçük Terbiye olarak geçtiği Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce tespit edilmiştir ve Seyahatname'de bu mahallede herhangi bir çeşme adına rastlanmamıştır.

Bununla birlikte, 19. yüzyılda Klasik Türk çeşme mimarisine geri dönüş örnekleri görülmeye başlanmış, 14 -15. yüzyılda yapılan sivri ya da yuvarlak kemerli çeşmeler tekrar inşa edilmiştir. ¹⁵² Benzer özellikleri dikkate alındığında çeşme 19. yüzyıl benzerlerinin tanımına uymaktadır.

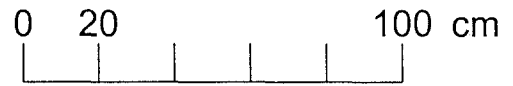
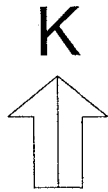

¹⁵² - Doğan KUBAN: Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme(İstanbul, 1954), 134 ; Mustafa

DENKTAŞ: "Kayseri..." a.g.e., 23

ÇİZİM:7 Büyük Beybağı Mahallesi'ndeki Çeşme(II)

FOTOĞRAF:16 | Büyük Beybağı  e mesi(II)

8- ESKİ DABAKHANE MAHALLESİ'NDEKİ ÇEŞME

Çizim: 8

Fotoğraf: 17-18

İnceleme Tarihi: 24.12.2002 – 07.12.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Eski Dabakhane Mahallesi'nde iki katlı ahşap bir evin kuzeydoğu cephesinde yer almaktadır.(Fotoğraf :17)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Çeşme yüzeyinde taş aralarında görülen harç izleri ve saçığın betonla yenilenmesinden; batı yönünde kemer üzengi taşının doğusundakine oranla çıkıntı teşkil etmesi ve asimetric duruşundan geç dönemde bazı değişikliklerin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde 2 lülesi de kaybolan çeşmenin yalağı da yola gömülmüş vaziyettedir.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi enine dikdörtgen görünümlüdür. Aynataşını sivri kemerli bir niş çevrelemektedir. Kemer üzengi noktaları birer kare ayak üzerine oturtulmuştur. Yol kotuna gömülmüş yapıdan taşan dikdörtgen bir yalağı bulunmaktadır. Aynataşı yüzeyinde 2 lüle deliği ve lüle delikleri üzerinde tas nişi yer almaktadır.(Fotoğraf :18) Saçak öne doğru çıkıntılıdır.

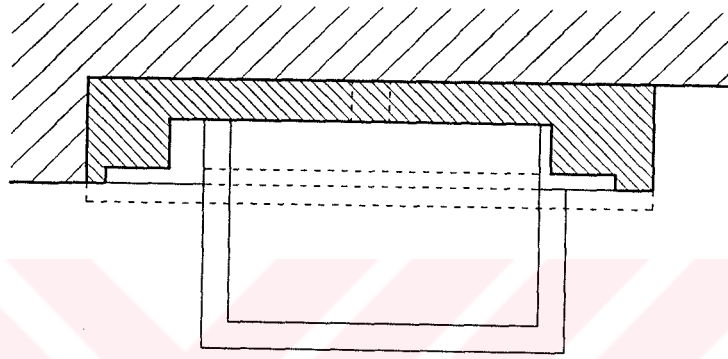
Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşmenin bütünü blok kesme taşlarla oluşturulmuştur. Saçak geç dönemde betonla yenilenmiştir.

Tarihlendirilmesi: Tokat yöresindeki ev mimarisi örneklerinin en erken tarihli 19. yüzyıla dayandırıldığından, ¹⁵³ bir evin duvarına bitişik inşa edilmiş çeşme kitabesinin de bulunmaması itibari ile 19. yüzyıla tarihlenebilir.

¹⁵³ - Halit ÇAL : a.g.m., 374 -380

ÇİZİM:8 Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki Çeşme

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:17 Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki Çeşme

FOTOĞRAF:18 Çeşme yüzeyi yakından

9- HALİT SOKAK'TAKİ ÇEŞME

Çizim: 9

Fotoğraf: 19-20-21

İnceleme Tarihi: 25.07.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Halit Sokak'ta halk arasında ecnebi evi şeklinde adlandırılan bir evin iç sofasında yer almaktadır. (Fotoğraf :19 -20)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Kaynaklarda Mescid-i Halit olarak geçen bu mahallenin ilk kayıt tarihi 1485 yılına aittir ve eski adı Veled-i Halit'tir. Kayıtlarda mahallede 1485'de 16 Hristiyan, 1 İbrani ; 1520'de 6 Hristiyan, 3 Musevi, 1 İbrani ; 1554'de 7 Hristiyan, 4 Musevi, 1 İbrani ; 1574'de 2 Hristiyan, 4 Musevi nüfus görülmektedir. ¹⁵⁴ Kaynaklarda Ermeniler'e dair bir bilgiye rastlayamamakla birlikte, 1856 Islahat Fermanı'nı takiben Ermeni nüfusunun bölgede yoğunlaştığı bilinmekte; Tokat'ın çeşitli mahallelerindeki, özellikle merkez mahallelerde bulunan bir çok konutun Ermeniler'e ait olduğu halk arasında da söylenmektedir. Ancak 1915 Tehcir Kanunu'ndan sonra Ermeniler zorunlu göç ettirilmiş, böylelikle yörede Ermeni nüfusu azalmıştır. Yahudiler'in bölge yerleşim tarihi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Çeşmenin lülesi kaybolmuş, yalak yüzeyinde de aşınmalar meydana gelmiştir.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen çeşme yüzeyini sivri kemerli bir niş hareketlendirmektedir. Aynataşı yalak hizasında pahlanmış iki silmeyle

¹⁵⁴ - Ahmet ŞİMŞİRGİL : a.g.t., 62

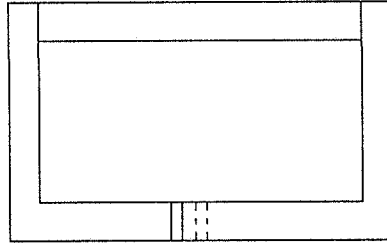
sınırlanmıştır. Öne doğru çıkıntılı dikdörtgen gövdeli yalağı bulunmaktadır. Çeşme yüzeyinde tek lüle deliği görülmektedir.

Süslemeleri: Çeşme aynataşında alçak kabartma tekniğiyle yapılmış Mühr-ü Süleyman olarak adlandırılan bir tasvir göze çarpmaktadır.(Fotoğraf :21)

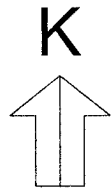
Malzemesi: Çeşme bütünüyle kaba yonu kesme taştan inşa edilmiştir.

Tarihlendirilmesi: Bir evin iç sofasında bulunan çeşmenin, ev sahibinin anlatımından evin çingenelerden satın alındığı ve çeşmenin de banyodayken avluya taşınmış olduğu belirtilmektedir. Çeşmenin yöredeki en erken tarihli ev mimarisi örnekleri göz önüne alındığında 19. yüzyılda inşa edildiği ihtimali kuvvetlenmekle birlikte, ¹⁵⁵ üzerinde görülen Mühr-ü Süleyman süslemesi dikkate alındığında ustasının ecnebi mi Türk mü olduğu hususunda çelişkiye düşürmektedir.

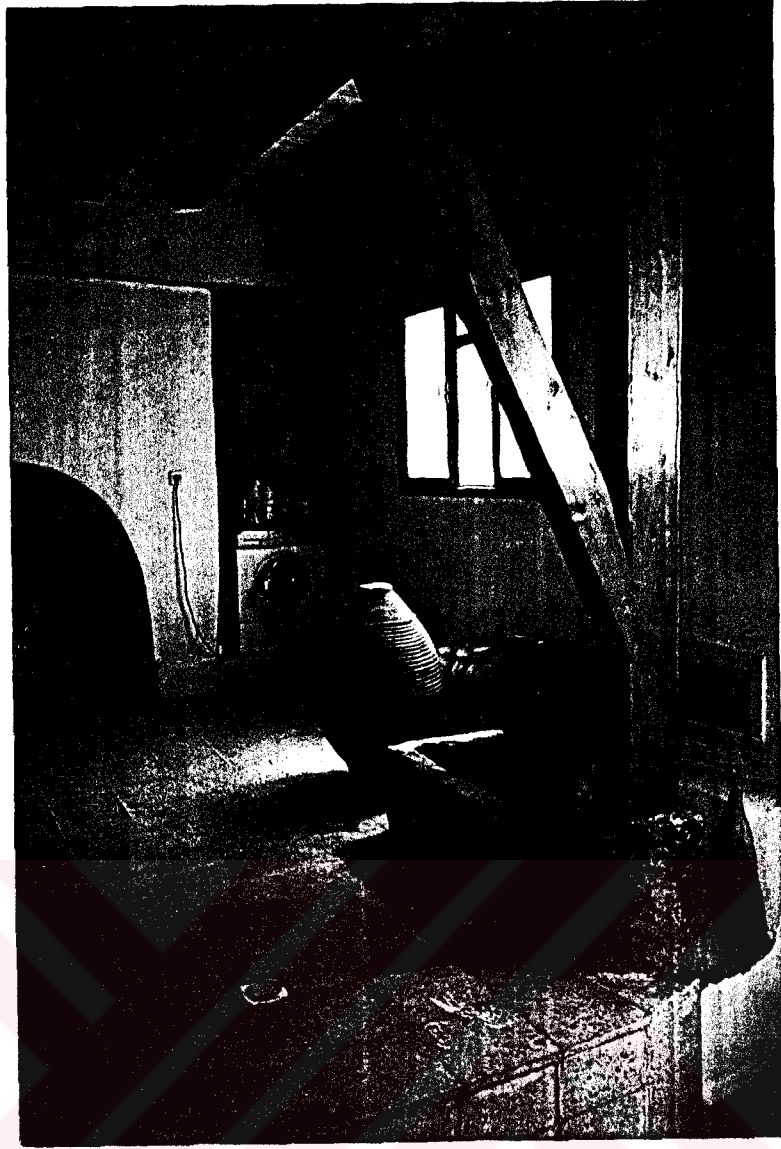
¹⁵⁵ - Halit ÇAL : a.g.m., 374 -380

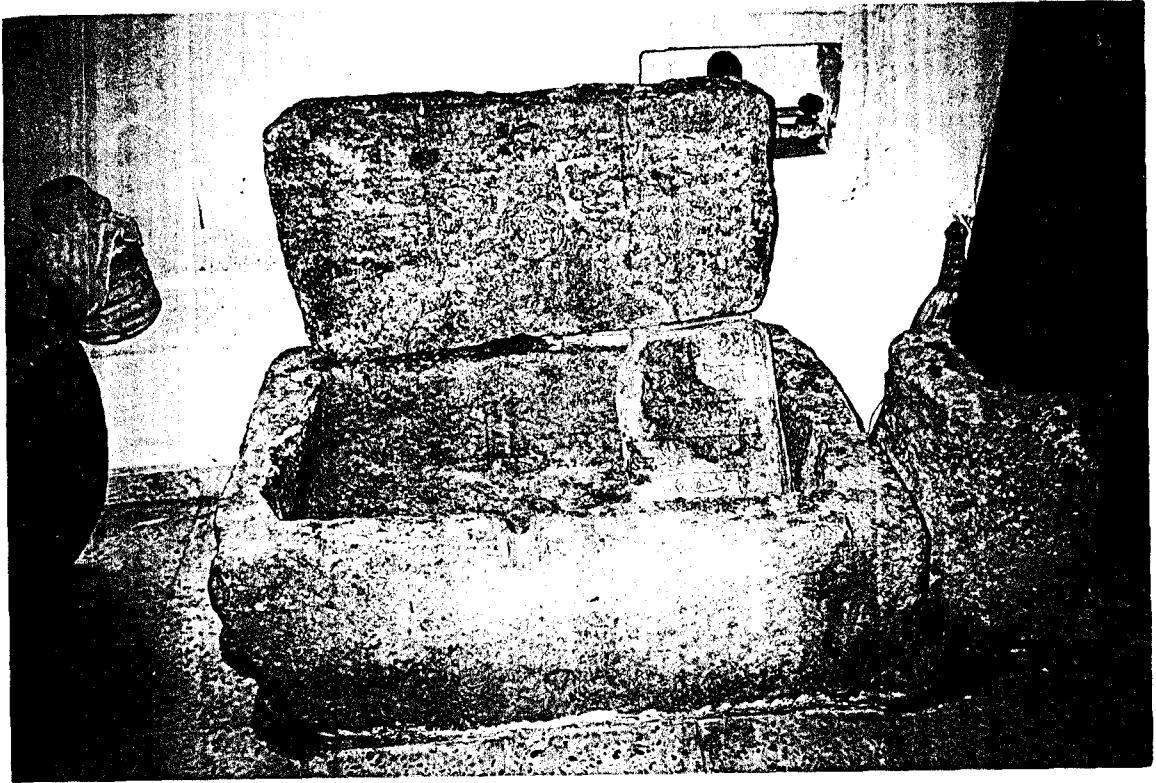
ÇİZİM:9 Halit Sokak'taki Çeşme

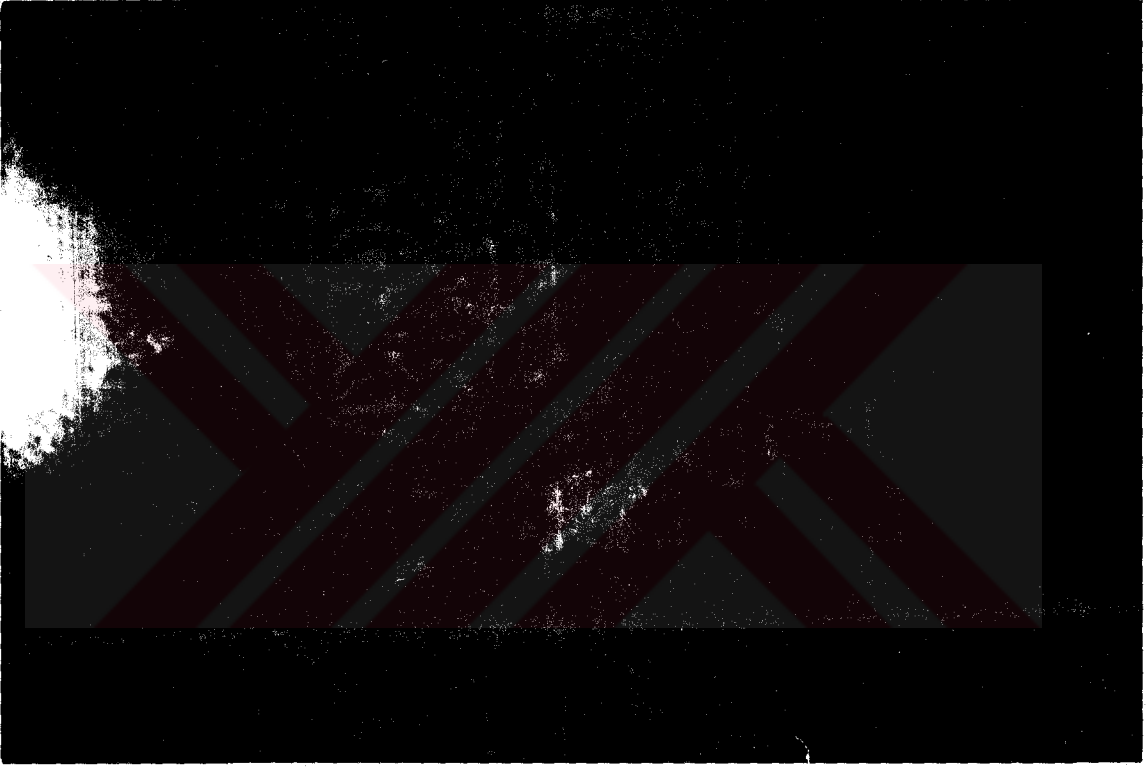
0 20 100 cm

FOTOĞRAF:19 Halit Sokak'ta avlu içerisindeki çeşme

FOTOĞRAF:20 Halit Sokak'taki Çeşme

FOTOĞRAF:21 Çeşme yüzeyindeki Mühr-ü Süleyman süslemesi

10- KİLİSE ÇEŞMESİ

Çizim: 10

Fotoğraf: 22-23

İnceleme Tarihi: 23.07.2002 -06.12.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Halk arasında “Kilise Çeşmesi” olarak da bilinen çeşme, Sulusokak’ta iki sokağın birleştiği köşede bir duvar yüzeyinde yer almaktadır.(Fotoğraf :22)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşme yüzeyinin yarıdan fazlasının ve yalağın tamamının yol seviyesinin altında kaldığı, lüle deliğinin yer hizasında olmasından anlaşılmaktadır. Çeşme yüzeyinde de bozulmalar meydana gelmiştir.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi üç kat halinde sivri kemerli birer nişle çevrelenmiştir.(Fotoğraf :23)

Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşmeyi sınırlandıran üst kademedeki sağır kemerde tuğla almaşığı, aynataşı ve ikinci kademedeki sağır kemerde kesme taş malzeme kullanılmıştır.

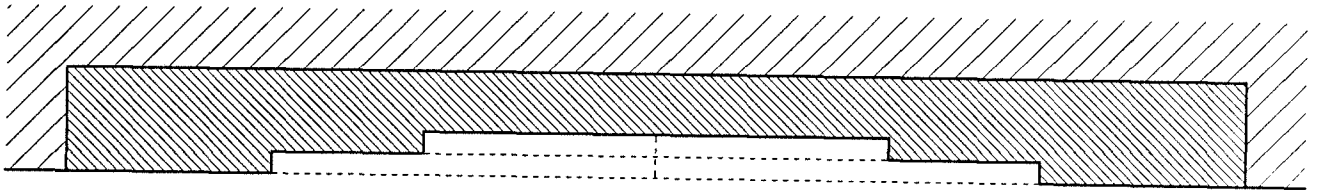
Tarihlendirilmesi: Halk arasında “Kilise Çeşmesi” tabiriyle bilinen çeşme, Vakıf kayıtlarında veya herhangi bir kaynakta belirtilmemekle birlikte; Evliya çelebi şehir içinde “Taş Merdiven Kilisesi” (Rumlar’ındır), yine şehir merkezinde “Tahtakale Kilisesi” (Ermeniler’indir) diye iki kiliseden bahsetmek-

tedir. Ayrıca Evliya Çelebi Tokat İli için bu bölgede Frenk ve çingene bulunmadığını, reayasının çok sayıda olup hepsini Ermeni ve Yahudiler'in teşkil ettiğini anlatmaktadır.¹⁵⁶ Yahudiler'in bölge yerleşim tarihiyle ilgili detaylı bilgiye rastlanılmamakla beraber, Ermeniler için kilisenin öneminin büyük olduğu tarihçilerin yorumlarından anlaşılmaktadır. Ermeniler'de din ile milliyet, kilise ile Ermeni iç içe girmiştir, ikisi de aynı şey sayılmaktadır. Merkezi bağımsız bir otoriteye sahip olamadıkları için, Ermeniler kendilerini kilisenin muhafazasına bırakmışlardır. Bundan dolayı dün ve bugün de Ermeni denilince akla hep Ermeni kilisesi gelmektedir.¹⁵⁷

Çeşmenin kitabesinin olmamasından dolayı tarihini net saptayamamakla birlikte, Evliya Çelebi'nin Tokat'a geldiği 17. yüzyılda Ermeniler'e ait kiliseler bulunduğu dair söz etmesinden yola çıkılarak bu döneme tarihlenebilir.

¹⁵⁶ - Evliya Çelebi : a.g.e., 241

¹⁵⁷ - Abdurrahman KÜÇÜK : **Ermeni Kilisesi ve Türkler**(Ankara, 1997), 2

ÇİZİM:10 Kilise Çeşmesi

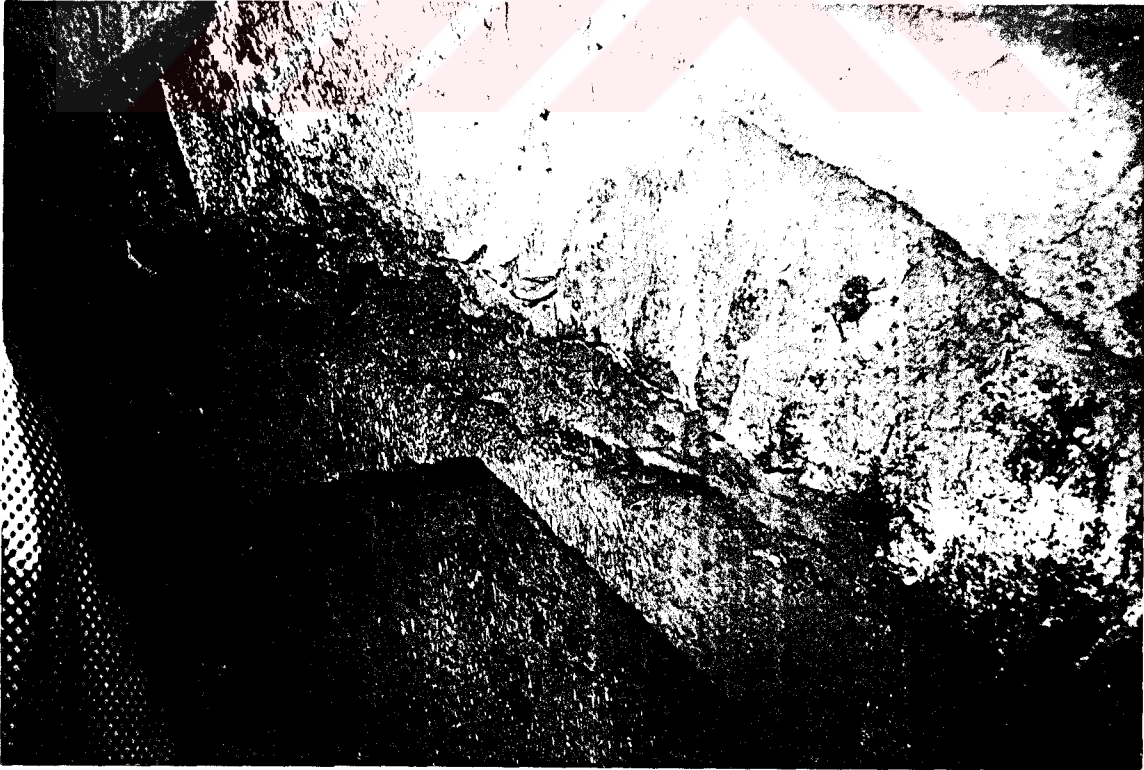

K

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:22 Kilise Çeşmesi

FOTOĞRAF:23 Çeşme yüzeyi yakından

11- KÜÇÜK BEYBAĞI MAHALLESİ'NDEKİ ÇEŞME (I)

Çizim: 11

Fotoğraf: 24

İnceleme Tarihi: 25.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Küçük Beybağı Mahallesi'nde yol kenarında bulunan bir duvar yüzeyine inşa edilmiştir.(Fotoğraf :24)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Çeşme yüzeyini oluşturan nişin doğu ve batısındaki üzengi taşı, kemer üzengi noktalarına kadar betonla yenilenmiştir. Niş üzerinde yer alan taşların kaymasını önlemek amacıyla bir sıra kesme taş aralıklı olarak yerleştirilmiştir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşme lülesi kaybolmuş, yalak da yola gömülmüştür. Aynataşı yüzeyinde bozulmalar meydana gelmiştir.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi derin eyvan görünümlü bir nişle oluşturulmuştur. Yalak eyvan nişi içerisinde kalmıştır ve enine dikdörtgendir. Çeşmenin tek lüle deliği bulunmaktadır.

Süslemeleri: -

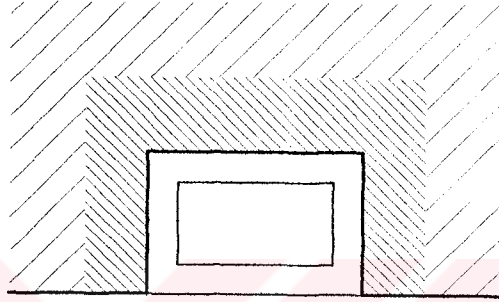
Malzemesi: Çeşmenin tamamında, betonla yenilenen kısımlar dışında, düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Tarihlendirilmesi: 19. yüzyılda Klasik Türk çeşme mimarisine dönüşün örnekleri tekrar görülmüş ve kemer biçimleri sivri ya da yuvarlak

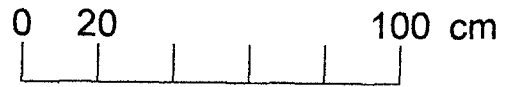
tarzda şekillendirilmiştir. ¹⁵⁸ Çeşme, malzeme ve şekil itibariyle 19. yüzyıla tarihlendirilebilir.

¹⁵⁸ - Doğan KUBAN: a.g.e., 134 ; Mustafa DENKTAŞ: "Kayseri..." a.g.e., 23

ÇİZİM:11 Küçük Beybağı Mahallesi'ndeki Çeşme(I)

FOTOĞRAF:24 Küçük Beybağı Mahallesi'ndeki Çeşme(I)

12- KÜÇÜK BEYBAĞI MAHALLESİ'NDEKİ ÇEŞME (II)

Çizim: 12

Fotoğraf: 25

İnceleme Tarihi: 25.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Küçük Beybağı Mahallesi'nde bir evin bahçe duvarına bitişik yapılmıştır.(Fotoğraf :25)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Çeşmeyi oluşturan niş ve çeşme yüzeyinin geç dönemde boyandığı anlaşılmaktadır.

Bugünkü Durumu: Çeşme yüzeyinde çatlamlar meydana gelmiştir. Kemer ayaklarında da bozulmalar görülmektedir. Yalak gövdesi toprağın altında kalmış olup, içerisi de taşlarla dolmuştur. Çeşme lülesi kaybolmuştur.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi eyvan görünümlü nişle biçimlendirilmiştir. Aynataşı üzerinde bileşik kaş kemerli bir tas nişi bulunmaktadır. Yalak enine dikdörtgen görünümlü olup, niş içerisinde kalmıştır ve her iki yanında birer testi seti yer almaktadır. Çeşmenin tek lüle deliği vardır.

Süslemeleri: Ayna taşı üzerinde bulunan lüle deliğini yalak hizasında genişleyen alçak kabartma teknikli helezonik bir kıvrım kuşatmaktadır. Bu kıvrım simetrik iki ejder tasvirine benzemektedir.

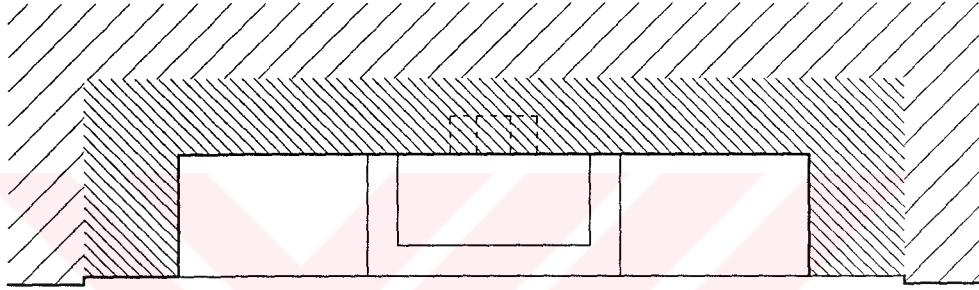
Malzemesi: Çeşme yüzeyini oluşturan nişin içerisi ve kemer üzengi taşı tuğladan, yalak ise düzgün kesme taştan yapılmıştır.

Tarihlendirilmesi: 19. yüzyılda Klasik Türk Çeşme mimarisinde uygu-

lanan sivri ve yuvarlak kemerli örnekler ¹⁵⁹ bir kez daha bu çeşmede de görülmektedir. Dolayısıyla şekil itibariyle benzerleri gibi 19. yüzyıla tarihlenmektedir.

¹⁵⁹ - Doğan KUBAN: a.g.e., 134 ; Mustafa DENKTAŞ: "Kayseri..." a.g.e., 23

ÇİZİM:12 Küçük Beybağı Mahallesi'ndeki Çeşme(II)

FOTOĞRAF:25 Küçük Beybağı Mahallesi'ndeki Çeşme(II)

13- KÜMBET MAHALLESİ'NDEKİ ÇEŞME

Çizim: 13

Fotoğraf: 26 -27

İnceleme Tarihi: 06.12.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Kümbet Mahallesi'nin girişinde yer almaktadır.(Fotoğraf :26)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: 1980'lerin başlarında Tokat Belediyesi tarafından onarımı yapılarak bugünkü konumuna yerleştirilmiştir. ¹⁶⁰ Aynataşı ile saçak arasında kalan silme üzerinde görülen harç izlerinden bir tadilat geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşme lülesi kaybolmuştur ve konumu itibariyle çeşme yüzeyinin yerleştirildiği alana sığmamasından dolayı doğusu kısmen kesilmiştir.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi enine dikdörtgendir. Aynataşı ile saçak arasında görülen üç sıra silme yalak hizasında pahlı biçimde musluğu çevrelemektedir. Enine dikdörtgen çıkıntılı bir yalağı vardır ve yalağın her iki yanında birer testi seti bulunmaktadır. Çeşme tek muslukludur.(Fotoğraf :27)

Süslemeleri: Aynataşını çevreleyen üç sıra silme içerisinde alçak kabartma tekniği ile yapılmış karanfil motifleri tasvir edilmiştir. Bordürle saçak arasında yer alan kısımda da benzer motifler görülmektedir.

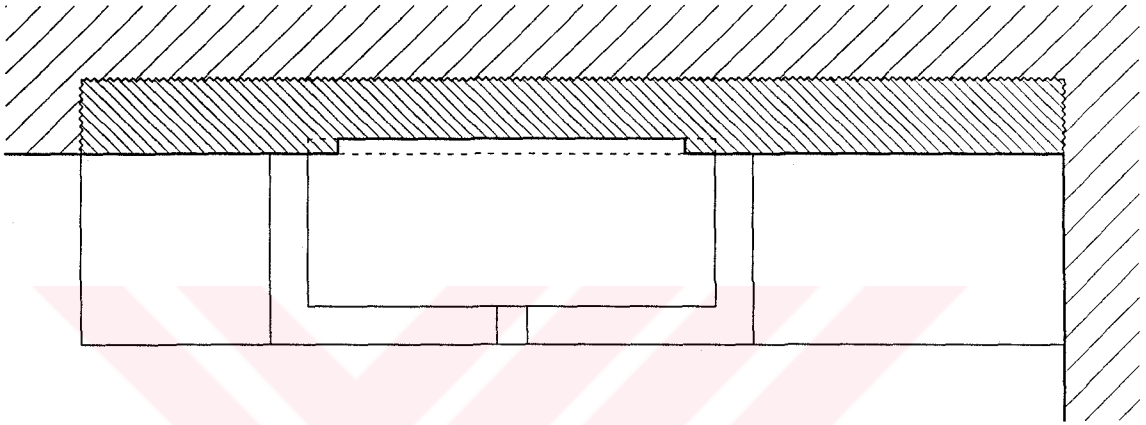
Tarihlendirilmesi: Orhan Cit ailesi tarafından Tokat Belediyesi'ne

¹⁶⁰ - Tokat BELEDİYESİ: Tokat(1984-1988) (Tokat, 1988), 68

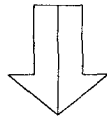
hediye edilen çeşme sonradan onarım geçirerek bugünkü yerine getirilmiştir. Türk Sanatında 19. yüzyıla kadar yaygın kullanılan karanfil motiflerinin çeşme yüzeyinde erken döneme oranla ustalıkla tasvir edildiği göz önüne alındığında,¹⁶¹ dış görünüşü ve süsleme itibarıyla 19. yüzyıla tarihlenebilir.

¹⁶¹ - Yıldız DEMİRLİZ: a.g.e., 376

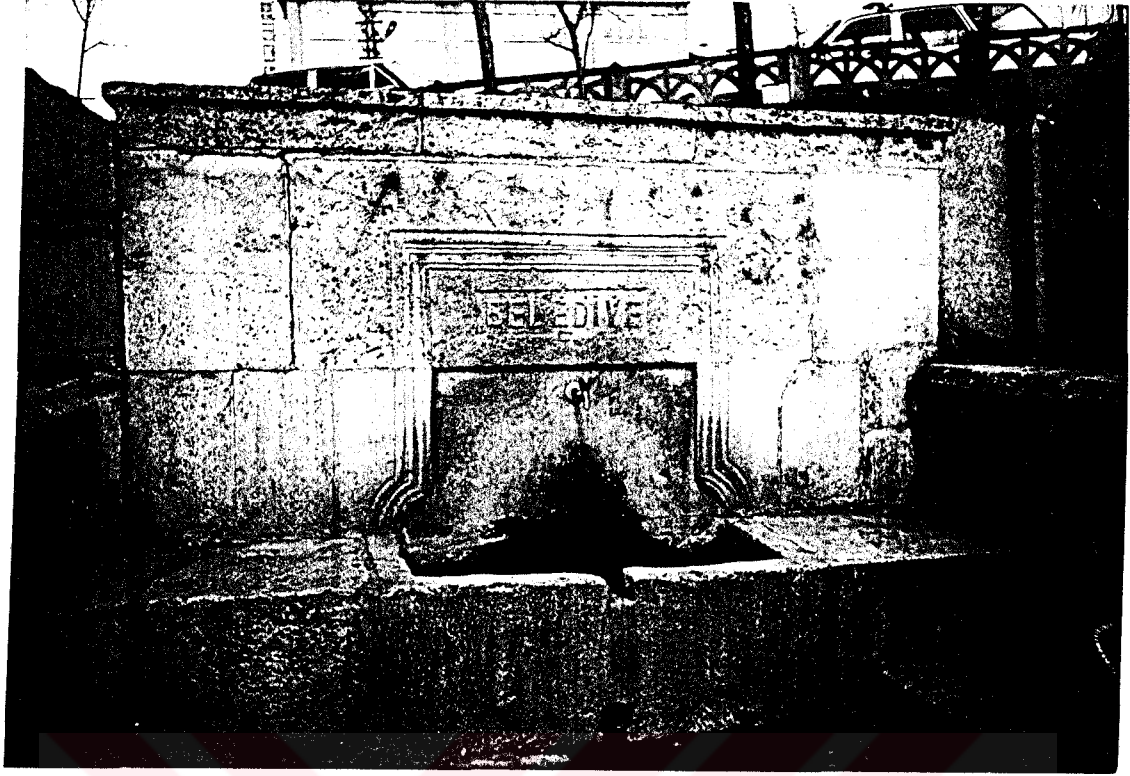

çizim:13 Kümbet Mahallesi'ndeki Çeşme

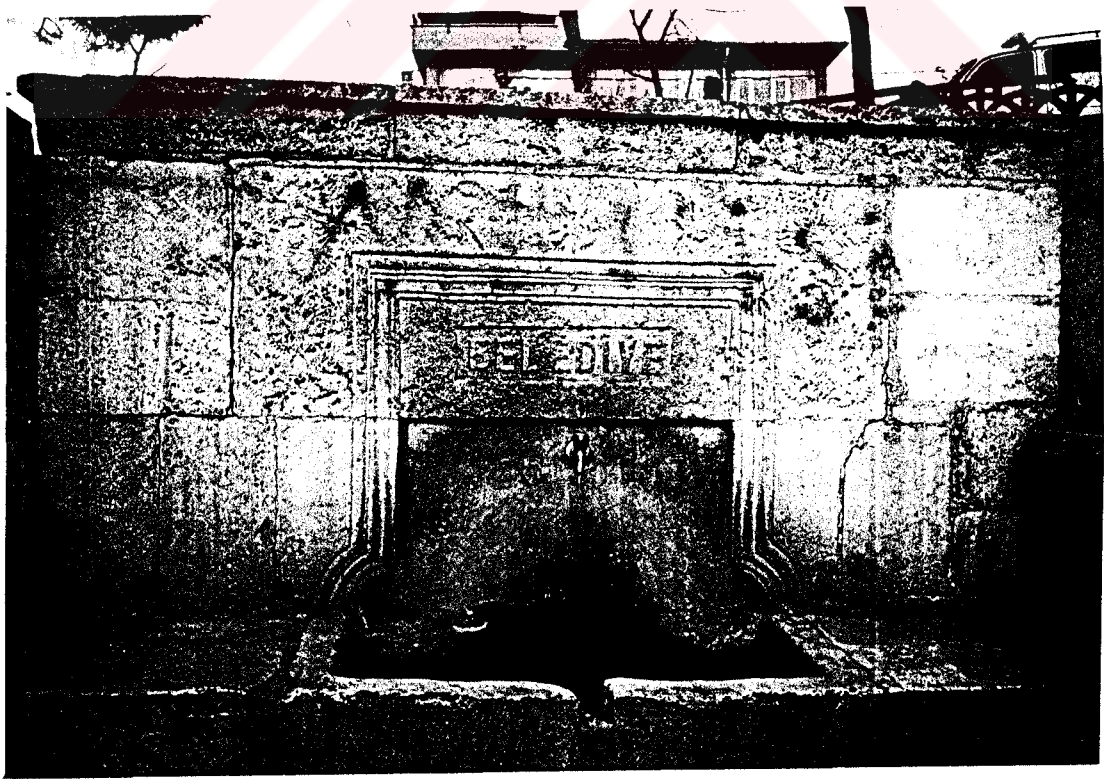

K

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:26 Kümbet Mahallesi'ndeki Çeşme

FOTOĞRAF:27 Çeşme yüzeyi yakından

14- LATİFOĞLU KONAK ÇEŞMESİ

Çizim: 14

Fotoğraf: 28

İnceleme Tarihi: 18.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Sivas Caddesi üzerinde yer alan Latifoğlu Konağı avlusunun batı cephesine bitişik yapılmıştır.(Fotoğraf :28)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Konak 19. yüzyıl Barok Mimarisinin en güzel örneklerinden birisidir. ¹⁶²

Geçirdiği Onarımlar: Musluk yerinin değiştirilmesi dışında herhangi bir onarım yapılmamıştır.

Bugünkü Durumu: Çeşmenin 2 lülesi de kaybolmuş, yalak dış yüzeyinde de bozulmalar meydana gelmiştir.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi enine dikdörtgendir. Aynataşını doğu ve batısında yalak hizasında pahlanmış birer silme sınırlandırmaktadır. Yalak enine dikdörtgen gövdelidir. Çift lüle deliği bulunan çeşme, günümüzde tek muslukludur.

Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşmenin tamamında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Musluk bronzdan yapılmıştır.

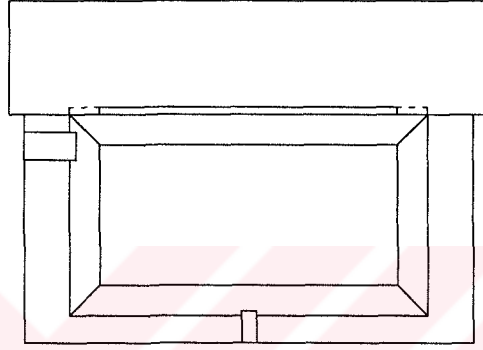
Tarihlendirilmesi: Konak planında alt kat güneybatı kısmında ahşap, kalemkâri süslemelerle bezeli odadan bir kapı ile kubbeli, külhanlı, mermer

¹⁶² - Halit ÇAL : a.g.m., 380 ; Nuri GENÇ: a.g.e., 3

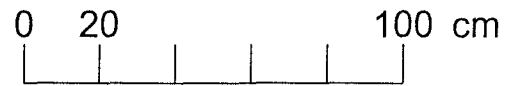
döşemeli bir hamama geçildiğinden bahsedilmektedir. ¹⁶³ Muhtemelen çeşme hamamdan avluya çıkartılmıştır. Çeşmenin konağa ait olduğu göz önüne alındığında, konakla birlikte 19. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

¹⁶³ - Osman ERAVŞAR: a.g.e., 117

ÇİZİM:14 Latifoğlu Konak Çeşmesi

FOTOĞRAF:28 Latifoğlu Konak Çeşmesi

15- MADIMAĞIN CELALİN EVİ ÇEŞMESİ

Çizim: 15

Fotoğraf: 29

İnceleme Tarihi: 30.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Eski Dabakhane Mahallesi'nde Madımağın Celalin Evi'nin iç sofasında yer almaktadır.(Fotoğraf :29)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Ev, 19. yüzyıl Türk Barok Mimarisinin başarılı örneklerinden birisidir. ¹⁶⁴

Geçirdiği Onarımlar: Tas nişi altında bulunan çeşme lülesi muslukla değiştirilmiştir. Saçak çimentoyla sıvanarak düzeltilmeye çalışılmıştır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşme saçağında kırılmalar meydana gelmiş, lülesi de kaybolmuştur.

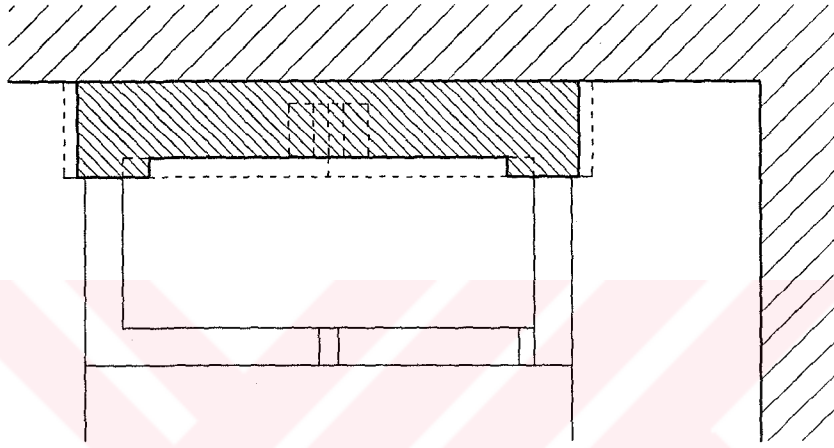
Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen görünümlü çeşme yüzeyi sivri kemer biçimli sağır bir nişle hareketlendirilmiştir. Çeşme tek muslukludur, musluk üzerinde sivri kemerle oluşturulmuş tas nişi bulunmaktadır. İçbükey ön cepheden taşan bir yalağa sahiptir.

Süslemeleri: -

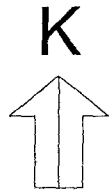
Malzemesi: Çeşme bütünüyle kaba yonu kesme taştan, musluk metalden yapılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Dış görünüşü ve malzeme itibariyle orijinal olduğu görülen çeşme evle birlikte 19. yüzyıla tarihlendirilebilir.

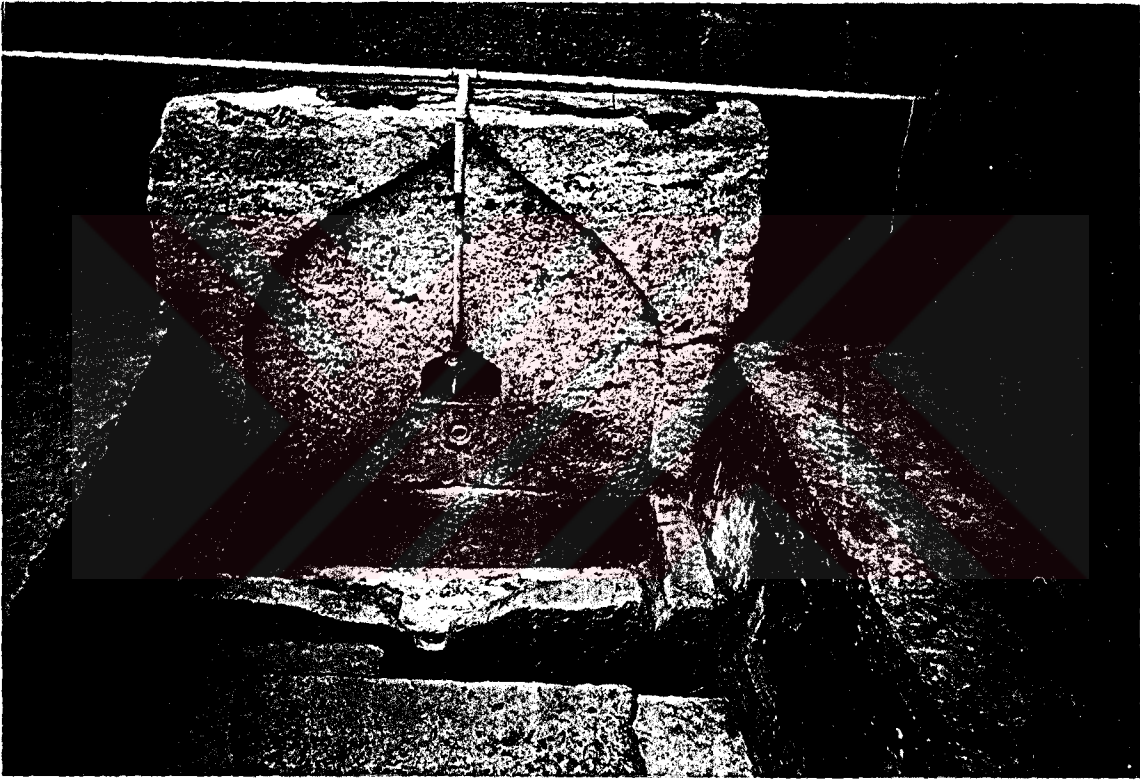
¹⁶⁴ - Tokat Turizm 98: Tokat(Tokat, 1998), 27

ÇİZİM:15 Madımağın Celalin Evi Çeşmesi

0 20 100 cm

FOTOGRAFI:29 Madımağın Celalin Evi Çeşmesi

16- MALKAYASI MAHALLESİ'NDEKİ ÇEŞME (I)

Çizim: 16

Fotoğraf: 30

İnceleme Tarihi: 16.02.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Malkayası Mahallesi ile 600 Evler Mahallesi'nin birleştiği köşede bir evin güney cephesine bitişik yer almaktadır.(Fotoğraf :30)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Çeşmenin doğu yönündeki testi setinin geç dönemde uzatıldığı anlaşılmaktadır.

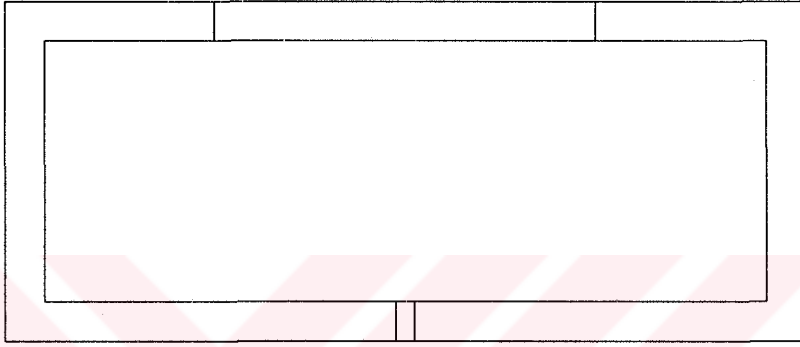
Bugünkü Durumu: Çeşmeden günümüzde faydalanılmaktadır.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi enine dikdörtgen görünüme sahip olmakla birlikte, yanlardan ve ön cepheden taşan enine dikdörtgen gövdeli bir yalağı bulunmaktadır. Çeşme tek lülelidir.

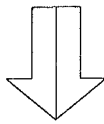
Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşme bütünüyle düzgün kesme taştan yapılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Kütlesel bir görünüme sahip olan çeşmenin herhangi bir mimari özelliğinin ve kitabesinin bulunmaması itibarıyla, 20. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülebilir.

ÇİZİM:16 Malkayası Mahallesi'ndeki Çeşme(l)

K

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:30 Malkayası Mahallesi'ndeki Çeşme(I)

17- MALKAYASI MAHALLESİ'NDEKİ ÇEŞME (II)

Çizim: 17

Fotoğraf: 31-32

İnceleme Tarihi: 16.02.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Malkayası Mahallesi'nde ana yol üzerinde bulunan bir evin bahçe duvarına bitişik yapılmıştır.(Fotoğraf :31)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Çeşme yüzeyinin Erzurum Morali Sokak Çeşmesi'ndeki gibi sonradan değiştirildiği, görüntü açısından ve kullanılan malzemeden anlaşılmaktadır.(Fotoğraf :32)

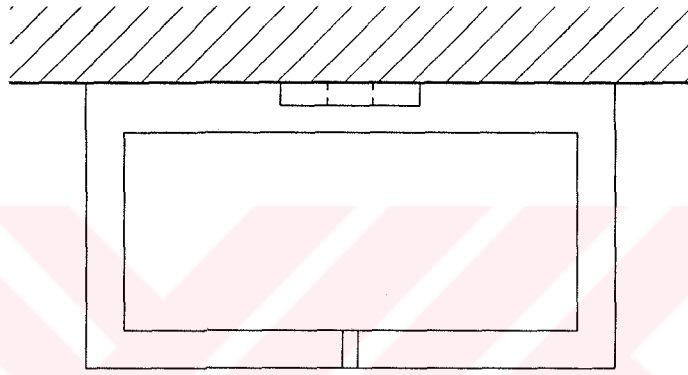
Bugünkü Durumu: Günümüzde yalak gövdesinin yarıdan fazlası toprak altında kalmıştır.

Dış Görünüşü: Mezar taşını andıran çeşme yüzeyini ön cepheden taşan, enine dikdörtgen bir yalak tamamlamaktadır.

Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşme yüzeyi betonla yenilenmiş olup; yalakta düzgün kesme taş, lülesinde ise bronz malzeme kullanılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Çeşme günümüze yakın zamanda orijinalliğini kaybetmiştir, dolayısıyla 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilir.

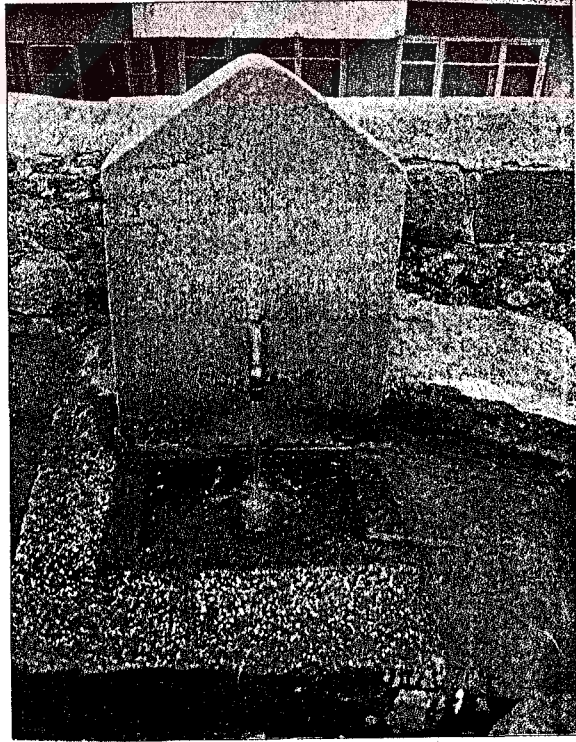
ÇİZİM:17 Malkayası Mahallesi'ndeki Çeşme(II)

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:31 Malkayası Mahallesi'ndeki Çeşme(II)

FOTOĞRAF:32 Erzurum Morali Sokak Çeşmesi
H. YURTTAŞ'tan alınarak

18- MALKAYASI MAHALLESİ'NDEKİ ÇEŞME (III)

Çizim: 18

Fotoğraf: 33 -34

İnceleme Tarihi: 18.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Malkayası Mahallesi'nden Şoför-evleri mahallesi'ne uzanan dar bir sokak içerisinde yer almaktadır.(Fotoğraf :33)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Çeşmeyi oluşturan eyvan görünümlü niş yüzeyinin geç dönemde boyandığı anlaşılmaktadır.

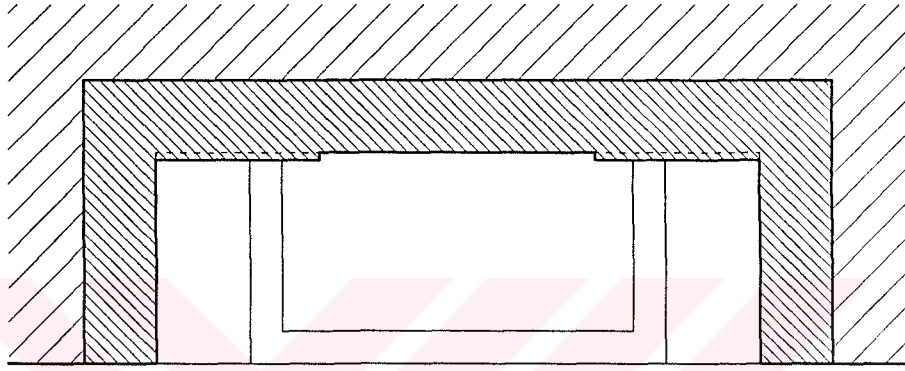
Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşmenin üzerine oturduğu üzengi taşlarında ve yalak dış cephesinde aşınmalar meydana gelmiştir.

Dış görünüşü: Çeşme yüzeyi derin eyvan görünümlü bir nişle oluşturulmuştur. Yalak enine dikdörtgen gövdelidir ve niş içerisinde yer almaktadır, her iki yanında da birer testi seti bulunmaktadır. Çeşme tek lülelidir.

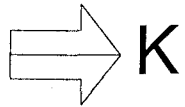
Süslemeleri: Çeşme aynataşı üzerine yüksek kabartma teknikli tek yaprak tasviri yapılmıştır.(Fotoğraf :34)

Malzemesi: Çeşmenin bütününde düzgün kesme taş, lülesinde bronz malzeme kullanılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Günümüze yakın bir zamanda yenilendiği anlaşılan çeşme, 20. yüzyıl başlarına tarihlenebilir.

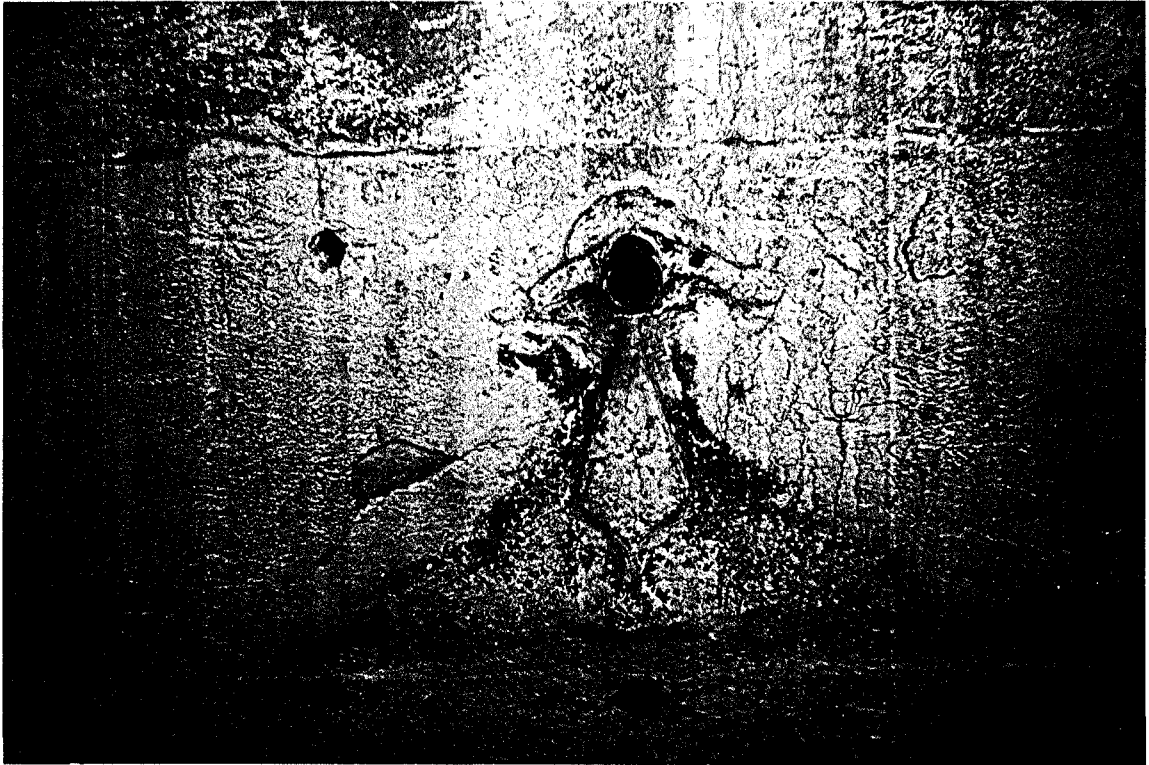
ÇİZİM:18 Malkayası Mahallesi'ndeki Çeşme(III)

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:33_ Malkayası Mahallesi'ndeki Çeşme(III)

FOTOĞRAF:34_ Çeşme süsleme detayı

19- PAŞA HAMAMI ÇEŞMESİ

Çizim: 19

Fotoğraf: 35

İnceleme Tarihi: 24.07.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Paşa Hamamı'nın doğu cephesine bitişik yer almaktadır.(Fotoğraf :35)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Hamamın yapılış tarihi hususunda farklı görüşler bulunmaktadır ve en erken 1430 yılına tarihlendirilmektedir. ¹⁶⁵ F. ACUNSAL'a göre 1434'de II. Murat döneminde Yörgüç Paşa tarafından yaptırılmıştır. ¹⁶⁶ M.T. GÖKBİLGİN VE A. KAPUSUS ise 1435'de inşa edildiğini söylemektedir. ¹⁶⁷ E. YAVI'nın görüşü ise 1437'de yaptırıldığı doğrultusundadır. ¹⁶⁸ H. CİNLİOĞLU da 1453'de meydana getirildiğini düşünerek farklı bir varsayım öne sürmektedir. ¹⁶⁹ Sonuç itibarıyla 1400'lü yıllarda yaptırıldığı ve Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan bir eser olduğu, banisinin de Yörgüç Paşa adıyla belirtildiği sonucu çıkarılmaktadır.

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşme lülesi ve yalak kaybolmuştur.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi sivri kemerli nişle oluşturulmuştur ve üzerinde tek lüle deliği görülmektedir.

¹⁶⁵ - Ahmet ANAÇ: a.g.m., 7154

¹⁶⁶ - Ferit ACUNSAL : a.g.e., 96

¹⁶⁷ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 405 ; Ahmet KAPUSUS: a.g.e., 72

¹⁶⁸ - Ersal YAVI: a.g.e., 72

¹⁶⁹ - Halis CİNLİOĞLU: a.g.e., 31

Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşme düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Tarihlendirilmesi: Osmanlı sülüsüyle yazılmış hamam kitabesinde;

١ - امر بمارة هذا الحمام المبارك في أيام دولة السلطان الاعظم غياث الدين
٢ - ابن الفتح مراد خان بن محمد خلد الله ملكه وايدد دولته الوزير الاعظم يور كوج باشا ادام الله
دولته في شهر غرة شوال لسنة ثمان وثلين وثمانماية

170

Ammer bimaret hazel hamam el mübarek fi eyyam devlet-ül Sultan
Giyaseddin

Ebu'l feth Murad Han bin Muhammed hallede Allahu mülke ve eydü
devlete el vezir-ül azam Yörgüç Paşa adem Allahu

Devlete fi şehr gare şevvaline geman ve selasin ve semaniye ¹⁷¹

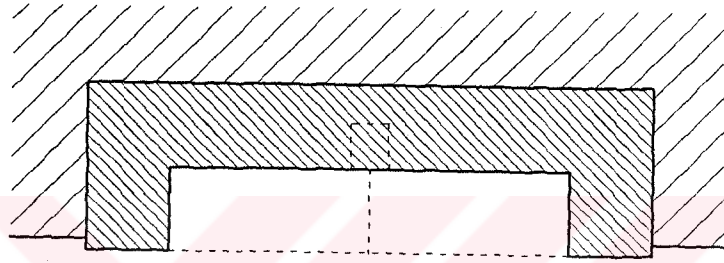
"Bu mübarek hamamın yapımını devletlü büyük Sultan Giyaseddin
ebu'l feth Murad Han bin Muhammed (Allah hükmünü baki kılsın ve destekle-
sin) zamanında veziri azam Yörgüç Paşa (Allah hükmünü uzatsın) 1 şevval
838 (30 Nisan 1435) tarihinde Yörgüç Paşa emretmiştir." Hamam Çelebi
Mehmet'in oğlu II. Murat zamanında yaptırılmıştır. Yörgüç Paşa II. Murat'ın
lalasıdır. ¹⁷²

Paşa Hamamı'nın doğu cephesinde yer alan yok olmaya yüz tutmuş
çeşme, malzemesi ve yapıyla bütünlüğü göz önüne alındığında hamamla
aynı döneme 1435 yılına tarihlenmektedir.

¹⁷⁰ - İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 25

¹⁷¹ - Kitabe, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

¹⁷² - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 50 -57

ÇİZİM:19 Paşa Hamamı Çeşmesi

FOTOĞRAF:35 Paşa Hamamı Çeşmesi

20- RÜSTEM ÇELEBİ(GÜDÜK MİNARE) ÇEŞMESİ

Çizim: 20

Fotoğraf: 36 -37

İnceleme Tarihi: 23.07.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Sulusokak Rüstem Çelebi Mahallesi'nde Rüstem Çelebi Camisi'nin kuzeydoğu köşesinde minareye bitişik yapılmıştır.(Fotoğraf :36)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Caminin kitabesi olmamakla birlikte; A.O. UYSAL, ¹⁷³ H. CİNLİOĞLU ¹⁷⁴ ve A. GABRİEL 15. yüzyıla tarihlendirmektedir. ¹⁷⁵ Cami tapu tahsis defterinde Katip Rüstem Mescidi adıyla da anılmaktadır. Minaresinin şişkin olmasından dolayı Güdük Minareli olarak da bilinmektedir. ¹⁷⁶

Geçirdiği Onarımlar: Cami ve çeşme 1939 – 1943 Tokat depremlerinin ardından onarım geçirmiştir. Kemerli oluşturan almaşık yenilenmiştir.

Bugünkü Durumu: F. ACUNSAL'ın yayınında bulunan fotoğrafla karşılaştırıldığında, günümüzde saçağı, derin eyvan görünümlü nişi , yalağı olmayan ve düz bir satıh haline getirilen çeşme yüzeyi üzerindeki tek lüle de kaybolmuştur.(Fotoğraf :37)

Dış Görünüşü: Çeşmeden geriye kalan basık kemerli bir niştir ve üzerinde tek lüle deliği bulunmaktadır.

¹⁷³ - A. Osman UYSAL : a.g.m., 326

¹⁷⁴ - Halis CİNLİOĞLU: a.g.e., 31

¹⁷⁵ - Ahmet ŞİMŞİRGİL : a.g.t., 101 -102 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 82

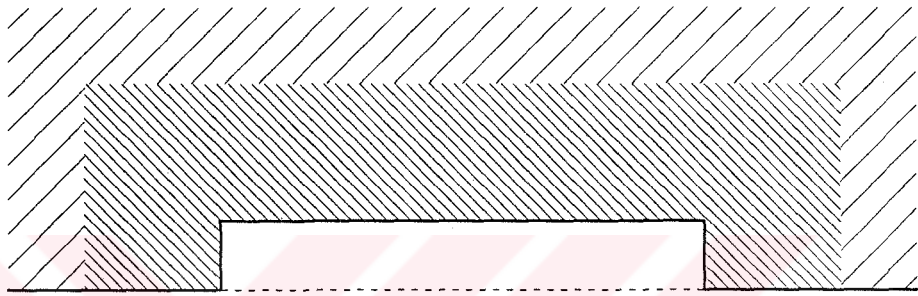
¹⁷⁶ - Halis CİNLİOĞLU: a.g.e., 31

Süslemeleri: -

Malzemesi: Eyvanı oluşturan kemerde ve aynataşında kesme taş, çeşme yüzeyinde de tuğla malzeme kullanılmıştır.

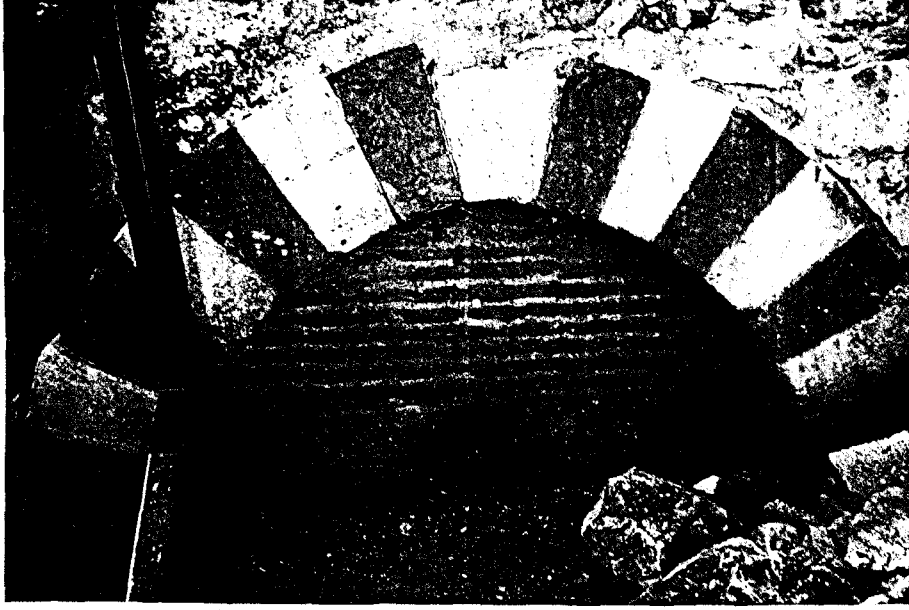
Tarihlendirilmesi: Çeşmenin orijinalliğinin bütünüyle korunamamasına karşın, camiyle birlikte 15. yüzyıla tarihlendirilebilir.

ÇİZİM:20 Rüstem Çelebi Çeşmesi

FOTOĞRAF:36 Rüstem Çelebi Çeşmesi

FOTOĞRAF:37 F. ACUNSAL'dan alınarak
Rüstem Çelebi Çeşmesi önceki hali

21- SETENCİLER SOKAK'TAKİ ÇEŞME

Çizim: 21

Fotoğraf: 38 -39

İnceleme Tarihi: 18.05.2003 – 26.05.2003 – 19.07.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Setenciler Sokak'ta eski dönemde Ermeniler'e ait olduğu söylenen iki katlı ahşap evin alt katında yer almaktadır.(Fotoğraf :38)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Kayıtlarda evin bulunduğu sokak Mescid-i Hoca Cüneyd Mahallesi ismiyle kayıtlıdır. 1520'de 20 Hristiyan, 4 Musevi ; 1554'de 25 Hristiyan, 15 Musevi'nin sokakta ikamet ettiği belirtilmektedir. Mahalle 1575'ten sonra Dabbağhane-i Cedid adıyla anılmıştır. ¹⁷⁷ Bugün Yeni Dabakhane Mahallesi – Setenciler Sokak ismi verilmiştir.

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde ev, Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından sit alanına dahil edilerek koruma altına alınmıştır. Yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan evin çeşmesi de iyi durumda değildir. Çeşme ana hatlarını muhafaza etmekle birlikte; saçak kenarları kırılmış, lülesi kaybolmuş, yalağın içi de taşlarla dolmuştur. Yalak hizasında bulunan oval süzgeç de gömülmüştür.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi ve yalağı enine dikdörtgen görünümlüdür. Yalağın ön cephesi çeşme yüzeyine oranla çıkıntılıdır. Aynataşı üzerinde tek lüle deliği bulunmaktadır. Saçaktan yalağa kadar uzanan dışbükey profilli iki silme aynataşını çevrelemektedir.

¹⁷⁷ - Halit ÇAL : a.g.m., 380 ; Ahmet ŞİMŞİRGİL : a.g.t., 62 -63

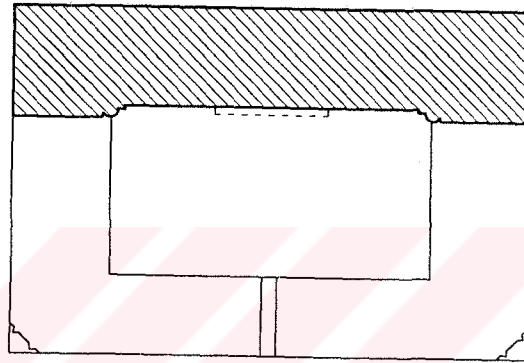
Süslemeleri: Aynataşı üzerinde yer alan lüle deliğinin etrafını, her iki yanda uçlarında birer gül motifi bulunan yüksek kabartma tekniğiyle yapılmış zeytin dalını andıran yapraklar çevrelemektedir.(Fotoğraf :39)

Malzemesi: Çeşmenin tamamında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Tokat ev mimarisi örnekleri en erken 19. yüzyıla dayandırıldığından, ¹⁷⁸ evle birlikte çeşme de 19. yüzyıla tarihlendirilebilir.

¹⁷⁸ - Halit ÇAL : a.g.m., 378 -380

ÇİZİM:21 Setenciler Sokak'taki Çeşme

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:38 Setenciler Sokak'taki Çeşme

FOTOĞRAF:39 Çeşme süsleme detayı

22- SIK DIŞINI HELA ÇEŞMESİ

Çizim: 22

Fotoğraf: 40

İnceleme Tarihi: 23.07.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Sulusokak'ta Sık Dişini Helası'nın kuzey cephesinde yer almaktadır.(Fotoğraf :40)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Hela yapısının 14. yüzyıl-da Osmanlılar döneminde inşa edildiği belirtilmektedir. ¹⁷⁹

Geçirdiği Onarımlar: -

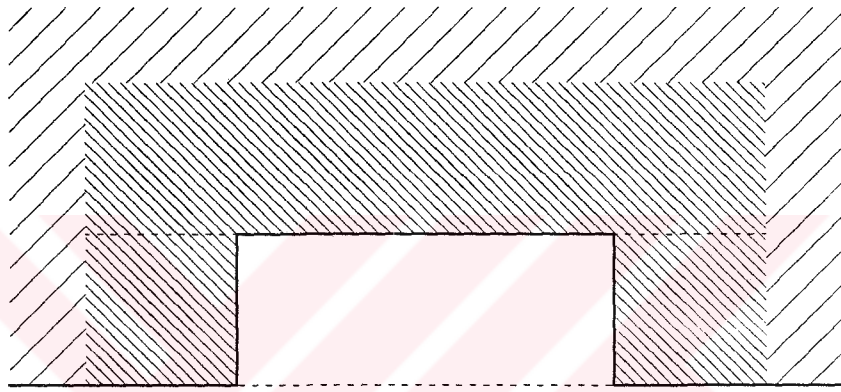
Bugünkü Durumu: Günümüzde yalağı ve lülesi kaybolan çeşmeden geriye basık kemer görünümlü nişin bir bölümü kalmıştır.

Süslemeleri: -

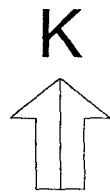
Malzemesi: Çeşme tamamıyla düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Tarihlendirilmesi: Çeşme konumu ve malzemesi itibariyle hela yapısıyla aynı döneme 14. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

¹⁷⁹ - Tokat İl Yıllığı: Cumhuriyetin 75. Yılında Tokat(Tokat, 1998), 63

ÇİZİM:22 Sık Dişini Hela Çeşmesi

FOTOĞRAF:40 Sık Dışını Helası

23- SULUSOKAK'TAKİ ÇEŞME

Çizim: 23

Fotoğraf: 41-42-43-44-45-46-47

İnceleme Tarihi: 07.12.2002 – 18.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Sulusokak'ta iki katlı ahşap bir evin "iş evi", "aş evi" olarak tanımlanan mutfağında yer almaktadır. Ev sahibinden öğrenildiği kadarıyla çeşme, bitişik evden getirilip evin mutfağına monte edilmiştir.(Fotoğraf :41)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Sulusokak,Tokat'ın tarihi çok eskilere dayanan en eski yerleşim bölgelerinden biridir. Mescid - i Halit Mahallesi adıyla da bilinmektedir. ¹⁸⁰

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşme iyi durumda olmakla birlikte kullanılmamaktadır.(Fotoğraf :42)

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi enine dikdörtgendir. Ön cephesi dışa taşkın enine dikdörtgen yalağın doğu-batısında birer testi seti bulunmaktadır. Aynataşını saçaktan yalağa kadar içbükey profilili iki silme kuşatmaktadır.

Süslemeleri: Aynataşı üzerinde ejder başlı bir lüle yer almaktadır.(Fotoğraf :43-44-45)

Malzemesi: Çeşme bütünüyle kesme taştan, lüle bronzdan yapılmıştır.

¹⁸⁰ - Ahmet ŞİMŞİRGİL : a.g.t., 62

Tarihlendirilmesi:Çeşmenin tarihlendirmesine geçmeden önce Tokat'ın Pazar İlçesi yakınlarındaki Mahperi Hatun Kervansarayı'nda yer alan H. 636 / M. 1239 tarihli iki ejder başlı lülesi bulunan çeşmeye değinmek yerinde olacaktır. Buradaki ejder başlarının ölçüsü 42 cm. yüksekliğinde x 80 cm. boyutundadır. Ejderlerin çekik badem gözleri, sivri kulakları, dudaksız gibi görünen ağızları, primitif ifadeleri, boyunlarının yuvarlatılmış kare kesitli olmaları ve boyun halkalarının köşelerinin tırtıklı yapılması gibi özellikleriyle tıpatıp çeşme üzerindeki tek lüleye benzemektedir. ¹⁸¹ Y. ÖNGE, 1969 yılında bu bronz ejder başlarının çalındığından bahsetmektedir. ¹⁸²(Fotoğraf :46) Ev sahibinin 30 yıldır bu evde oturduğunu söylemesinden ve çeşmenin de bitişikteki evden getirildiği ile ilgili açıklamalar göz önüne alındığında, benzerlikleri bir kez daha doğrulanmaktadır. Gazi Üniversitesi Sanat Tarihi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Hakkı ACUN bu başlardan bir tanesini Yozgat Nizamoğlu Konağı Müzesi'nde tesadüfen bulmuş ve ispatlamıştır. ¹⁸³(Fotoğraf :47) Yine benzer örneğinin Tokat'ta, yani aynı mahalde ortaya çıkması, bu görüşün diğer ispatı olmuştur. Günümüze kadar en yakın örnek E.C.A. koleksiyonunda bulunan bir lüle olup; gerek ölçüsü, gerekse ana hatları itibariyle birebir uyuşmamaktadır. ¹⁸⁴ Yöredeki en erken tarihli ev mimarisi örnekleri 19. yüzyıla dayandırıldığından, çeşmeyi daha öncesine tarihleyememekle birlikte; ¹⁸⁵ ejder başlı lülenin çeşme yüzeyine sonradan yerleştirildiği Y. ÖNGE'nin yayınında yer alan fotoğrafla karşılaştırıldığında ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla lüle, Mahperi Hatun Kervansarayı'ndaki benzerleriyle bir tutulduğunda H. 636 / M. 1238 -1239'a tarihlemek mümkündür.

¹⁸¹ - Yılmaz ÖNGE: "Anadolu'da Ejder Başlı Madeni Çeşme Lüleleri", *Selçuklu Araştırmaları*,I(1969),

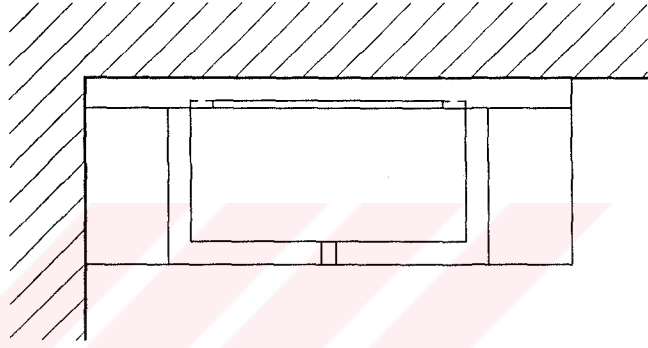
185 ; "Türk Mimarisinde..." a.g.e., 46 -47

¹⁸² - Yılmaz ÖNGE: a.g.e., 46 -47

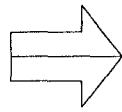
¹⁸³ - Hakkı ACUN: "Tokat Mahperi Hatun Kervansarayı Çeşmesi'nin Ejder Başlı Lülesinin Bulunuşu", *Yılmaz Önge Armağanı*(Konya, 1993), 263 -265

¹⁸⁴ -ANONİM: a.g.e., 57

¹⁸⁵ - Halit ÇAL : a.g.m., 378 -380

ÇİZİM:23 Sulusokak'taki Çeşme

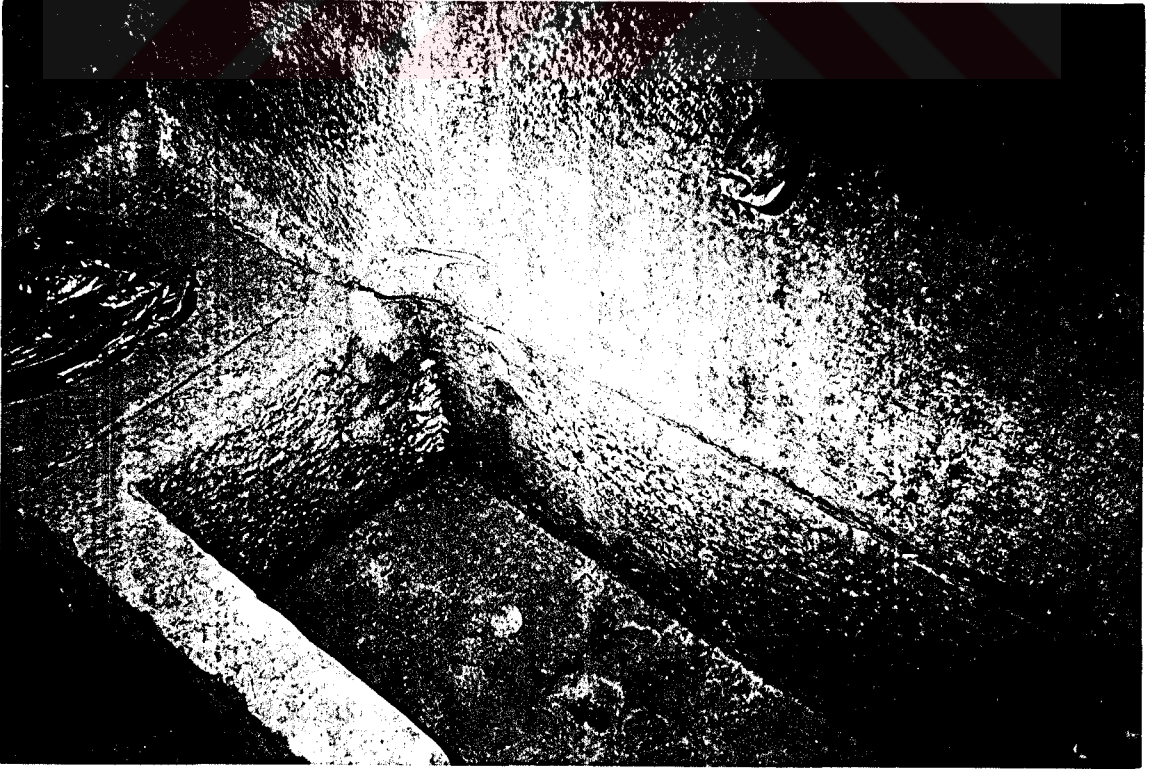

K

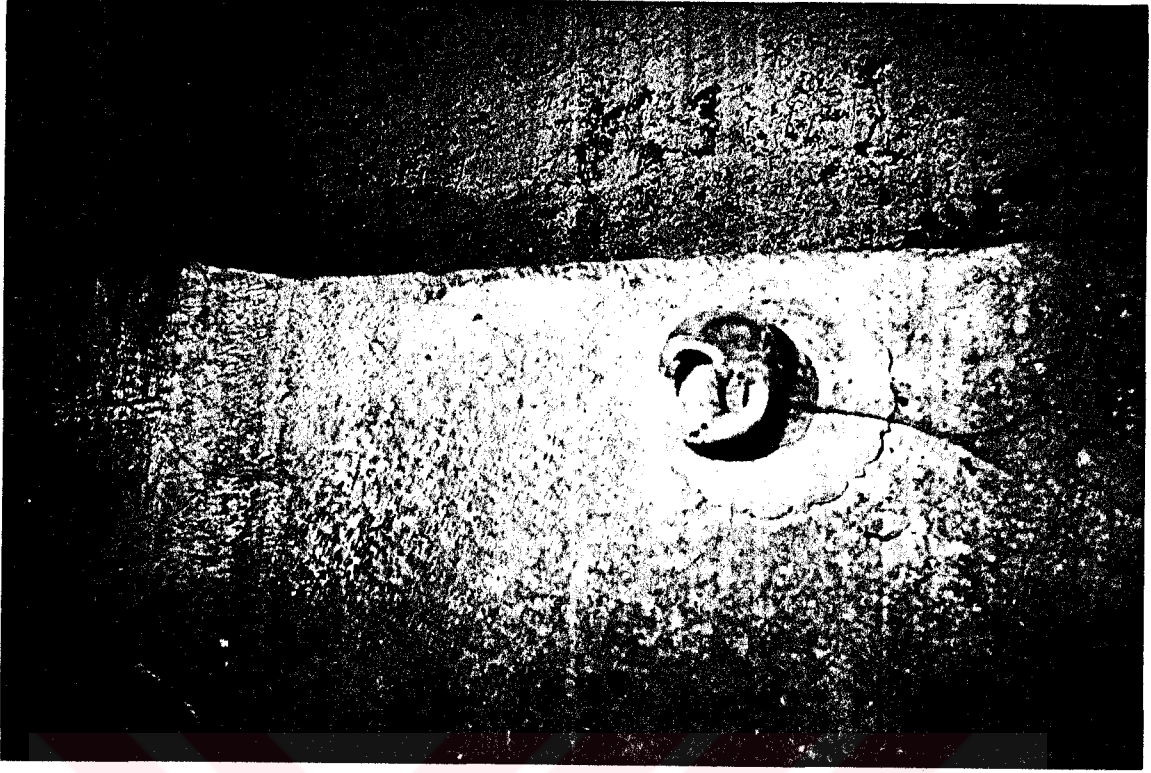
0 20 100 cm

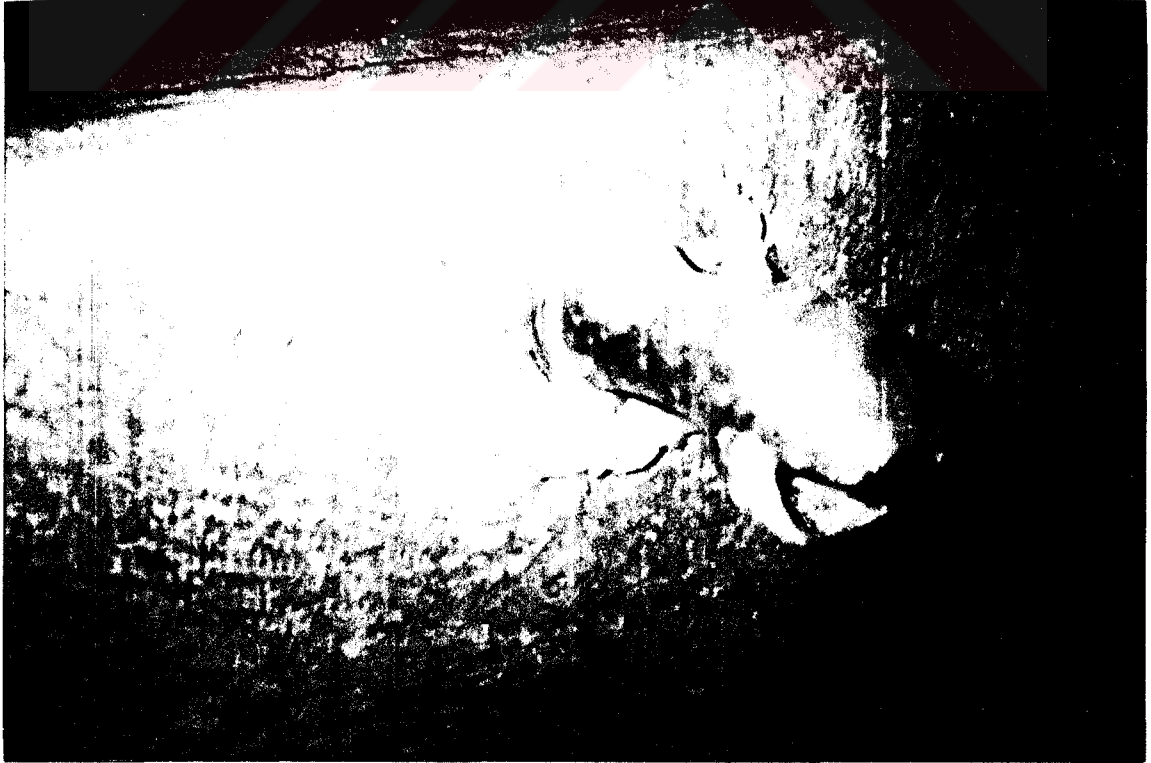
FOTOĞRAF:41 Sulusokak'taki Çeşme

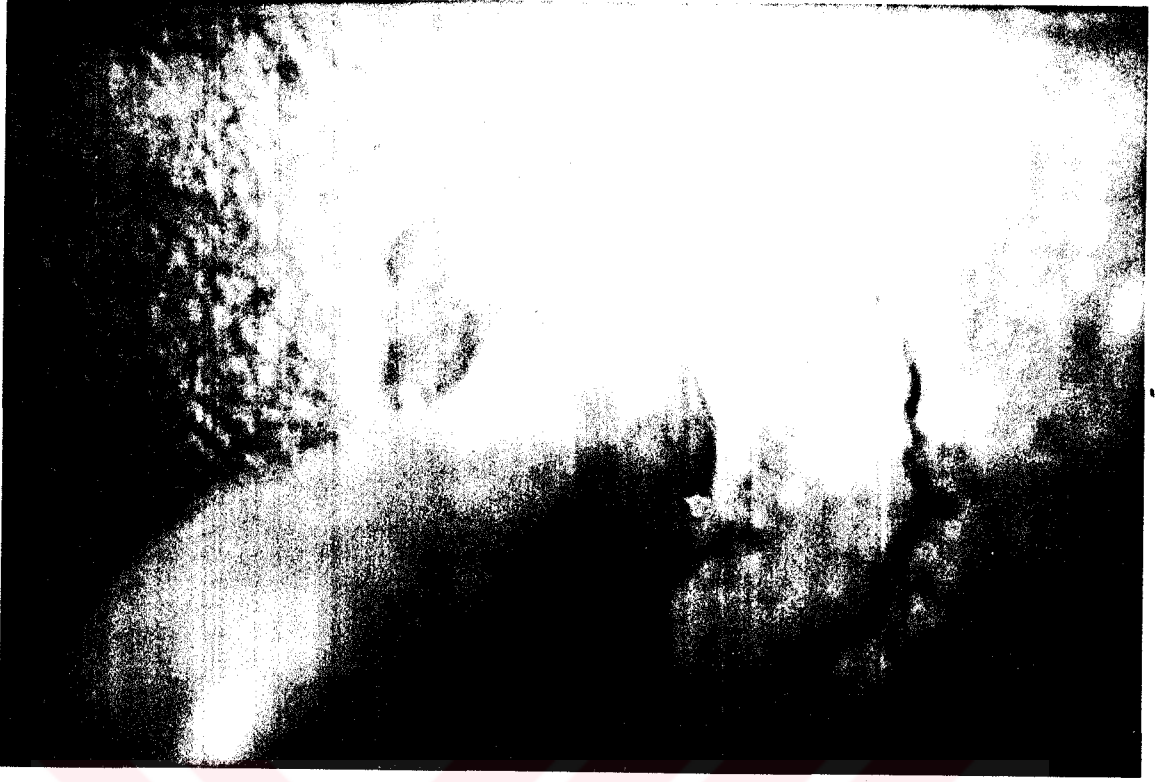
FOTOĞRAF:42 Çeşme yüzeyi yakından

FOTOĞRAF:43 | Çeşme lülesi yakından

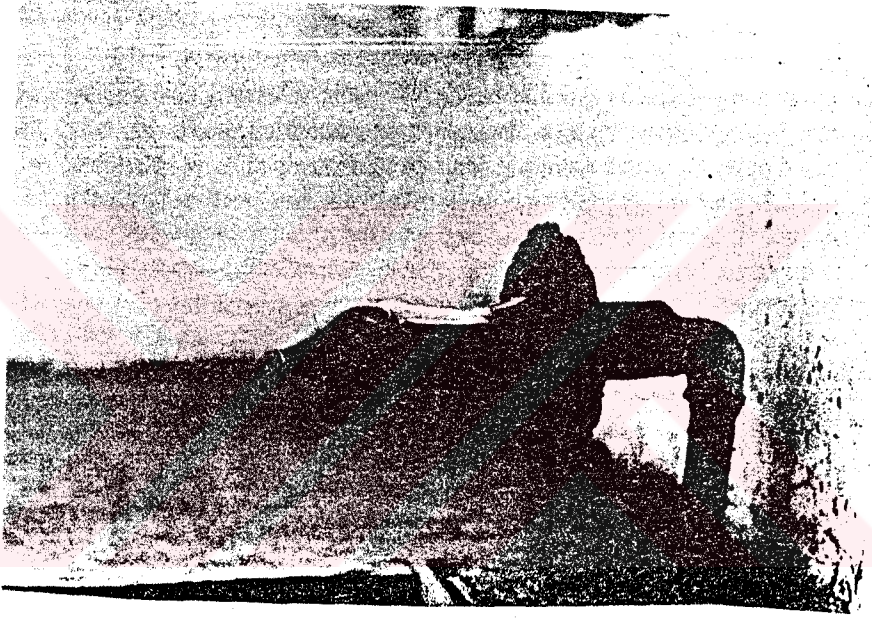
FOTOĞRAF:44 | Ejder başlı lüle detayı

FOTOĞRAF:45 | Çeşme lülesi yakından

FOTOĞRAF:46 | Mahperi Hatun Kervansarayı'ndaki ejder başlı çift lüle
| Y. ÖNGE'den alınarak

FOTOĞRAF:47 | Yozgat Nizamoğlu Konağı'nda bulunan | İüle
H. ACUN'dan alınarak

24- TAKYECİLER ÇEŞMESİ (I)

Çizim: 24

Fotoğraf: 48

İnceleme Tarihi: 23.07.2002 – 28.12.2002 – 18.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Sulusokak'ta Takyeciler Camisi'nin kuzey cephesinde yer almaktadır.(Fotoğraf :48)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Cami çeşitli kaynaklarda "Takekciler", "Tekyeciler", "Cami-i Hatun" olarak da geçmektedir. ¹⁸⁶ 1576 tarihli evkaf defterinde "Hatun", "Takyeciler" adıyla kayıtlıdır. ¹⁸⁷ Caminin kitabesi bulunmadığı için kesin bir tarihleme yapılamamakla birlikte; O. ASLANAPA plan itibarıyla 15. yüzyıl mimarisine dayandırmaktadır. ¹⁸⁸ Caminin güney duvarının bedestene doğru olan köşesinde H. 1288 / M. 1871 -1872 tarihli bir tamir kitabesi görülmektedir. ¹⁸⁹

Geçirdiği Onarımlar: Çeşme yüzeyinin tamamıyla sıvanması ve lüle yerinin değiştirilmesi dışında bir onarıma rastlanmamaktadır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde lülelerin ikisi de kaybolmuş, yalak toprak seviyesinin altında kalmış, yalak ön cephesinde de kırılmalar meydana gelmiştir.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgenden oluşan çeşme yüzeyi üzerinde iki lüle deliği bulunmaktadır. Ön cepheden taşan enine dikdörtgen yalağın doğu - batısında birer testi seti görülmektedir.

¹⁸⁶ - A. Osman UYSAL : a.g.m., 337 ; Ahmet ŞİMŞİRGİL : a.g.t., 97

¹⁸⁷ - Ahmet ŞİMŞİRGİL : a.g.t., 97

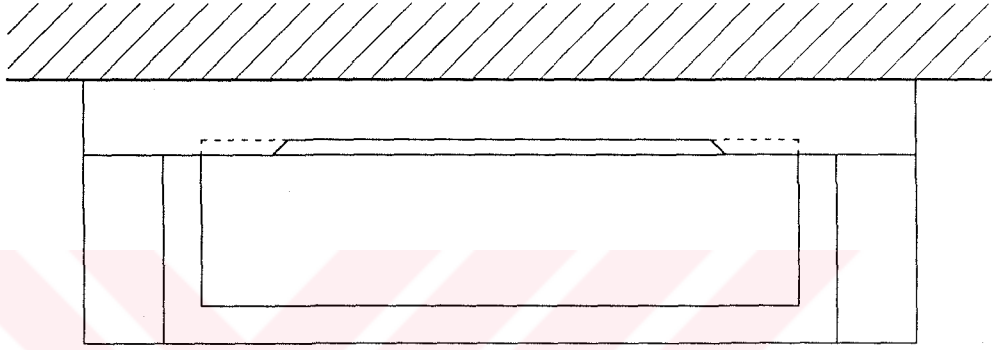
¹⁸⁸ - A. Osman UYSAL : a.g.m., 342 -343 ; Ahmet ŞİMŞİRGİL : a.g.t., 97

¹⁸⁹ - Ersal YAVI: a.g.e., 80 ; Ahmet ŞİMŞİRGİL : a.g.t., 97

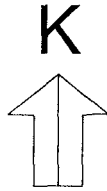
Süslemeleri: Aynataşı üzerinde yer alan alçak kabartma tekniğiyle yapılmış iki servi motifinin başları saçak hizasında bulunan lüle deliklerine kadar uzanmaktadır. Serviler badem şeklini andırmakta olup, gövdeleri çavuş nişanı biçiminde taranmıştır. Servilerin her iki yanında görülen ve aynataşını çerçeve içerisine alan iki zencerek bordürü yalak hizasında pahlanmıştır.

Malzemesi: Çeşme yüzeyinde düzgün kesme taş, yalakta kaba yonu kesme taş malzeme kullanılmıştır.

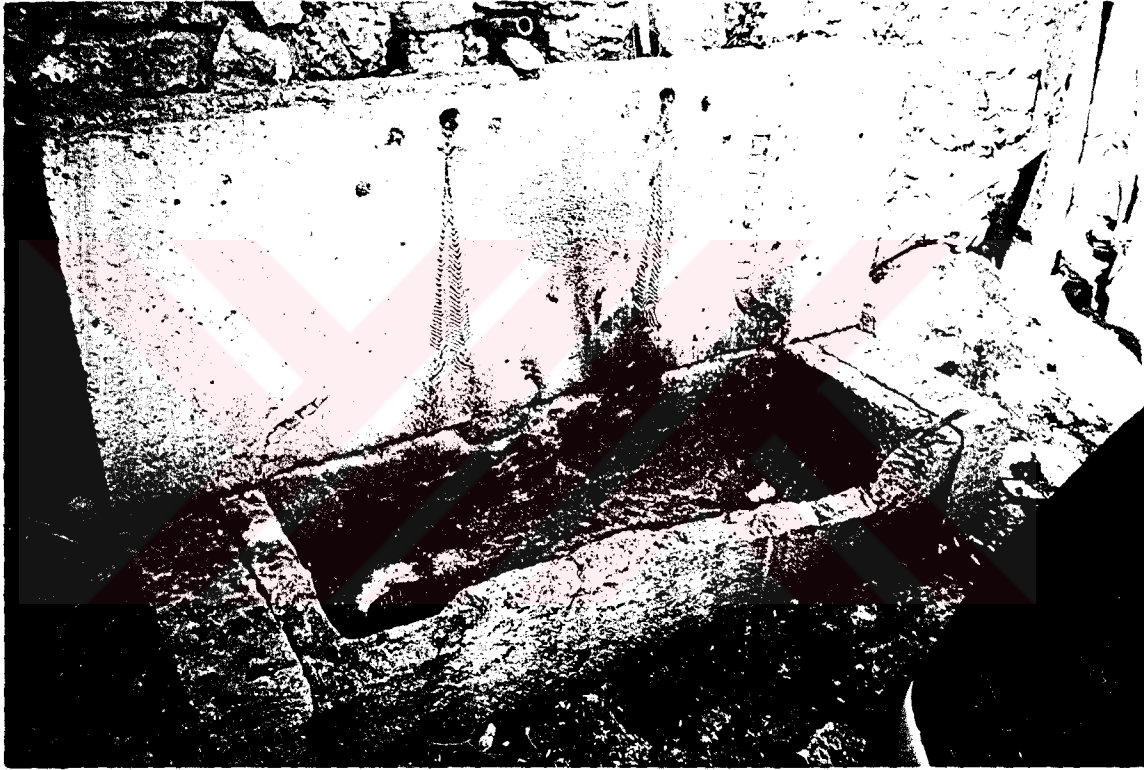
Tarihlendirilmesi: Caminin doğu cephesinde giriş kapısının karşısında yer alan çeşme; aynataşındaki servi motiflerinden yola çıkıldığında, 15. yüzyılda görülen servi süslemesinin Klasik devirde genellikle başlarının eğik tasvir edilmesi, buradaki servilerin başlarının ise dik olması itibarıyla; yine cami şadırvanının geç dönemde inşa edildiği göz önüne alındığında, çeşmeden yapıldığı dönemde abdest alınması amacıyla yararlanıldığı düşünülmektedir. Camiyle birlikte 15. yüzyılda yaptırıldığı kesinlik kazanmaktadır.

ÇİZİM:24 | Takveciler Çeşmesi(I)

0 20 100 cm

|FOTOĞRAF:48| Takyeciler Çeşmesi(I)

25- TAKYECİLER ÇEŞMESİ(II)

Çizim: 25

Fotoğraf: 49 -50

İnceleme Tarihi: 23.07.2002 – 06.12.2002 – 18.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Sulusokak'ta Takyeciler Camisi'nin kuzey cephesinde yer almaktadır.(Fotoğraf :49)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: (Bkz. Katalog: 24)

Geçirdiği Onarımlar: Çeşme yüzeyinin sıvanması ve musluğun tas nişi içerisine alınması dışında bir onarım görülmemektedir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde kötü yapılmış badanadan dolayı çeşme kitabesi, aynataşı, saçak süslemeleri belirginliğini kaybetmiştir. Musluk tesisatının yerleştirilmesinden kaynaklanan tas nişinin ana şeması bozulmuştur. Yol seviyesinin yükseltilmesiyle yalak derinliği zemin seviyesinin altında kalmıştır.

Dış Görünüşü: Aynataşı basık sivri kemer görünümlü sağır bir nişle hareketlendirilen çeşme yüzeyi boyuna dikdörtgendendir. Aynataşı üzerinde bir tas nişi, nişin alt hizasında iki lüle bulunmaktadır. Saçak altında bordür içerisinde kitabe yer almaktadır. Çeşme saçığı çıkıntılı yapılmıştır. Ön cepheden taşan enine dikdörtgen yalağın her iki yanında birer testi seti görülmektedir.

Süslemeleri: Saçak mukarnaslı bordürle bezenmiştir.

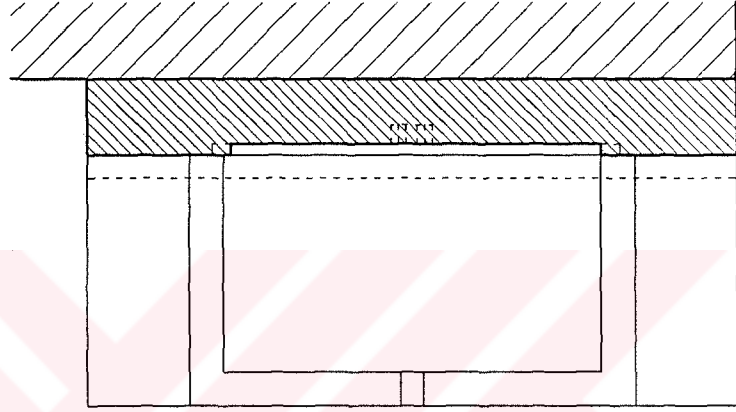
Malzemesi: Çeşme yüzeyi aynataşı üzerindeki tas nişine kadar kesme taştan, tas nişi ile saçak bitimindeki alınlık tuğladan inşa edilmiştir. Yalakta da düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Kitabesine göre;

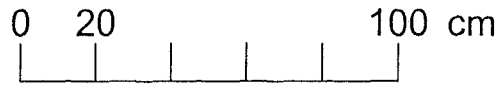
Çeşmesarın bak lisan-ı hal ile
Söylüyor merdum sana atsan sebil
Gel taharet eyle pak et kalbini
Bul huzuru da namazı öyle kıl
Kıldı erbab-ı mürüvvet ittifak
İttiler icra bu saya selsebil
Hal şebh ayet oku tarihini
Erdi bin üç yüz vaki otuza yıl¹⁹⁰

Çeşme, kitabesine göre H. 1330 / M. 1911 -1912 tarihinde yaptırılmıştır.
(Fotoğraf :50)

¹⁹⁰ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 68

ÇİZİM:25 Takyeciler Çeşmesi(II)

FOTOĞRAF:49 Takyeciler Çeşmesi(II)

FOTOĞRAF:50 Çeşme kitabesi

26- TAŞHAN(VOYVODA) ÇEŞMESİ

Çizim: 26

Fotoğraf: 51-52-53-54

İnceleme Tarihi: 26.02.2003 – 18.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Gazi Osman Paşa Bulvarı üzerinde bulunan Taşhan'ın avlusunda yer almaktadır.(Fotoğraf :51)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Voyvoda Hanı ismiyle de bilinen yapı, ¹⁹¹ eski adıyla Döğmeciler Çarşısı olup, Evliya Çelebi de bu hanı gördüğünden bahsetmektedir. ¹⁹² 1631 yılında yaptırılan hanın o dönemdeki sahibinin yeniçeri serdari Fazıl Ağa olduğu söylenmektedir. ¹⁹³

Geçirdiği Onarımlar: Han 1800'lerde şahıs eline geçmiş, 1828'de vakfa devredilmiş, daha sonra cezaevi amacıyla kullanılmak üzere Adliye Vekaletine satılmıştır. ¹⁹⁴ Bir süre hal olarak yararlanılmış, ardından öğrenci yurduna dönüştürülmüştür. ¹⁹⁵ Yapının tescil fişinden 1930'dan bu yana bir hayli değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. ¹⁹⁶ 1939 Tokat depreminin ardından yine tadilat geçirmiş, son yıllarda da bir süre kapalı kalmıştır. ¹⁹⁷ Tescil fişinde yer alan bir fotoğrafta, günümüzdekinden farklı bir çeşme bulunmakta olup, çeşme bütünüyle değiştirilmiştir.(Fotoğraf :52)

¹⁹¹ - Mehmet AYKUN: "Tokat'ta Osmanlı Eserleri", **TKAD**,XIV(1999), 13 ; Ersal YAVI: a.g.e., 82

¹⁹² - Evliya Çelebi: a.g.e., 237

¹⁹³ - Ahmet ANAÇ: a.g.m., 7153 ; Ersal YAVI: a.g.e., 82 ; Nuri GENÇ: a.g.e., 5 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 95

¹⁹⁴ - Ersal YAVI: a.g.e., 82 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 95

¹⁹⁵ - Ersal YAVI: a.g.e., 82

¹⁹⁶ - Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.01 / 17

¹⁹⁷ - Ersal YAVI: a.g.e., 82

Bugünkü Durumu: Günümüzde var olan çeşmenin yüzeyi ile yalağı arasında gerek malzeme, gerekse dış görünüşü açısından tezatlık göze çarpmaktadır.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgenden oluşan çeşme yüzeyi çıkıntılı üzengi taşları üzerine oturtulmuştur. Aynataşını iki profilli silme çevrelemektedir. Ön cepheden taşan enine dikdörtgen yalağı bulunmaktadır. Aynataşı üzerinde 3 musluk yer almaktadır.

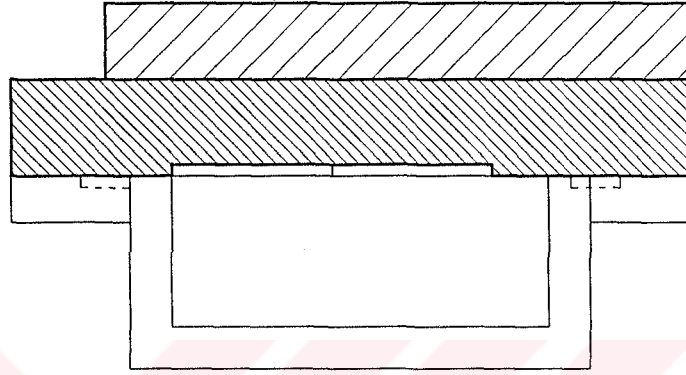
Süslemeleri: Çeşme yüzeyini kuşatan dışbükey profilli iki silmenin içerisine doğu - batı yönlerde birer gülçe kabartması yerleştirilmiştir. Gülçelerin merkezinde her iki yanda bir dala konmuş iki kuş tasviri görülmektedir. Aynataşı üzerinde bulunan 3 musluğun etrafını halat motifi çevrelemektedir.(Fotoğraf :53-54) Halat motifini musluk hizasında bir sıra bitkisel kompozisyon sınırlandırmaktadır. Muslukların altında orta üniteye nar ağacı tasviri, ağacın her iki yanına da iki çiçekle taçlandırılarak oluşturulmuş bir bezeme yapılmıştır. Dış yüzü bezenmiş yalak üzerinde, zencerek içerisinde doğu - batı yönlerden uzanan stilize bitkisel süsleme görülmektedir. Aynı tasvir her iki çiçeğin merkezinde de tekrar edilmiştir. Musluk başlıkları ise, Türk Sanatında 18. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan uçları burmalı şekillendirilmiş başlıkları stilize palmet denilen türdendir.¹⁹⁸

Malzemesi: Yalakta kesme taş malzeme kullanılmış olup, çeşme yüzeyi betonla yenilenmiştir. Musluklar tunçtan yapılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Yalağın devşirme malzemedan oluşturulduğu üzerindeki bitkisel kompozisyondan anlaşılmakla birlikte, tescil fişindekiyle hiçbir benzerliği bulunmayan çeşme¹⁹⁹ 20. yüzyılda günümüzdeki konumuna getirilmiştir.

¹⁹⁸ -ANONİM: a.g.e., 62

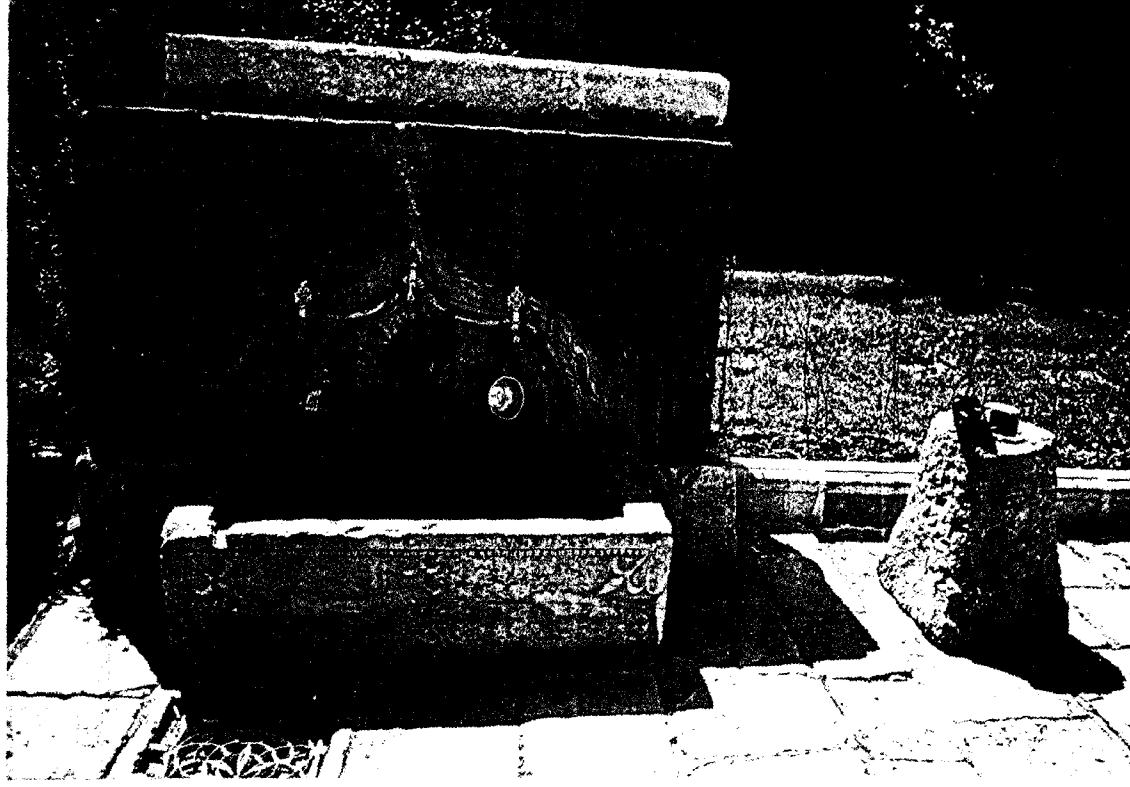
¹⁹⁹ - Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.01 / 17

ÇİZİM:26 Taşhan Çeşmesi

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:51 Taşhan Çeşmesi

FOTOĞRAF:52 Taşhan Çeşmesi önceki hali
Akıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi | 60.01.01/17'den alınarak

FOTOĞRAF:53 Çeşme süsleme detayı

FOTOĞRAF:54 Çeşme süsleme detayı

27- ULU CAMİ ÇEŞMESİ (I)

Çizim: 27

Fotoğraf: 55-56-57

İnceleme Tarihi: 22.07.2002 – 08.01.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Sulusokak Cami-i Kebir Mahallesi'nde, Ulu Cami'nin kuzeyinde cümle (ana giriş) kapısının batı kanadında yer almaktadır.(Fotoğraf :55 -56)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Türkler bir kaleyi aldıklarında ilk önce oradaki kiliseyi mescide dönüştürürlerdi. "Mescid-ül Cuma" yani "Cuma Mescidi" olarak anılan yapı, "Fethiye Camisi" adıyla da bilinmektedir.²⁰⁰ Yapının tarihlendirilmesi çelişkilidir. Bu hususta değişik görüşler yer almaktadır. İ. AKSULU ve İ. H. UZUNÇARŞILI 12. yüzyılda yaptırıldığını belirtmektedir.²⁰¹ Ankara'da Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde 1574 tarihli evkaf defterinde; "vakfı camii merhum Sultan Murad Han aleyhirrahme vel tufran der nefsi Tokat Ulu Cami demekle meşhurdur" ifadesi yer alır.²⁰²

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşmenin iki lülesi ve yalağı kaybolmuştur. Tescil fişinde yer alan fotoğrafla karşılaştırıldığında, cami duvarının yıkılmasıyla çeşme yapıdan bağımsız kalmıştır.²⁰³ (Fotoğraf :57)

²⁰⁰ - Tuncer BAYKARA: "Tokat Ulu Camisi Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Tarih ve Kültüründe*

Tokat Sempozyumu(Ankara, 1987), 291-294

²⁰¹ - İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 41-42 ; Işık AKSULU: a.g.t., 36-55

²⁰² - Ahmet ŞİMŞİRGİL : "Tokat Ulu Camisi Bir Osmanlı Eseridir", *TKAD*,I(Aralık, 1991), 16-18

²⁰³ - Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi : 60.01.01 / 10

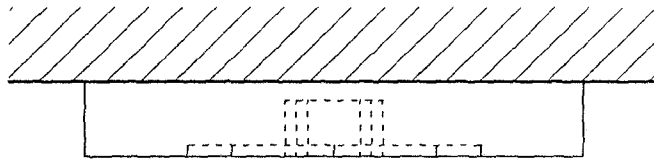
Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen görünümlü çeşme yüzeyi bileşik kaş kemerli sağır bir nişle hareketlendirilmiştir. Aynataşı üzerinde tas nişi ve iki lüle deliğı bulunmaktadır.

Süslemeleri: -

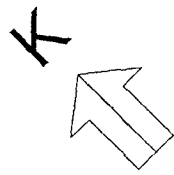
Malzemesi: Çeşme kesme taştan inşa edilmiştir.

Tarihlendirilmesi: Kuzeyde revağa çıkılan merdivenin solunda yer alan çeşme üzerinde H. 1202 / M. 1787 -1788 tarihi görölmektedir.

ÇİZİM:27 Ulu Cami Çeşmesi(I)

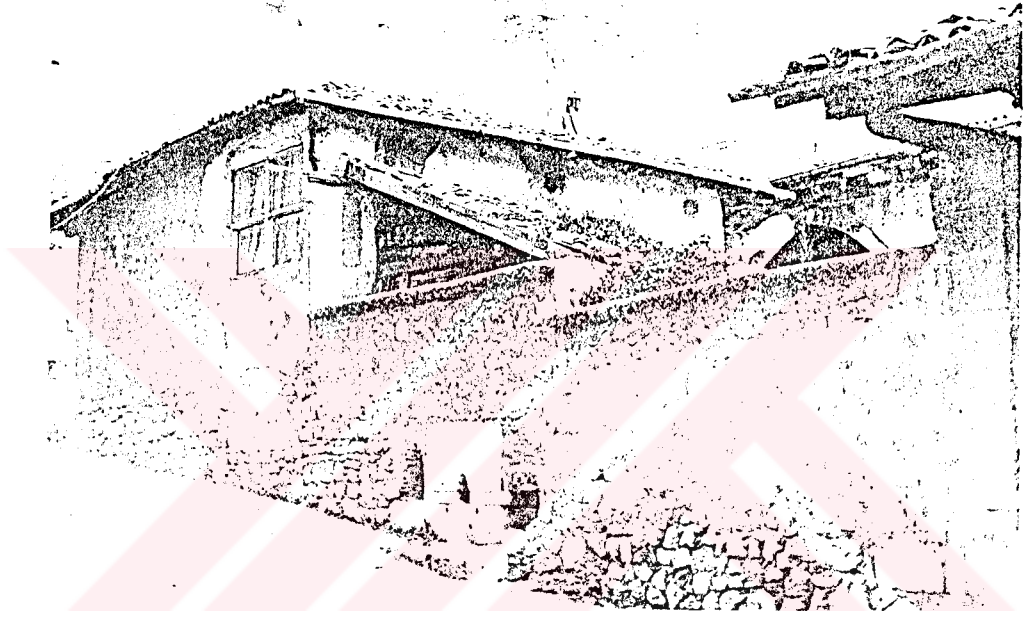
0 20 100 cm

FOTOĞRAF:55 Ulu Cami Çeşmesi(I)

FOTOĞRAF:56 Çeşme yüzeyi yakından

FOTOĞRAF:57 | Ulu Cami Çeşmesi(I) önceki hali
| Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi | 60.01.01/10'dan alınarak

28- ULU CAMİ ÇEŞMESİ (II)

Çizim: 28

Fotoğraf: 58-59-60

İnceleme Tarihi: 22.07.2002 – 27.12.2002 – 08.01.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Sulusokak Cami-i Kebir Mahallesi'nde Tokat Ulu Camisi'nin güney cephesine bitişik yer almaktadır. Arazinin meyilli olması nedeniyle doğudaki zemin duvarı doldurularak yükseltilmiş, güney köşeye yakın bir yere de çeşme yapılmıştır. ²⁰⁴ (Fotoğraf :58 -59)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Caminin tarihlendirilmesi için (Bkz. Katalog:32)

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Çeşmenin iki lülesi kaybolmuş, yalak gövde derinliğinin bir bölümü yol seviyesinin yükseltilmesiyle zeminin altında kalmıştır.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen çeşme yüzeyi sivri kemerli bir nişle hareketlendirilmiştir. Aynataşı üzerinde tas nişi, nişin altında da iki lüle deliği bulunmaktadır. Yol kotuna gömülmüş ön cepheden taşan yalağı çeşme nişi hizasında yer almaktadır.(Fotoğraf :60)

Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşmenin tamamında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

²⁰⁴ - Yaşar ERDEMİR: "Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri", *Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*(Ankara, 1987), 299

Tarihlendirilmesi: Cami 17. yüzyılda tamir geçirmekle birlikte, ²⁰⁵ batı kapısı üzerinde bulunan üç satırlık mermer üzerine yazılı sülüs kitabesinde;

“Çün bu cami binası oldu cedid

Tarih içün denildi iki sa'id

Sâl-i tecdid fâlı doksanbir

Mecd-i Sultan Mehmed-i âhir” ibaresinden 17. yüzyılda IV. Mehmed döneminde tamir geçirdiği anlaşılmaktadır. ²⁰⁶

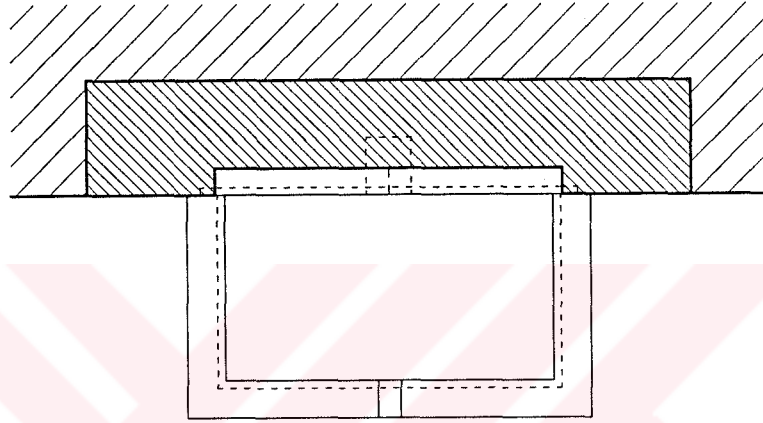
Caminin doğu cephesinde çeşmenin bulunduğu duvar yüzeyinin yapılan bir tadilat neticesinde yenilendiği anlaşılmaktadır ve çeşmenin de 17. yüzyılda eklendiğini söylemek mümkündür.

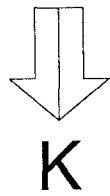
²⁰⁵ - Mehmet AYKUN: "Tokat'ta Osmanlı Eserleri", **TKAD**, XIV(1999), 13 -17

²⁰⁶ - i. Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 41 -42 ; Işık AKSULU: a.g.t., 36 -55 ; Mehmet MERCAN ve M.

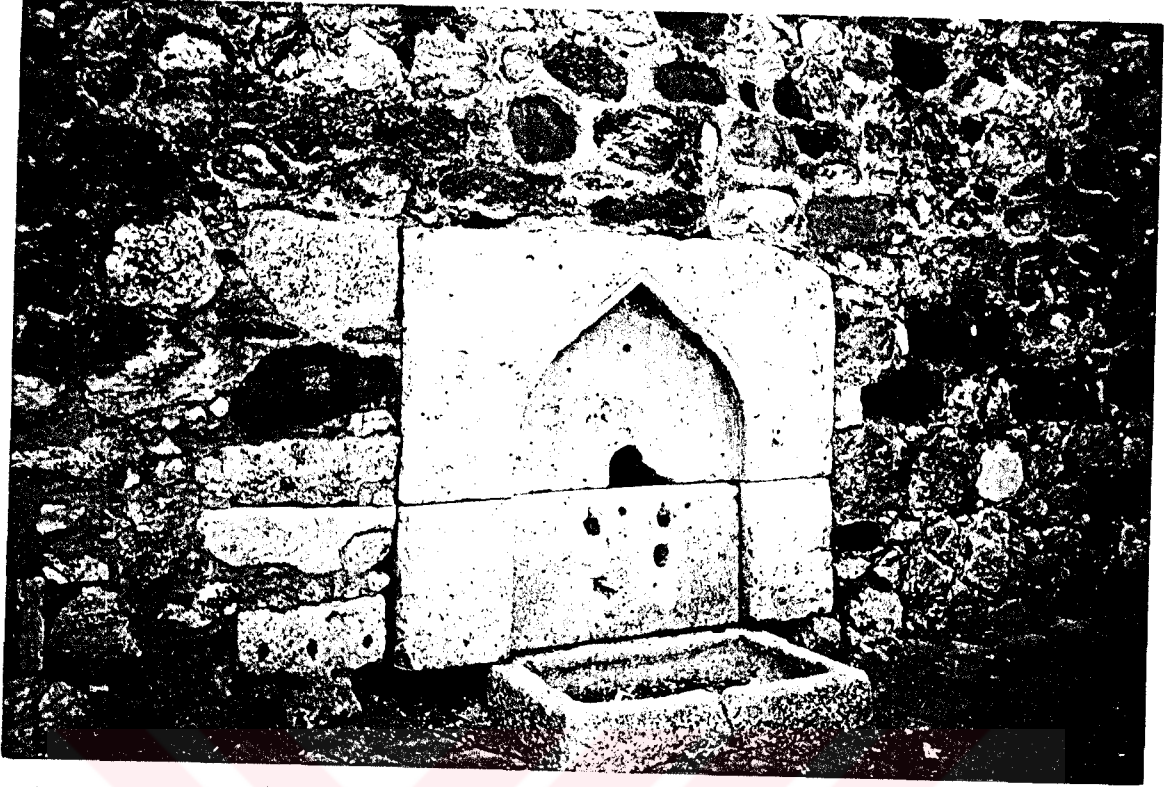
Emin ULU: a.g.e., 86

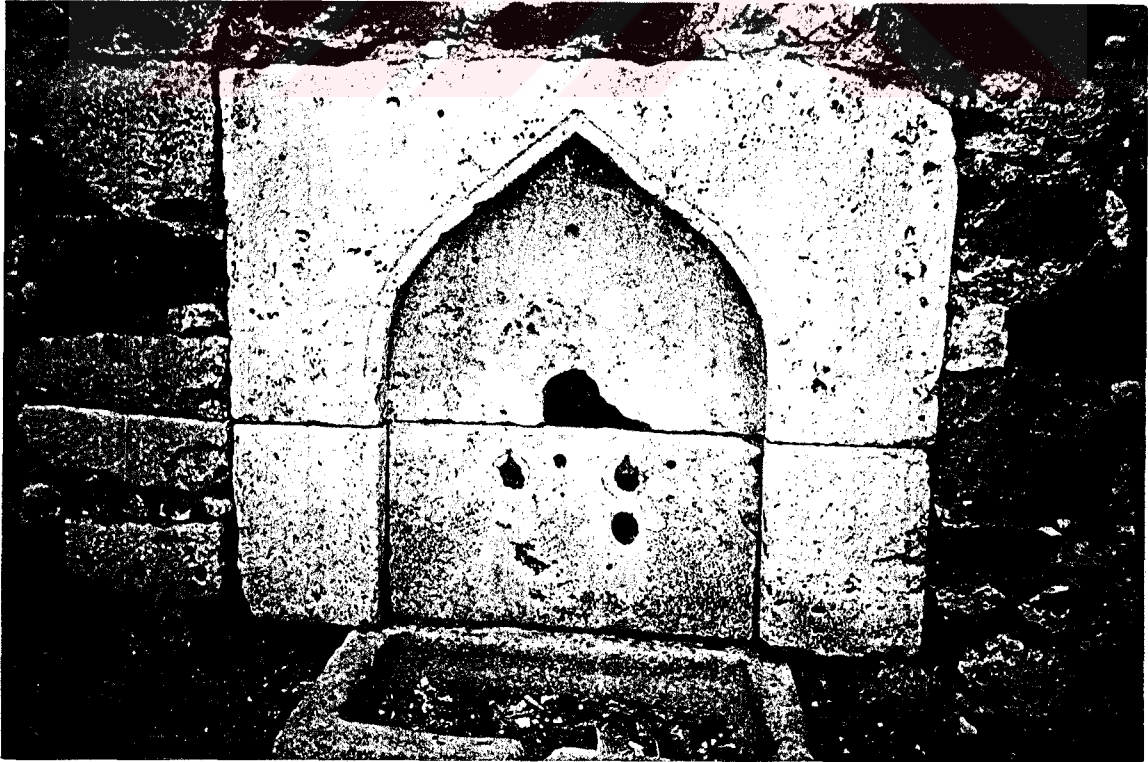
ÇİZİM:28 | Ulu Cami Çeşmesi(II)

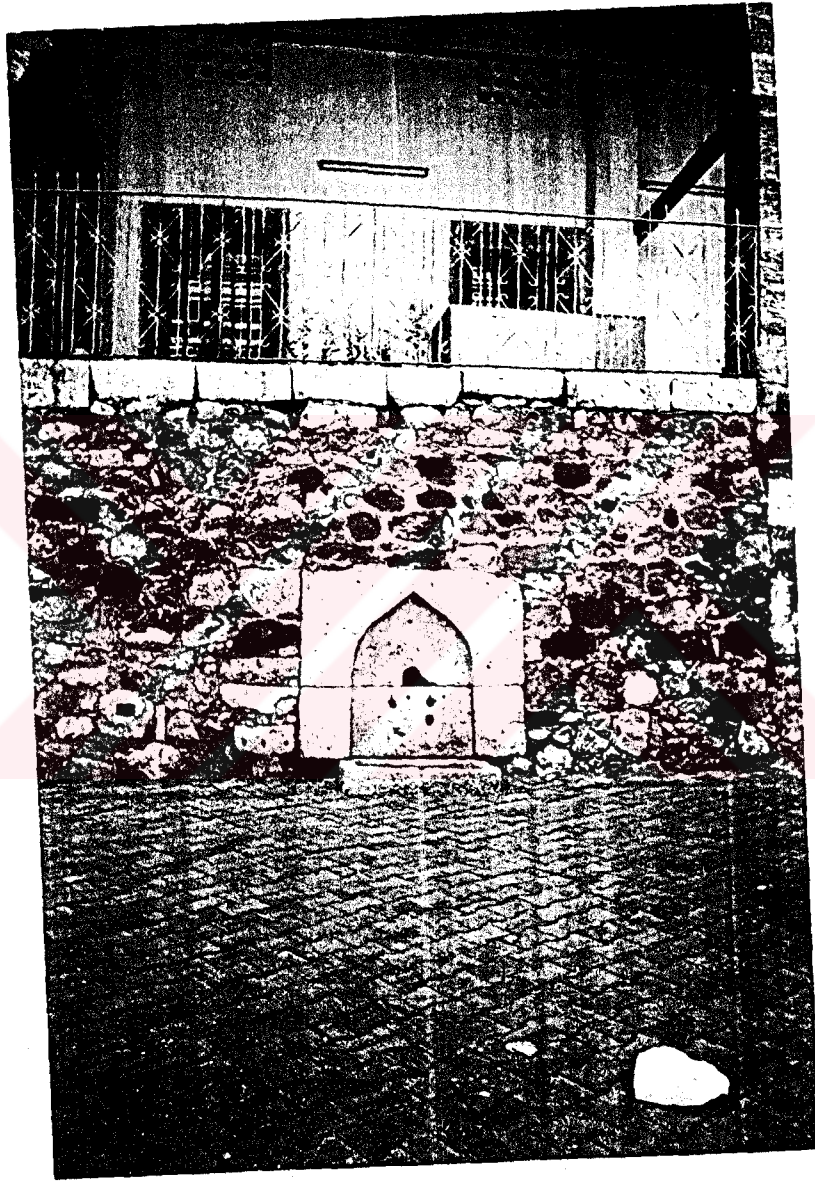
0 20 100 cm

FOTOĞRAF:58 | Ulu Cami Çeşmesi(II)

FOTOĞRAF:59 | Çeşme yüzeyi yakından

FOTOĞRAF:60 | Çeşme dış görünüşü

29- YEŞİLIRMAK KENARINDAKİ ÇEŞME (I)

Çizim: 29

Fotoğraf: 61

İnceleme Tarihi: 26.02.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Taşköprü'nün doğusunda Kumbet Mahallesi'ne yakın bir arazide Sanayi Caddesi üzerinde yer almaktadır. (Fotoğraf :61)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: 1987 yılında Tokat Belediyesi tarafından onarılan çeşme saçağının değiştirilip, çeşmenin de bugünkü konumuna başka bir yerden getirildiği belirtilmektedir.²⁰⁷ Lülisi de muslukla değiştirilmiştir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşmeden faydalanılmaktadır.

Dış Görünüşü: Boyuna dikdörtgenden meydana getirilmiş çeşme yüzeyinin merkezinde konsol benzeri bir yalağı bulunmaktadır. Yalak testi seti düz bir satıh halindedir. Saçak köşeleri pahlanmış, alınlık ise içbükey profillerle oluşturulmuştur. Çeşme, ön cephede çıkıntı teşkil eden su basman üzerine oturtulmuştur. Aynataşı yüzeyinde tek musluk görülmektedir.

Süslemeleri: Aynataşı yüzeyini yalak üzerinde yüksek kabartmalı akantus yaprağı taçlandırmaktadır. Gövdesi taşkın yalağı ise dantelamsı bir şerit çevrelemektedir. Saçak köşeliklerinde yer alan üçerli karanfil tasvirleri yapıya sonradan eklenmiştir.

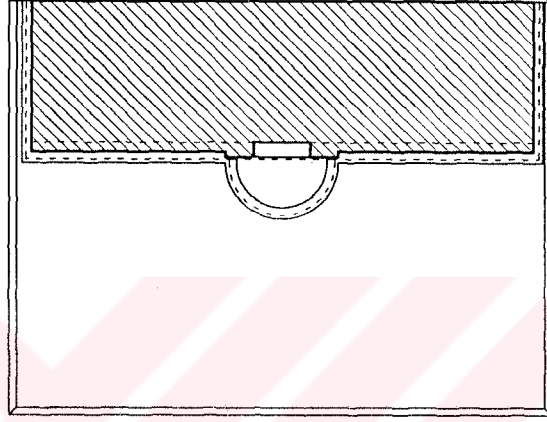
²⁰⁷ - Tokat BELEDİYESİ: Tokat(1984 -1988)(Tokat, 1998),49

Malzemesi: Çeşme yüzeyi ve su basman kesme taştan, yalak iç yüzeyi ile çıkıntılı testi seti mermerden, yalak dış yüzeyi bronzdan, musluk metalden, saçak da alçıdan yapılmıştır.

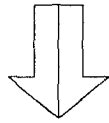
Tarihlendirilmesi: 1740'larda yaygınlaşan Barok ve Rokoko tarzı mimarinin ²⁰⁸ başarıyla yansıtıldığı örneklerden biri olan çeşme, 1987 yılında Tokat Belediyesi tarafından tamiri yapılarak bugünkü yerine monte edilmiş olup, üzerindeki süslemeler göz önüne alındığında 18. yüzyıla tarihlendirilebilir.

²⁰⁸ - Mustafa CEZAR: a.g.e., 69 -70

ÇİZİM:29 Yeşilırmak Kenarındaki Çeşme(I)

K

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:61 | Yeşilırmak Kenarındaki Çeşme(I)

30- YEŞİLIRMAK KENARINDAKİ ÇEŞME (II)

Çizim: 30

Fotoğraf: 62-63-64

İnceleme Tarihi: 06.12.2002 – 29.07.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Yeşilırmak kenarında Sanayi Caddesi üzerinde yer almaktadır.(Fotoğraf :62)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Çeşme 1980'lerde Tokat Belediyesi tarafından tamir ettirilerek bugünkü konumuna getirilmiştir. ²⁰⁹ Çeşme ayak taşlarında malzeme değişikliği yapılmış olup mermerin yerini kesme taş almıştır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşme lülesi kaybolmuştur.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi enine dikdörtgen görünümlüdür. Ön cepheden taşan enine dikdörtgen yalağın her iki yanında bulunan ayak taşları çıkıntılı yapılmıştır. Aynataşı yüzeyinde musluk üzerinde dilimli biçimlendirilmiş bir tas nişi yer almaktadır. Çeşme tek muslukludur.

Süslemeleri: Perde motifini andıran alınlığın orta ünitesinde yapraklar içerisinde yüksek kabartma teknikli iki lale motifi, dilimli rumillerle doğu – batı köşelerine kıvrılarak uzanmaktadır.(Fotoğraf :63) Tas nişinin her iki yanında dışbükey bordür içerisinde iki ters palmet tasvir edilmiştir. Aynataşı merkezinde yüksek kabartma teknikli kenger yaprağına benzer bir süsleme kompozisyonu, bu kompozisyonun her iki yanında da vazodan çıkan sümbül, karanfil, gül buketleri yer almaktadır.(Fotoğraf :64)

²⁰⁹ - Tokat BELEDİYESİ: Tokat(1984 -1988)(Tokat, 1998),69 -70

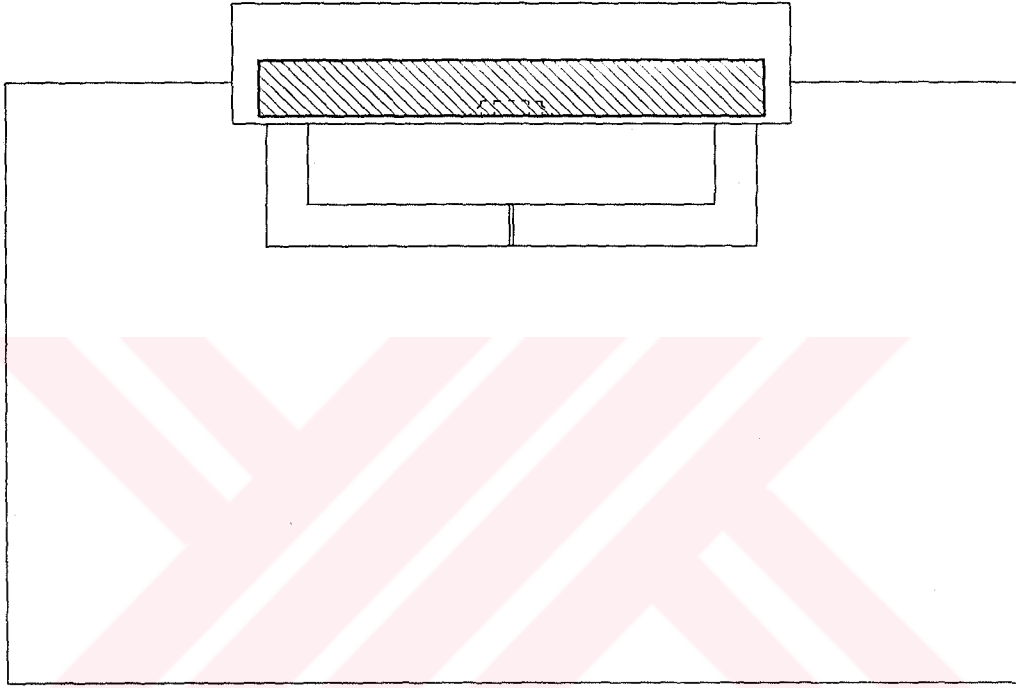
Malzemesi: Çeşme yüzeyi mermerden, ayak taşları ve yalak kesme taşan, musluk metalden yapılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Tokat halkından Altın Seçkin ailesi tarafından Tokat Belediyesi'ne hediye edilen çeşme tamir edilerek bugünkü yerine monte edilmiştir. ²¹⁰ Çeşme süsleme kompozisyonu göz önünde bulundurulduğunda 18. yüzyıl çeşme cepheleri genellikle mermerle kaplanmış olup; bu dönem örneklerinde bezemelerin aynataşında toplandığı, I. Abdülhamit döneminde palmetin yoğunlaştığı görülmektedir ve kompozisyonda oranın büyüdüğü dikkat çekmektedir. ²¹¹ Yine 1800'lerde özellikle İstanbul çeşme cephelerinde kabartmalı tezyinata çok yer verilmiş, natüralist meyve motifleri ortadan kalkmıştır. ²¹² Üzerinde kitabesi bulunmayan çeşme süsleme kompozisyonu değerlendirildiğinde, 18. yüzyıl örnekleriyle uyushmaktadır.

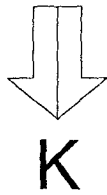
²¹⁰ - Tokat BELEDİYESİ: **Tokat(1984-1988)**(Tokat, 1988),69 -70

²¹¹ - Mustafa CEZAR: a.g.e., 60 -63 ; Mustafa DENKTAŞ: "Kayseri..." a.g.e., 22

²¹² - Engin ÖZDENİZ: a.g.e., 61

ÇİZİM:30 Yeşilırmak Kenarındaki Çeşme(II)

FOTOĞRAF:62 Yeşilırmak Kenarındaki Çeşme(II)

FOTOĞRAF:63 Çeşme süsleme detayı

FOTOĞRAF :64 | Çeşme süsleme detayı

IV. TOKAT İLİ HAVUZ /ŞADIRVANLARI

1- ALACA MESCİT ŞADIRVANI

Çizim: 31

Fotoğraf: 65

İnceleme Tarihi: 23.07.2002 – 18.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Şadırvan, Sulusokak'ta Alaca Mescid'in avlusunda yer almaktadır.(Fotoğraf :65)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Caminin tarihlendirilmesi için (Bkz. Tokat İli Çeşmeleri, Katalog:2)

Geçirdiği Onarımlar: Mescitle birlikte şadırvan da bir çok onarımdan geçirilmiş olup; yapılış dönemindeki özelliğini yitirmiştir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde şadırvan suyunun gider yerinin tıkanmasından dolayı mescitte de ibadet yapılmaktadır.

Dış Görünüşü: Şadırvan gövdesi silindirik olup; gövdede yer alan aralıklı yerleştirilmiş 6 musluğun üzerini kademeli üç kat silme çevrelemektedir. Şadırvanın üzeri metal iskeletlere oturan cam bir fanusla kapatılmıştır. Fanusun konik külahlı çatısı bulunmaktadır. Cam fanusun içerisinde kadeh şeklinde bir çanak görülmektedir. Şadırvanın üzerini 8 kare ayağa oturan Türk üçgeni geçişli, içten ve dıştan sivri külahlı çatı örtmektedir. Şadırvan girişi kuzeydoğudandır.

Süslemeleri: -

Malzemesi: Şadırvan çatısı, çatının oturduğu ayaklar, oturmalık yerleri, cam fanusun üzerinde yer alan konik külah ahşaptan; cam fanusu oluşturan iskelet, musluklar metalden, şadırvan gövdesi ve çanak kesme taştan yapılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Cami kitabesinde;

- ١ - بسم الله الرحمن الرحيم عمر هذا المسجد في أيام د
٢ - ولت السلطان الاعظم علاء الدنيا والدين كيقباد ابن فرامرز
٣ - خلد الله ملكه العبد المحتاج الى رحمة ربه عبدالعزيز بن ابراهيم و شرط ان
٤ - يقرأ الامام بعد صلوة العصر في سورة الفتح في شهر سنة سبع مائة تقبل الله منه وعفائه آمين

213

Ammer hazel mescid fi eyyam
Devlet-es sultan-ul azam Alaüd-dünya ve'ddin Keykubad ibn Faramrez
Halle'd Allahu mülkehu el abd-ül muhtac ila rahmeti Rabbihi Abd-ül
Aziz bin İbrahim ve şarten

Yukir el imam ba'de salat'ul asr fihi suret-ul feth fi şuhur sene seb'a
mae takabbel Allahu minhu ve âfa enhu Amin²¹⁴

"Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla , bu mescid-i sultan-ı azam Alaaddin Keykubad bin Feramrez (Allah hükmünü baki kılsın) döneminde H. 700 / M. 1300 – 1301 yılında Allah'ın rahmetine muhtaç kul Abdülaziz bin İbrahim yapmıştır. Allah amelini kabul etsin ve onu bağışlasın. Bu mescitte ikinci namazında Fetih Suresi'nden okunması şart koşulmuştur.²¹⁵

²¹³ - Mehmet MERCAN ve M.E. ULU: a.g.e., 27

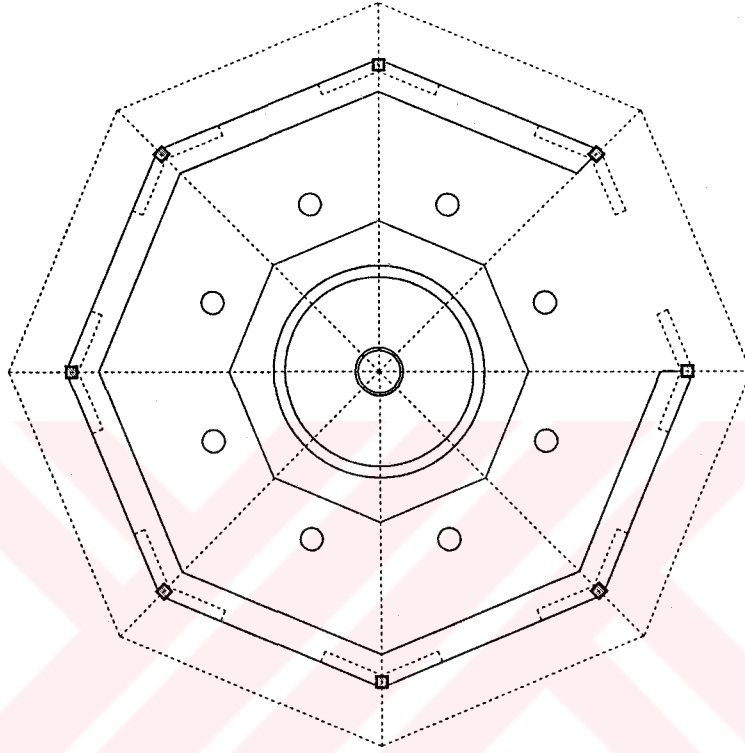
²¹⁴ - Kitabe, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

²¹⁵ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 27

Cami inşa tarihinden sonra H. 911 / M. 1505 -1506'da tamir geçirmiş, ²¹⁶ muhtemelen bu tarihte de bir şadırvan eklenmiştir.

²¹⁶ - Ersal YAVI: a.g.e., 76 ; Ahmet ŞİMŞİRGİL : a.g.t., 107 -108 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 84 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 26 -32

ÇİZİM:31 | Alaca Mescit Şadırvanı

0 100 400 cm

FOTOĞRAF:65 | Alaca Mescit Şadırvanı

2- ALİ PAŞA CAMİSİ ŞADIRVANI

Çizim: 32

Fotoğraf: 66-67-68-69

İnceleme Tarihi: 30.12.2002 – 12.02.2003 – 13.02.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Şadırvan, Yaş Meydan Mahallesi'nde, Ali Paşa Camisi avlusunda yer almaktadır.(Fotoğraf :66-67)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Caminin portalinde kitabelik bulunmamakla birlikte, kesin bir tarihlendirmeye gidilememektedir. Bu hususta değişik görüşler öne sürülmektedir.

Bir değerlendirmeye göre; H. 980 / M. 1572 senesinde inşa edilen caminin banisi Ali Paşa'nın II. Bayezid'in damadı olduğu, Tokat'a sürgün gönderildiği ve idam edilerek caminin yanındaki türbeye gömüldüğü anlatılmaktadır. ²¹⁷ G. GOODWIN ise, yapıyı H. 980 / M. 1573'e tarihlendirmektedir. ²¹⁸ Caminin kitablesiz oluşu ve cami avlusunda bulunan türbedeki Mustafa Bey'in mezar taşı kitabesinde; "Mustafa nesli-i Sultan Bayezid" sözü itibariyle, Ali Paşa'nın Şehzade Bayezid'in damadı olduğu ve Tokat'ta ikamete memur iken külliye yapıtırdığı söylenmektedir. ²¹⁹ Tokat Evkaf Dairesi'nde camiye ait 35 sayfalık vakfiyenin ikinci sayfasının altıncı satırından sonra banisinin Ali Paşa olduğuna dair bir ibare yer almaktadır. ²²⁰

Geçirdiği Onarımlar: Cami günümüze kadar bir çok tadilat geçirmekle birlikte; cami ve şadırvan son olarak 1996'da Vakıflar Bölge Müdürlüğü

²¹⁷ - Ersal YAVI: a.g.e., 77 -78 ; Halit ELİTOK: "Ali Paşa Camisi ve Türbesi", TKAD,I(1989), 8 ; Ahmet KAPUSUS: a.g.e., 22

²¹⁸ - Godfrey GOODWIN: A History of Otoman Architecture(London,1971), 309

²¹⁹ - Ersal YAVI: a.g.e., 77 -78 ; Halit ELİTOK: a.g.m.,8 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 21

²²⁰ - Tokat İI Yıllığı: Cumhuriyetin 50. Yılında Tokat(1973), 232

tarafından restore edilmiştir. ²²¹ Şadırvan kitabelik bölümü günümüz Türkçesiyle yazılmış olup, üzerinde 1930 tarihi yer almaktadır. Şadırvan lüleleri değiştirilmiştir ve çatı içerisindeki Arapça yazılar, süslemeler geç dönemde eklenmiştir.(Fotoğraf:68) Çatı iç-dış yüzeyi ile çanak yüzeyi günümüze yakın bir tarihte boyanmıştır.

Bugünkü Durumu: Şadırvanın süslemeleri itibariyle orijinalliği bozulmuştur.

Dış Görünüşü: Silindirik gövdeli şadırvanın gövdesinde yer alan 6 musluğun üzerini zemin hizasında ve çanak seviyesinde bir sıra silme kuşatmaktadır. Şadırvanın güney cephesinde iki musluk arasında madalyon içerisinde kitabelik kısmı bulunmaktadır.(Fotoğraf:69) Çanak kadeh şeklindedir, etrafı metal musluklarla çevrelenmiştir, fıskiye üç kat halinde genişleyerek açılmaktadır. Çanak boyunluğunu rölyefli bir bilezik kuşatmaktadır. Şadırvanı; araları sivri kemer açıklıklı, içten düz-dıştan sivri, külahlı 8 kare ayağa oturan çatı örtmektedir. Şadırvan girişi güneydendir.

Süslemeleri: Şadırvan gövdesinde güney cephede yer alan kitabelik madalyonla çevrelenmiştir. Madalyonun etrafında kuzey-güney köşelerde yüksek kabartma teknikli rumi ve palmet süslemeleri tasvir edilmiştir. Bu tasviri doğu-batı uçlarda birer sütunce sınırlandırmaktadır. Çatı iç yüzeyinde görülen Arapça yazılar ve geometrik süslemeler geç dönemde ilave edilmiştir. Çanak yüzeyinde zencerek motifi, fıskiyesinde ise üç kat halinde oluşturulmuş istiridye benzeri kıvrımlı dairesel süsleme bulunmaktadır. Çatıyı kuşatan saçakta oyma tekniğiyle yapılmış, ters palmet bezemeleri görülmektedir.

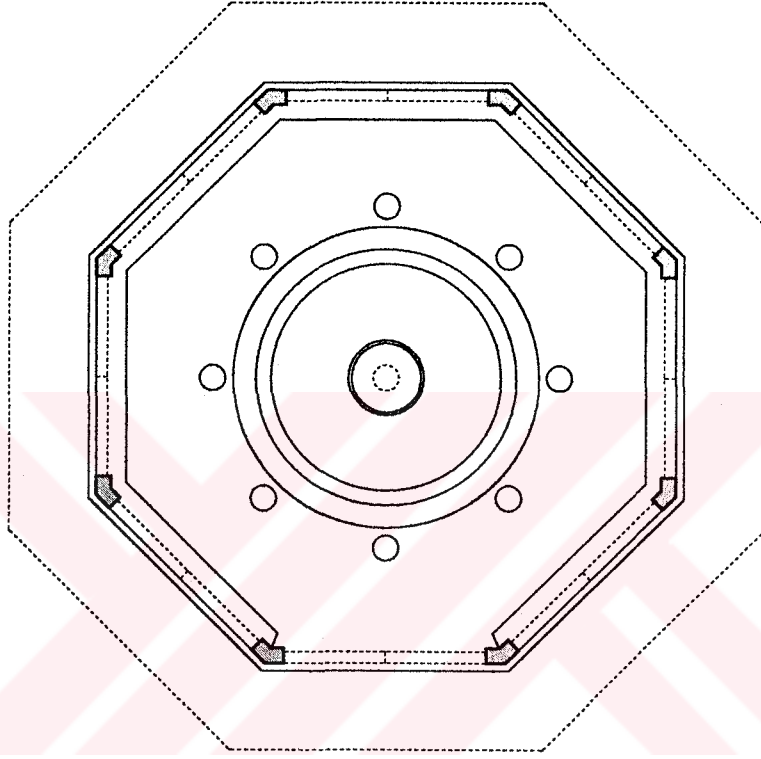
Malzemesi: Çatının oturduğu ayaklar, çatı iç yüzeyi, saçak, oturmalık yerleri ahşaptan; şadırvan gövdesindeki musluklar, çanağı çevreleyen

²²¹ - Ersal YAVI: a.g.e., 77 -78 ; Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.01 / 13

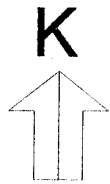
korkuluk, çatı üzerindeki alem metalden, çanak fıskiyesi bronzdan, şadırvan gövdesi ve çanak kesme taştan inşa edilmiştir. Çatının üzeri de kurşunla örtülüdür.

Tarihlendirilmesi: Restorasyonlar neticesinde günümüzde orijinalliği bozulan şadırvanın, caminin inşa tarihinden sonra 1800'lerin başında yaptırılmış olduğu Vakıf kayıtlarında bulunmaktadır.²²²

²²² - Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.01 / 13

Çizim:32 Ali Paşa Camisi Şadırvanı

0 100 400 cm

FOTOĞRAF:66 | Ali Paşa Camisi-Şadırvan

FOTOĞRAF:67 | Ali Paşa Camisi Şadırvanı

FOTOĞRAF:68 | Şadırvan kitabeliği yakından

FOTOĞRAF:69 | Şadırvan tavan detayı

3- ALİ PAŞA HAMAMI HAVUZU (ERKEKLER BÖLÜMÜ)

Çizim: 33

Fotoğraf: 70-71-72-73-74

İnceleme Tarihi: 15.04.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Havuz, Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan Ali Paşa Hamamı'nın erkekler bölümü soğukluğunda yer almaktadır.(Fotoğraf :70)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Hamam 1572'de II. Selim zamanında Ali Paşa tarafından camiyle birlikte çifte hamam olarak yaptırılmıştır. ²²³ Tokat ve Çorum'daki çifte hamamlar Ali Paşa Camisi'nin vakıflarındandır. ²²⁴ Kuzeyde kadınlar, güneyde erkekler bölümü bulunmaktadır. Hamamın inşasına ait bir hikayesi vardır. Bir rivayete göre; Ali Paşa Camisi yapılırken ustalardan birisi geceleyin ihtilam olur. Sabah temizlenmeye fırsat bulamaz. Kubbe yapılırken her seferinde aldığı taşı götürüp tekrar getirmektedir. Ustabaşı durumu fark edince hemen caminin inşaatını durdurur, hamamın yapımına başlanır. ²²⁵ Bu hikaye Süleymaniye Hamamı için de anlatılmaktadır.

Geçirdiği Onarımlar: 1939 -1943 Tokat depremlerinin ardından 1952 - 1966'da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hamam ve havuzlar restorasyon geçirmiştir ²²⁶ ve havuzlardan geriye sadece soğukluk

²²³ - Ahmet ANAÇ: a.g.m., 7154 ; Ersal YAVI: a.g.e., 75 ; Nuri GENÇ: a.g.e., 7

²²⁴ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 410 ; Erhan AFYONCU: "Ali Paşa Camisi'nin Banisi Kimdir", TKAD,(1989), 28

²²⁵ - Emin ULU: "Ali Paşa Hamamı", TKAD,XII(1997), 25

²²⁶ - Ahmet ANAÇ: a.g.m., 7154 ; Ersal YAVI: a.g.e., 75 ; Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.

bölümündekiler kalmıştır.(Fotoğraf :71-72) Erkekler kısmında yer alan havuz gövde dış yüzeyinin bu onarımlar esnasında boyandığı anlaşılmaktadır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde havuzun lüle delikleri doldurulmuş, gövdesinde de rutubetten bozulmalar meydana gelmiştir. Hamam sahiplerinin acemice yaptırdığı tadilattan bu hale gelmesine tepki gösteren Tokat'lı bir halk aşığı dizelerinde:

"Külhan bozuk, mermer kırık nafile

Ali Paşam durma öyle bak hele" ²²⁷ diyerek gösterilen ilgisizliği, hatalı onarımları vurgulamaktadır.

Dış Görünüşü: Havuz gövdesi silindirik görünümlü olup, gövdeyi zemin ve çanak seviyesinde iki silme çevrelemektedir. Çanak kadeh şeklindedir, üzerinde üç lüle yer almaktadır.(Fotoğraf :73-74) Çanak boyunluğunu rölyefli bir bilezik dolanmaktadır. Fıskiye üç kat halinde çanak hizasına doğru genişleyerek açılmaktadır.

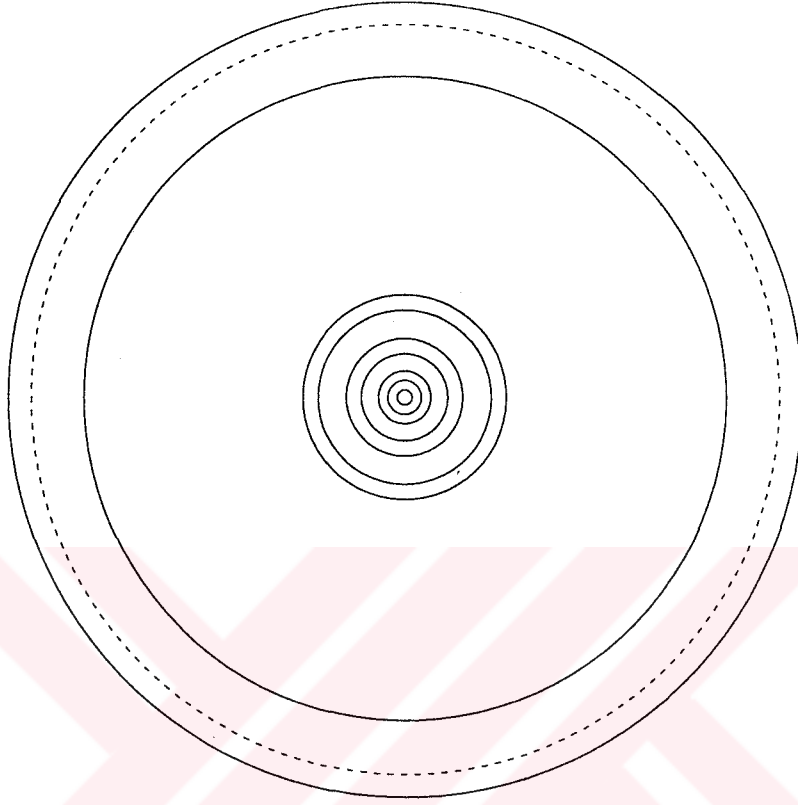
Süslemeleri: Çanak fıskiyesi midye kabuğu görünümlü renkli taşlarla oluşturulmuştur.

Malzemesi: Havuz gövdesi, çanak, fıskiye kesme taştan; şadırvanın çanak hizasındaki üst yüzeyi mermerden; lüleler bronzdan yapılmıştır.

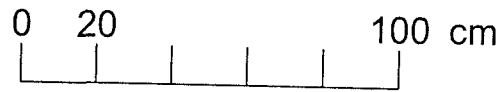
Tarihlendirilmesi: Hamam günümüze kadar bir çok tadilattan geçmekle birlikte, havuzun da hamamla beraber 1572'de yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. ²²⁸

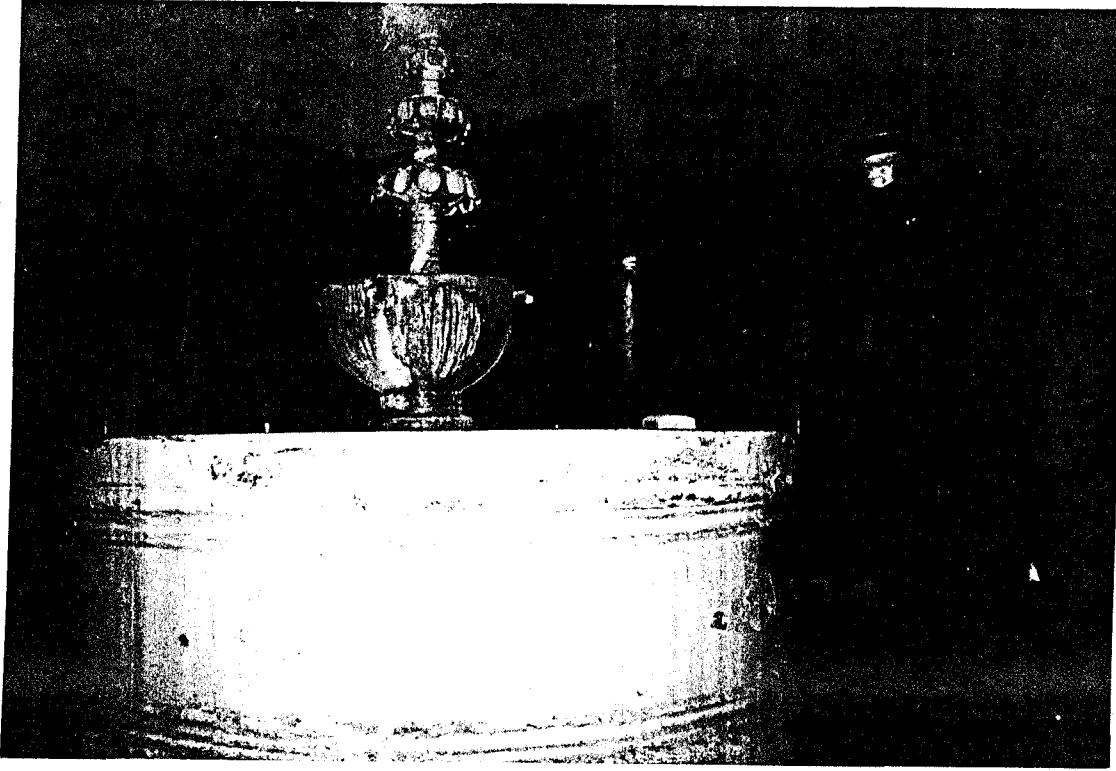
²²⁷ - Emin ULU: "Ali Paşa Hamamı", TKAD,XII(1997),25

²²⁸ - Godfrey GOODWIN: a.g.e., 309 ; Ahmet ANAÇ: a.g.m., 7154 ; Ersal YAVI: a.g.e., 75 ; Nuri GENÇ: a.g.e., 7 ; Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.01 / 13

ÇİZİM:33 Ali Paşa Hamamı Havuzu(Erkekler Bölümü)

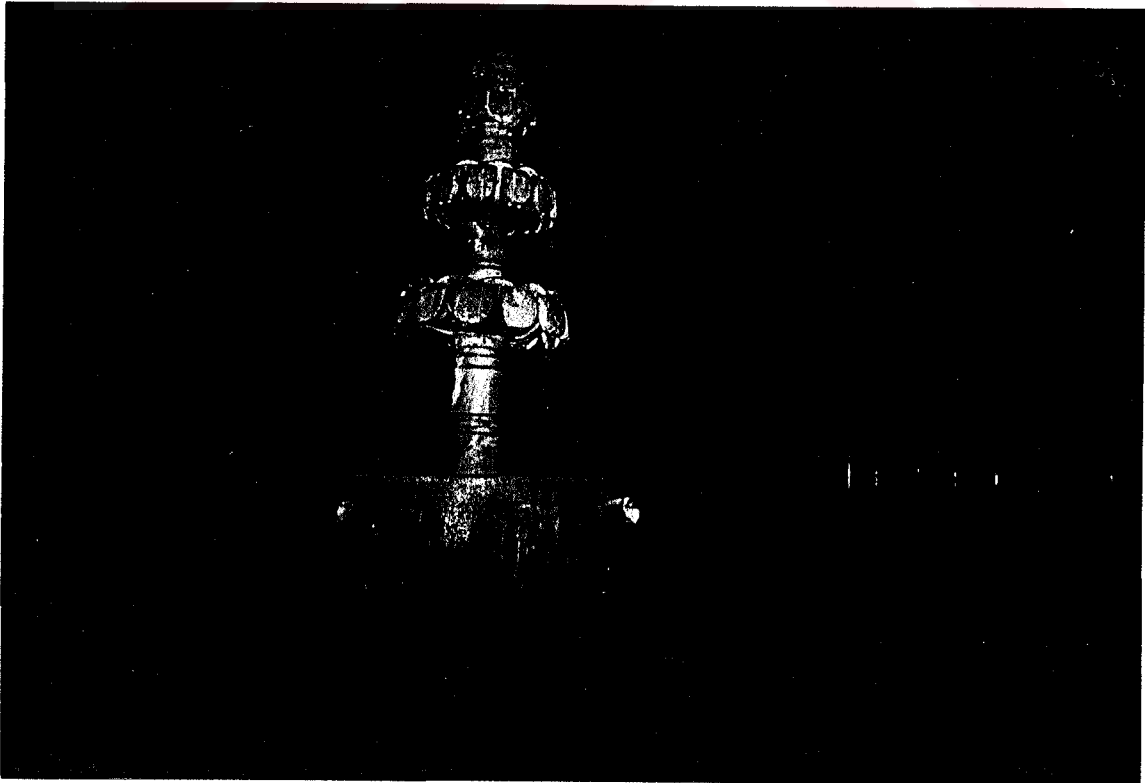
FOTOĞRAF:70 | Ali Paşa Hamamı Erkekler Bölümü | Havuzu

FOTOĞRAF:71 | Ali Paşa Hamamı Erkekler Bölümü | günümüzde olmayan havuz
Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi | 60.01.01/13'den alınarak

FOTOĞRAF:72 | Ali Paşa Hamamı Erkekler Bölümü | günümüzde olmayan havuz
 | Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi | 60.01.01/13'den alınarak

FOTOĞRAF:73 | Ali Paşa Hamamı havuz çanağı

FOTOĞRAF:74 Ali Paşa Hamamı havuzu yakından

4- ALİ PAŞA HAMAMI HAVUZU (KADINLAR BÖLÜMÜ)

Çizim: 34

Fotoğraf: 75

İnceleme Tarihi: 14.02.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Havuz, Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan Ali Paşa Hamamı'nın kadınlar soğukluk mahallinde yer almaktadır.(Fotoğraf :75)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Hamamın tarihlendirilmesi için (Bkz. Katalog:3)

Geçirdiği Onarımlar: -

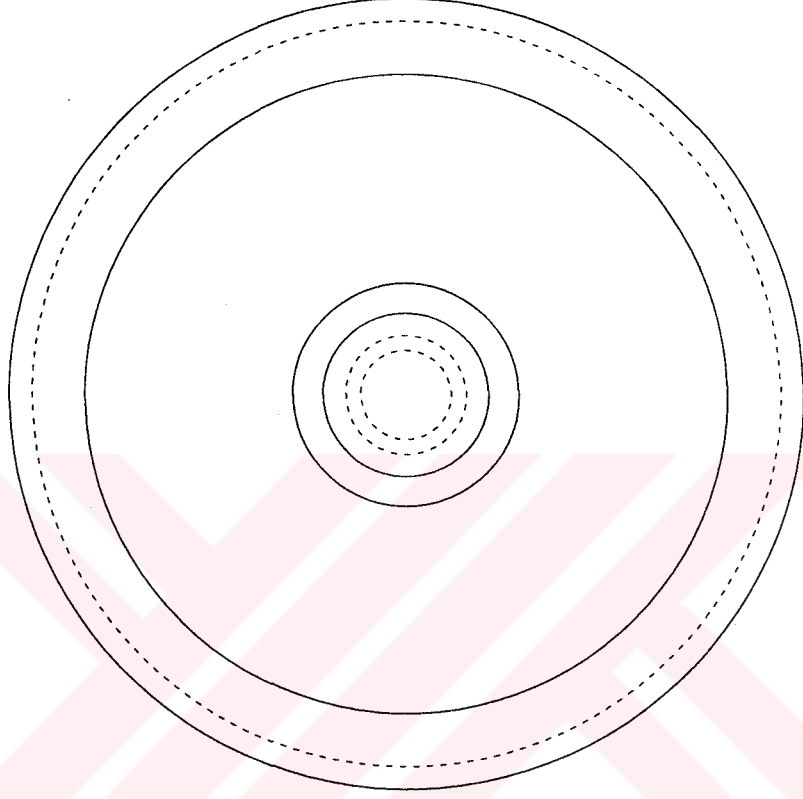
Bugünkü Durumu: Günümüzde kullanılmayan havuzun çanağındaki fiskiye de kaybolmuştur.

Dış Görünüşü: Silindirik gövdeli havuzun kadeh şeklinde bir çanağı bulunmaktadır. Çanak boyunluğunu rölyefli bilezik kuşatmaktadır.

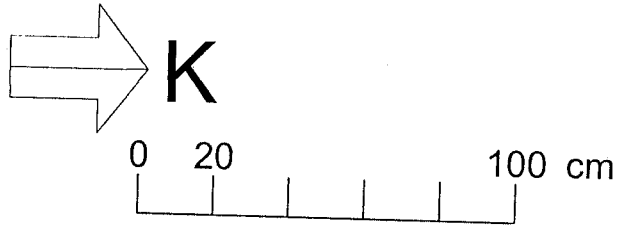
Süslemeleri: -

Malzemesi: Havuz gövdesi ve çanağı bütünüyle düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Tarihlendirilmesi: Kadınlar bölümü havuzunun orijinal olduğu göz önüne alındığında, hamamla birlikte 1572'de yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Çizim:34 | Ali Paşa Hamamı Havuzu(Kadınlar Bölümü)

FOTOĞRAF:75 Ali Paşa Hamamı Kadınlar Bölümü Havuzu

5- BEHZAT CAMİSİ ŞADIRVANI

Çizim: 35

Fotoğraf: 76

İnceleme Tarihi: 29.07.2002 – 18.05.2003

Şadırvanın Yeri ve Konumu: Şadırvan, Behzat Çarşısı'nda bulunan Behzat Camisi'nin avlusunda yer almaktadır.(Fotoğraf :76)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Cami H. 942 / M. 1535 - 1536'da Fakih Şirvani oğlu Hoca Behzat tarafından yaptırılmıştır. ²²⁹

Geçirdiği Onarımlar: Caminin H. 1309 / M. 1891 -1892'de II. Abdülhamit zamanında tamir geçirdiği, kapı üst çerçevesinde bulunan kitabeden anlaşılmaktadır. Bu tarihte cami kuzeye doğru genişletilmiştir. 1908 su baskını ve 1939 Tokat depreminin ardından camiye yeni bir kubbe eklenmiş, 1956'da son cemaat yeri ilave edilmiştir. ²³⁰ Şadırvanda herhangi bir onarım görülmemektedir.

Bugünkü Durumu: Şadırvandan günümüzde faydalanılmaktadır.

Dış Görünüşü: Silindirik gövdeli şadırvanın yüzeyinde 8 musluk yer almaktadır. Şadırvan fiskiyesi kafes şeklinde bir korkulukla çevrelenmiştir. Fiskiye Ali Paşa Camisi Şadırvanı örneğinde olduğu gibi (bkz. Katalog:3) üç kat halinde kademeli yapılmıştır. Şadırvanın üzerini örten çatı içten düz, dıştan sivri külahlı olup; 8 kare ayağa oturmaktadır. Şadırvan girişi kuzeydendir.

²²⁹ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 410 ; Ersal YAVI: a.g.e., 76 ; Ahmet ŞİMSİRGİL : a.g.t., 100 ; Nuri GENÇ: a.g.e., 7

²³⁰ - Ahmet ANAÇ: a.g.m., 7153 ; Ersal YAVI: a.g.e., 76 ; Ahmet KAPUSUS: a.g.e., 20

Süslemeleri: Üç kat halinde kademeli yapılmış fiskiye'nin her bir kademesi istiridye motifini andırmaktadır.

Malzemesi: Saçak, çatının oturduğu ayaklar, oturma yerleri ahşaptan; fiskiye bronzdan; çatı üzerindeki alem, fiskiye'yi çevreleyen korkuluk metalden yapılmıştır. Şadırvan gövdesine fayans döşenmiş, üzerini örten çatı da kiremitten inşa edilmiştir. Çatı alınlığı beton harçla sıvanmıştır.

Tarihlendirilmesi: Sülüs yazıyla oluşturulmuş cami tamir kitabesinde;

خواجه بهزاد ولینک جامی ذاتاً صغیر
اولدینچون رفته رفته صیغمدی جم غفیر
عصر سلطاز حمیده بالطبع آرتدی نفوس
حمد لله مسجد ایچره اولدی جمیت کثیر

231

Hoca Behzad Velinin cami-i zaten sağır

Olduğu için refte refte sığmadı cem-i gafir

Asr-ı Sultan Hamid de bi tabi arttı nüfus

Hamdülillah mescid içere oldu cem'iyet kesir ²³² ibaresi bulunmakla

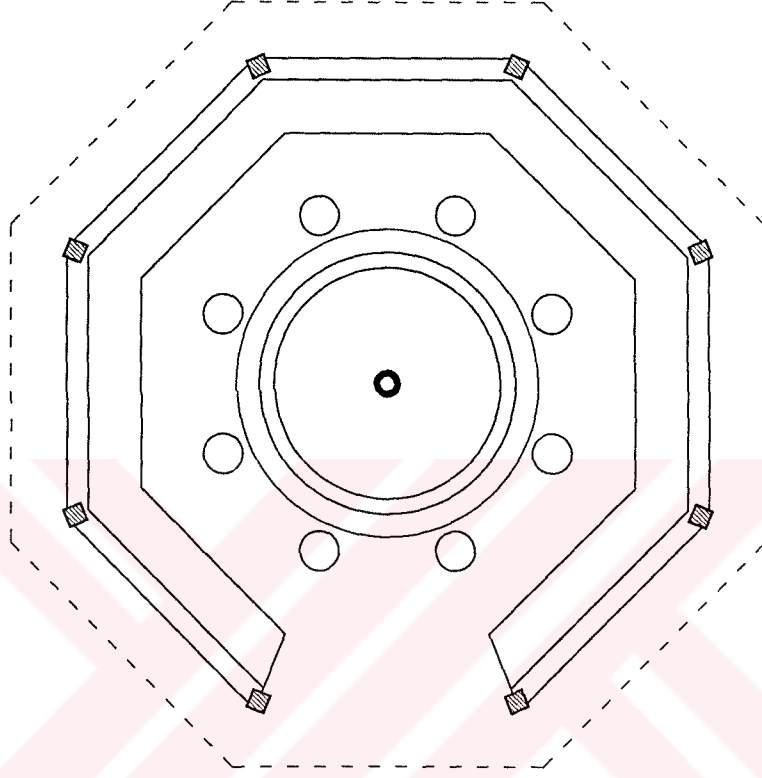
birlikte;

Caminin batı cephesinde caddeye bakan pencere üzerindeki kitabe H. 1324 / M. 1906 -1907'de "zeminden 3.5 arşın yüksekliğinde zuhura gelen iş bu cami-i şerifi kısmen tahrip etmesiyle Tokadi Ahmed Lütfi Paşa hazretleri tamir ettirmiştir." ²³³ açıklamalı tamir kitabesi göz önünde bulundurulduğunda, şadırvanın da bu tarihte eklendiğini söylemek mümkündür.

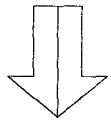
²³¹ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 74

²³² - Kitabe, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından olunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

²³³ - A. Osman UYSAL : a.g.m., 346 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 75

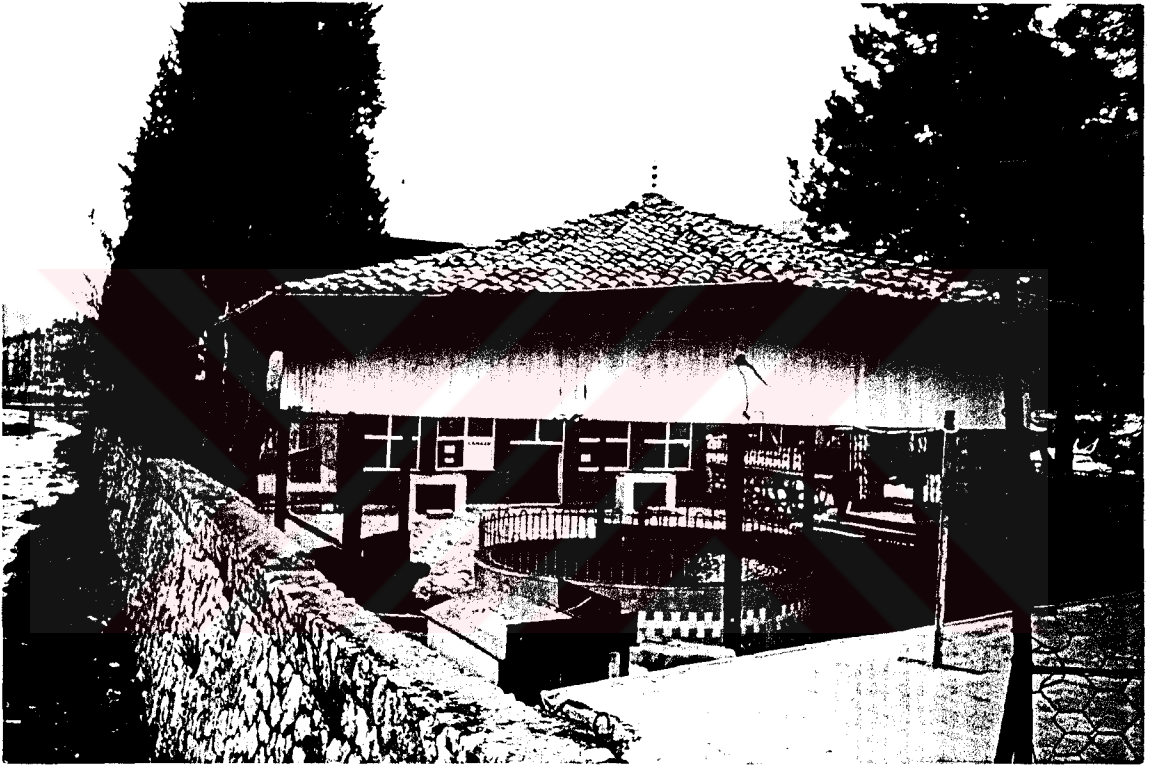

ÇİZİM:35 Behzat Camisi Şadırvanı

K

0 50 100 200 cm

FOTOĞRAF:76 | Behzat Camisi Şadırvanı

6- BELEDİYE HAVUZU

Çizim: 36

Fotoğraf: 77-78-79-80

İnceleme Tarihi: 16.02.2003 – 18.05.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Havuz, Gazi Osman Paşa Bulvarı üzerinde , Eski Kaymakamlık Binası'nın güneydoğusunda Belediye Parkı içerisinde yer almaktadır.(Fotoğraf :77)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Havuz farklı iki yayında bulunan fotoğraflarla karşılaştırıldığında, bazı değişiklikler geçirdiği anlaşılmaktadır. Havuz gövdesinin üzerine dekoratif amaçlı yerleştirildiği düşünülen simetrik iki sekinin orta ünitesinde yer alan fiskiyeler sonradan eklenmiş olup, günümüzde kaldırılmıştır. Havuz göbeğinde bulunan fiskiye kare şeklinde iken, günümüzde yerinde bir sütunce görülmektedir. Yine havuz üzerindeki sekilerin her iki ucuna konulmuş gülle benzeri taşların da yerinden kaldırıldığı anlaşılmaktadır.²³⁴ (Fotoğraf :78)

Bugünkü Durumu: Günümüzde şadırvan kullanılmamaktadır.

Dış Görünüşü: Silindirik gövdeli havuz, benzerleri içerisinde ölçüleri açısından en geniş olanıdır. Havuzun dört yönde gider yeri olan oval bir süzgeci bulunmaktadır. Fiskiyesi sütunce görünümlüdür ve çıkıntılı dairesel başlığı vardır.

²³⁴ - Hasan ERDEM ve Diğerleri: **Bir Asırda Tokat**(Tokat, 2000), 160 ; Ferit ACUNSAL :

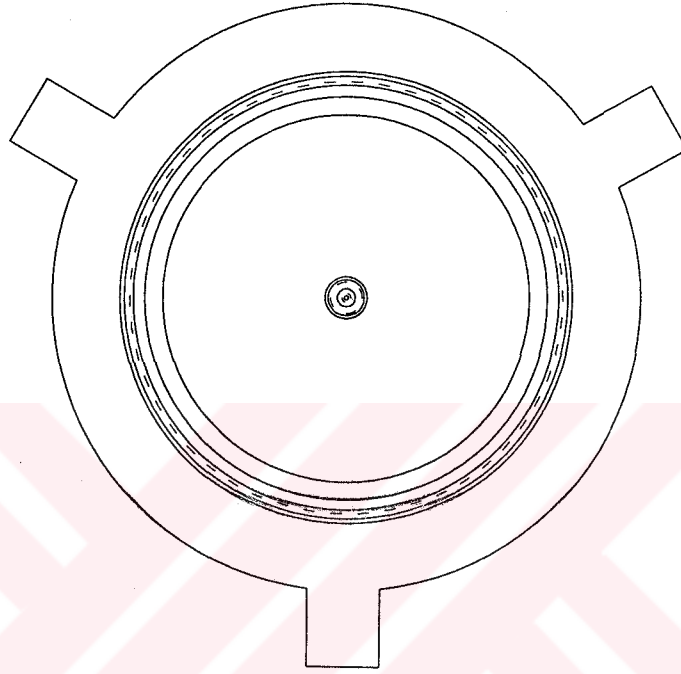
Süslemeleri: Fıskiye'nin oturtulduğu başlığın yüzeyi baklava dilimli bezemelerle şekillendirilmiştir. Fıskiye üzerinde istiridye kabuğunu andıran tek katlı süsleme görülmektedir.(Fotoğraf :79)

Malzemesi: Havuz gövdesi metal desteklerle tutturulmuş olup, gövde tamamıyla düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Tarihlendirilmesi: Havuz, Tokat eski dönem belediye başkanlarından Hacı Ali Yağcı tarafından 1923 -1924'de yaptırılmıştır. ²³⁵ (Fotoğraf :80)

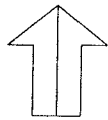

²³⁵ - Hasan ERDEM ve Diğerleri: a.g.e., 160

ÇİZİM:36 | Belediye Havuzu

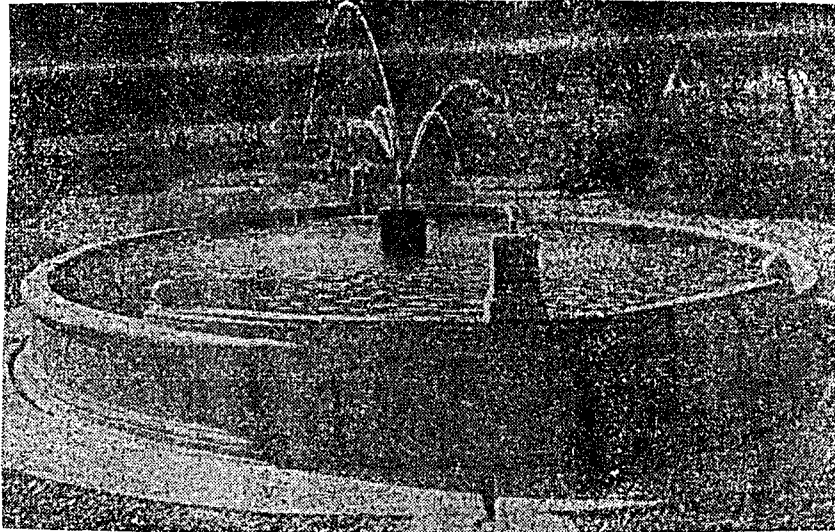
K

0 50 100 200 cm

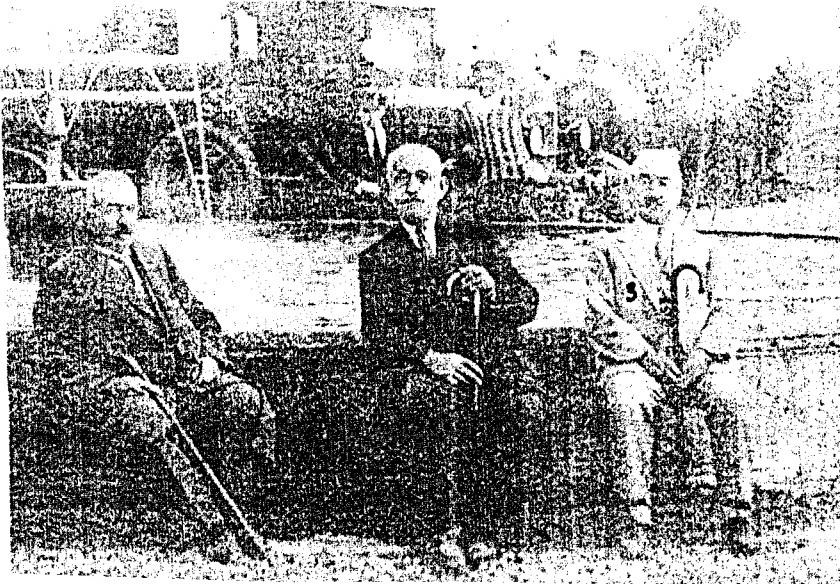
FOTOĞRAF:77 | Belediye Havuzu

FOTOĞRAF:78 | Belediye Havuzu önceki hali
| F. ACUNSAL'dan alınarak

FOTOĞRAF:79 Belediye Havuzu çanağı

FOTOĞRAF:80 Belediye Havuzu önceki hali
| H. ERDEM ve Diğerleri'nden alınarak

7- CAMİ-İ KEBİR MAHALLESİ'NDEKİ HAVUZ

Çizim: 37

Fotoğraf: 81-82-83

İnceleme Tarihi: 25.04.2003 – 18.05.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Havuz, Cami-i Kebir Mahallesi'nde bir şahsın bahçesinde yer almaktadır.(Fotoğraf :81)

Bağlı bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde havuz lüleleri kaybolmuştur.

Dış Görünüşü: Sekiz parçadan meydana gelmiş havuz dış yüzeyi silindirik görünümlüdür ve göbeğinde sütunce biçimli fıskiye yer almaktadır. Fıskiye üzerinde 4 lüle deliği bulunmaktadır. Lüle deliklerinin yer aldığı başlık dört yönde dışbükey profillidir. Fıskiye boyunluğunu rölyefli bir bilezik kuşatmaktadır.(Fotoğraf :82)

Süslemeleri: Fıskiye üzerinde bulunan lüle deliklerinin etrafı yüksek kabartma tekniğiyle yapılmış baklava dilimli birer kompozisyonla biçimlendirilmiştir.

Malzemesi: Havuz bütünüyle düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

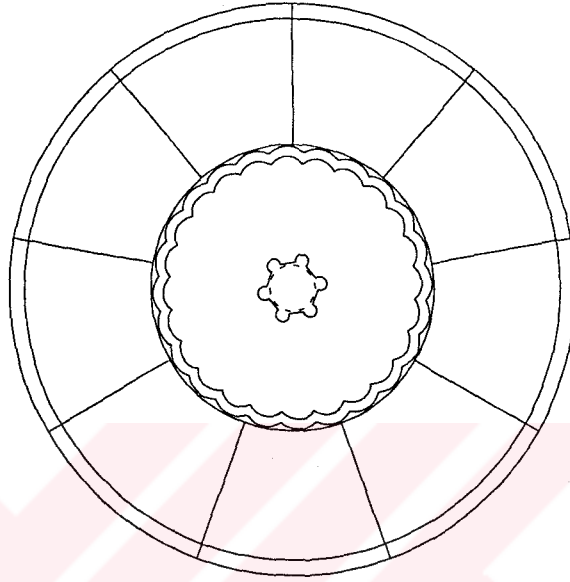
Tarihlendirilmesi: Arsa sahibinin, havuzun bir Ermeni bağ evinden getirildiğini belirtmesi göz önüne alındığında, Tokat ev mimarisi örneklerinin en erken tarihlisi 19. yüzyıla dayandırıldığından; ²³⁶ şadırvan da daha erken

²³⁶ - Halit ÇAL : a.g.m., 374 -380

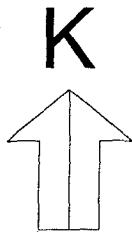
döneme tarihlenememektedir. Yine Kosova Prizren'de bulunan benzeriyle karşılaştırıldığında, ortak özellikler seçilmektedir.(Fotoğraf :83) Kosova'daki Şadırvan Çeşmesi H. 1231 / M. 1815 -1816 yılına ait olup,²³⁷ havuzun gerek benzer örneğinden, gerekse yöre ev mimarisinin 19. yüzyıla dayandırılmasından bu dönemde yaptırıldığı netlik kazanmaktadır.

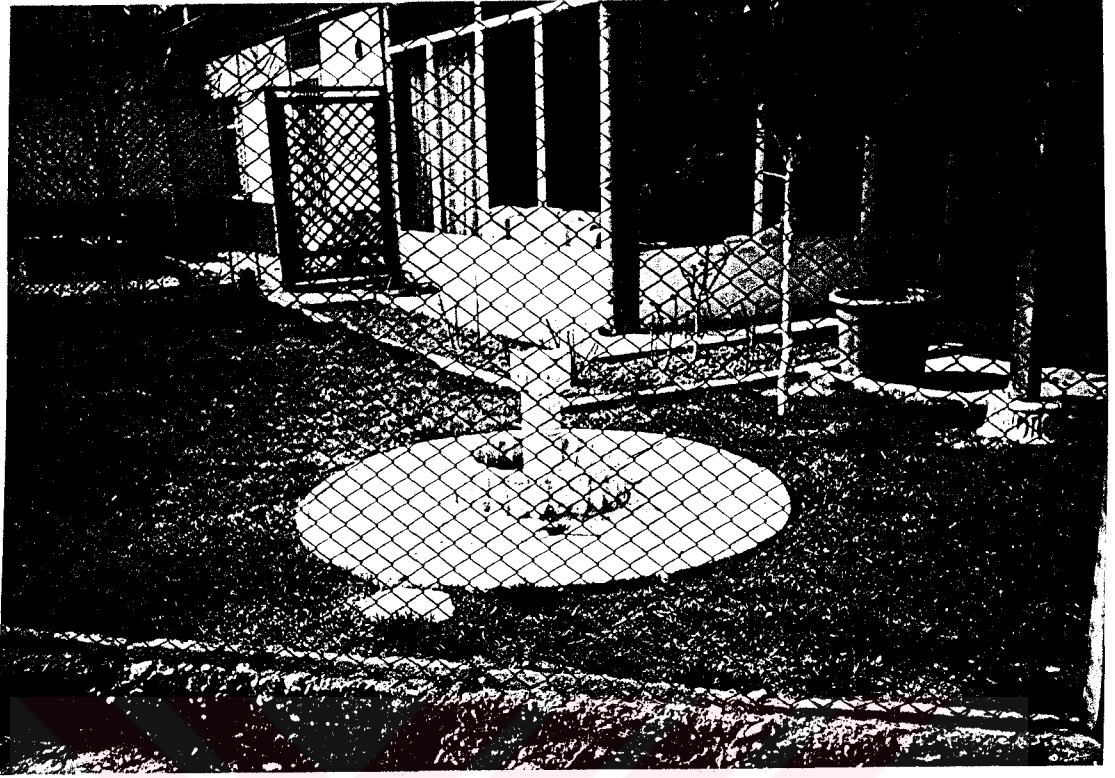

²³⁷ - Raif VİRMİÇİ: Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I(Ankara, 1999), 87

ÇİZİM:37 | Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki Havuz

FOTOĞRAF:81 Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki Havuz

FOTOĞRAF:82 Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki Havuz- fiskiyesi

FOTOĞRAF:83 Kosova Prizren'deki Şadırvan Çeşmesi
R. VİRMİÇA'dan alınarak

8- ESKİ DABAKHANE MAHALLESİ'NDEKİ HAVUZ

Çizim: 38

Fotoğraf: 84-85-86

İnceleme Tarihi: 26.04.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Havuz, Eski Dabakhane Mahallesi'nde bir şahsın bahçesinde yer almaktadır.(Fotoğraf :84)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: -

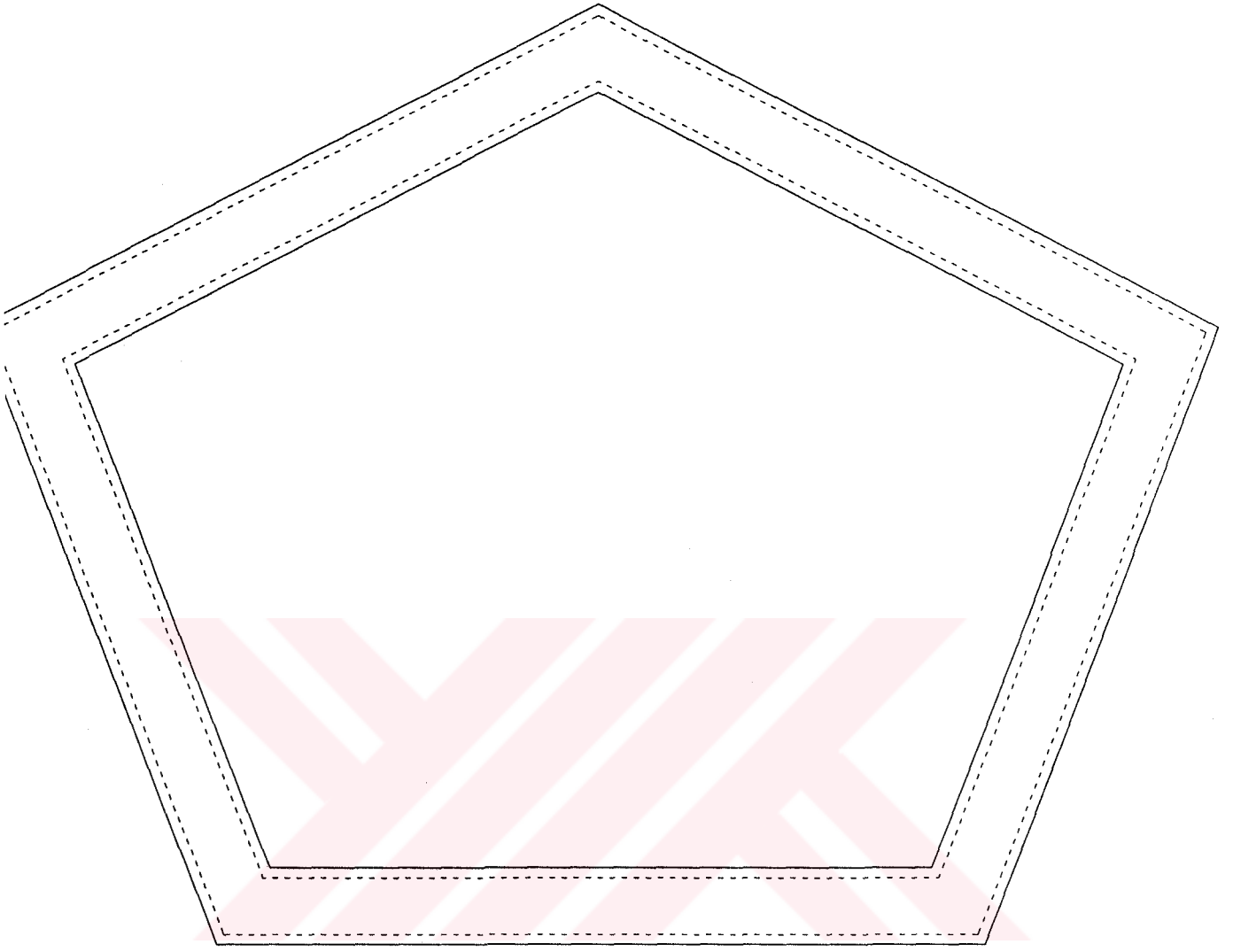
Bugünkü Durumu: Günümüzde havuz fıskiyesi kaybolmuş, gövde yüzeyinde de çatlamlar meydana gelmiştir.

Dış Görünüşü: Eşkenar olmayan çokgen(beşgen) gövdeli havuzu zeminde ve üst seviyede iki sıra silme çevrelemektedir.

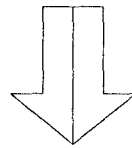
Süslemeleri: Havuzun kuzey cephesinde gövde üzerinde helezonik kıvrımlarla oluşturulmuş yüksek kabartma teknikli bir süsleme, batı cephesinde de madalyon içerisinde alçak kabartmalı 6 kollu çiçek tasvir edilmiştir.(Fotoğraf :84-85) Doğu cephesinde dairesel zencerek motifi üzerinde yüksek kabartmalı üç palmet yer almaktadır. Zencerekli madalyonu dıştan araları damla bezemeleriyle doldurulmuş alçak kabartmalı bitkisel kompozisyon tamamlamaktadır. Zencerekli madalyonun orta ünitesinde ise havuzun tarihi görülmektedir.(Fotoğraf :86)

Malzemesi: Şadırvan bütünüyle düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Tarihlendirilmesi: Havuzun doğu cephesinde yer alan madalyon içerisinde görülen tarih H. 1225 / M. 1810 yılını vermektedir.

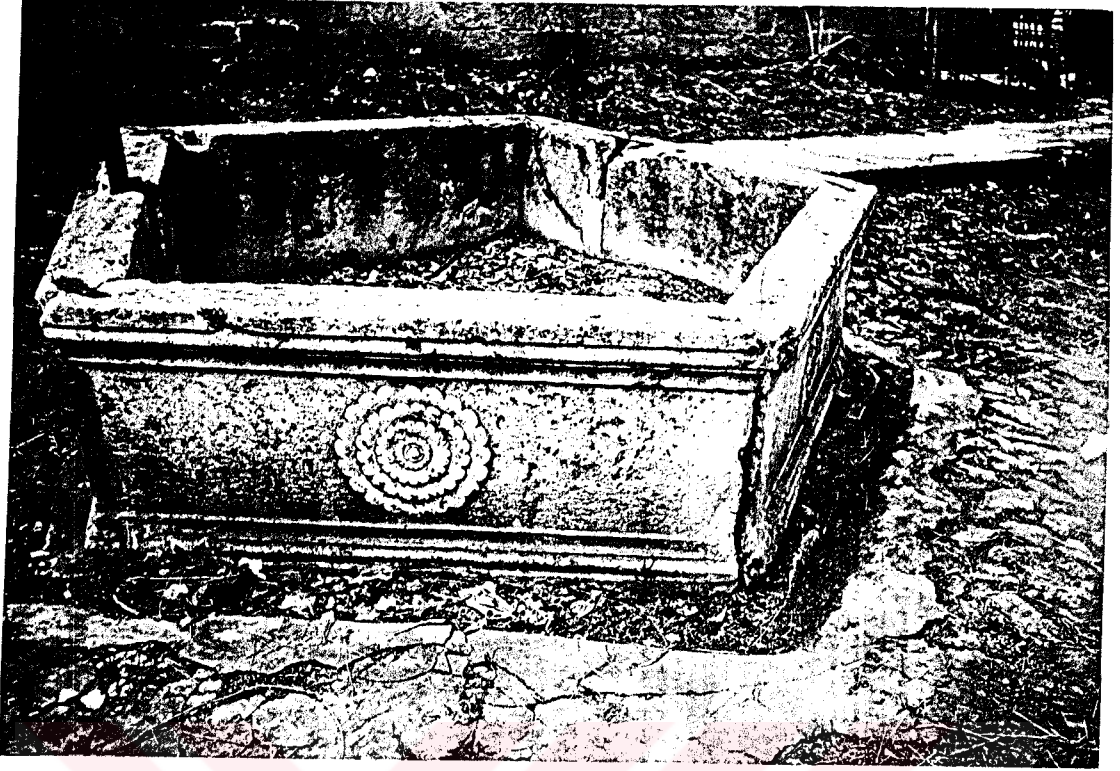

ÇİZİM:38 | Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki Havuz

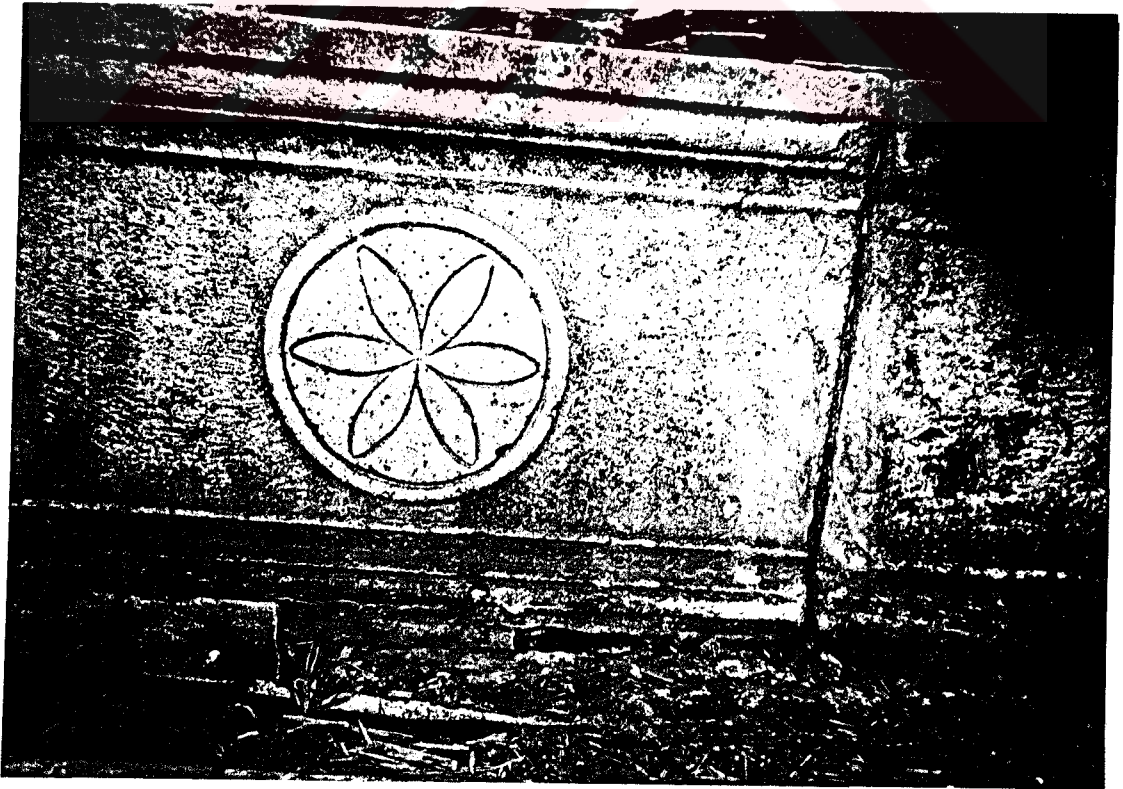

K

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:84 Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki Havuz

FOTOĞRAF:85 Havuz süsleme detayı

FOTOĞRAF:86 Havuz tarihinin yer aldığı bordür

9- LATİFOĞLU KONAK HAVUZU

Çizim: 39

Fotoğraf: 87-88-89

İnceleme Tarihi: 18.05.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Havuz, Sivas Caddesi üzerinde bulunan Latifoğlu Konağı'nın bahçesinde yer almaktadır.(Fotoğraf :87)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Konağın tarihlendirilmesi için(Bkz. Tokat İli Çeşmeleri, Katalog:17)

Geçirdiği Onarımlar: Fıskiyeler üzerinde bulunan lüle yerlerinin değiştirilmesi dışında tadilat yapılmamıştır.

Bugünkü Durumu: Havuzdan günümüzde faydalanılmaktadır.

Dış Görünüşü: Kare görünümlü havuzun doğu-batısında merkezde yer alan simetrik iki fıskiye bulunmaktadır.(Fotoğraf :88) Havuzun etrafı korkulukla çevrelenmiştir.

Süslemeleri: Havuzun doğu - batısında bulunan fıskiyeler, Türk Sanatında sıklıkla karşılaşılan stilize edilmiş aslan figürlerine benzemektedir.

Malzemesi: Fıskiyeler mermerden, lüleler bronzdan, korkuluk metalden, havuz yüzeyi kesme taştan inşa edilmiştir.

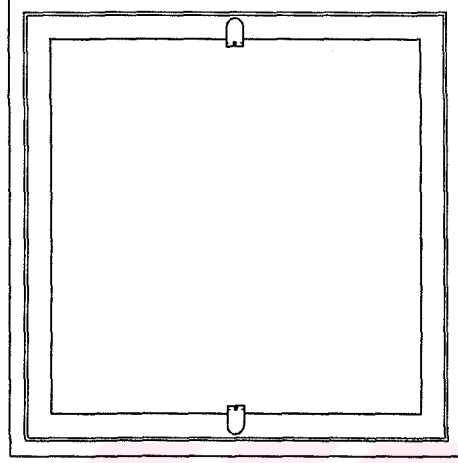
Tarihlendirilmesi: Konak havuzunun benzer bir örneği de Topkapı Sarayı'nda bulunan, 18. yüzyıla ait olan III. Osman zamanında yaptırılan havuzda görülmektedir. ²³⁸ (Fotoğraf :89) Havuzun orijinalliği göz önüne

²³⁸ - Mustafa CEZAR: a.g.e., 55

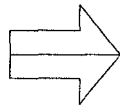
alındığında, bağılı bulunduğu konak 19. yüzyılda inşa edilmekle birlikte; havuz da bu döneme tarihlenebilir.²³⁹

²³⁹ - Halit ÇAL : a.g.m., 380

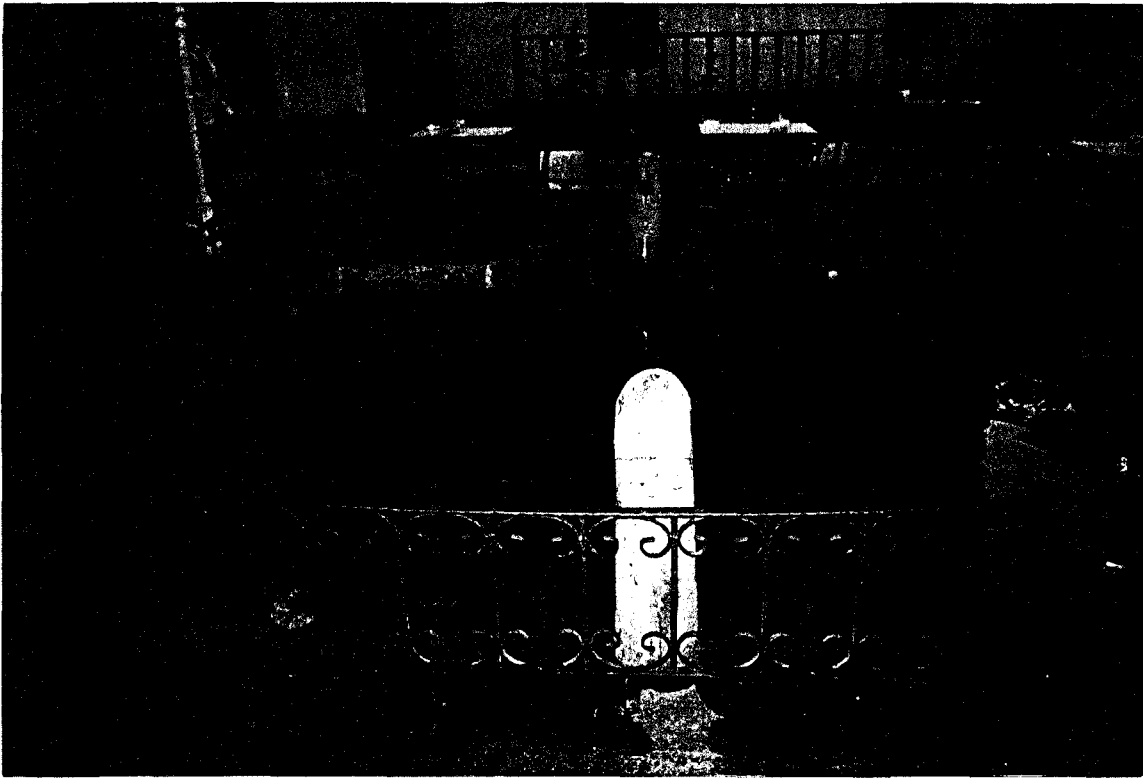

ÇİZİM:39 | Latifoğlu Konak Havuzu

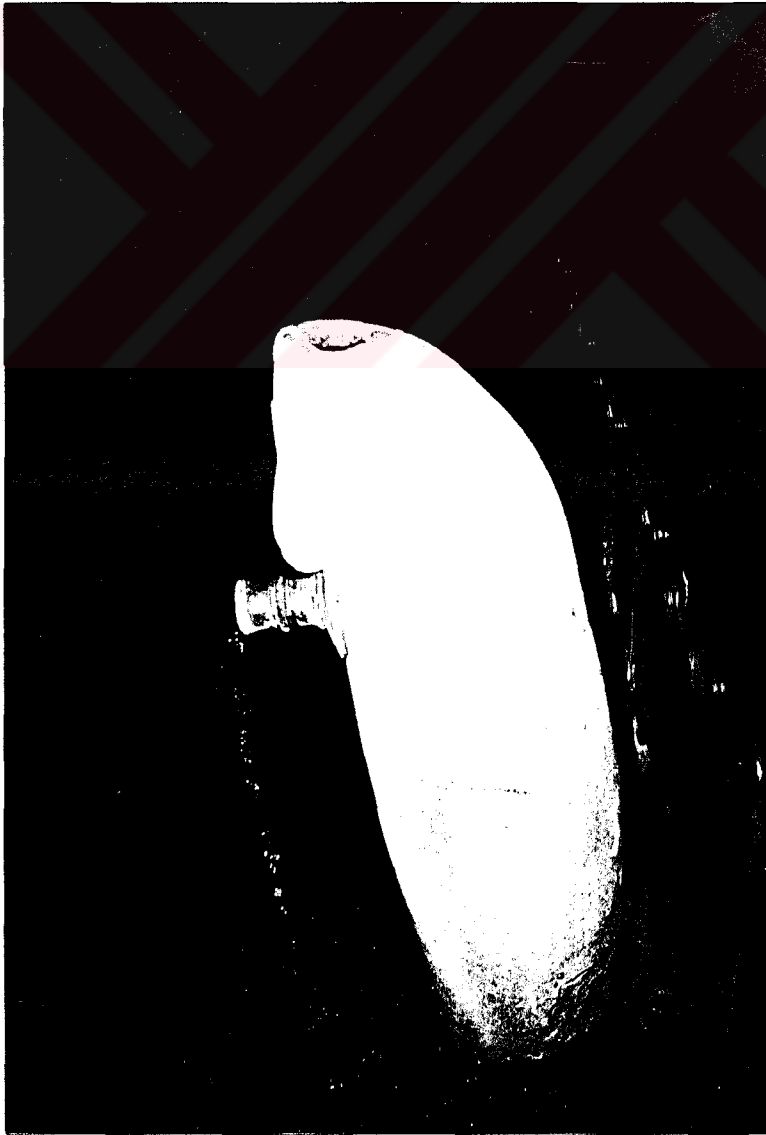

K

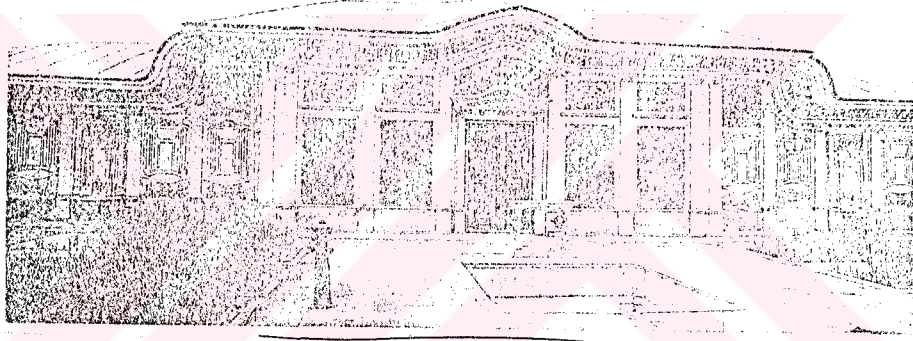
0 100 400 cm

FOTOĞRAF:87 Latifoğlu Konak Havuzu

FOTOĞRAF:88 Latifoğlu Konak Havuz fıskiyesi

FOTOĞRAF:89 Topkapı Sarayı III. Osman Köşkü Havuzu
M. CEZAR'dan alınarak

10- MEYDAN(HATUNİYE) CAMİSİ ŞADIRVANI

Çizim: 40

Fotoğraf: 90-91-92-93-94

İnceleme Tarihi: 30.12.2000 – 12.02.2003

Şadırvanın Yeri ve Konumu: Şadırvan, Meydan Mahallesi'nde Meydan(Hatuniye) Camisi'nin avlusunda yer almaktadır.(Fotoğraf :90)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Cami H. 980 / M. 1485 yılında Sultan II. Bayezid tarafından annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılmıştır.²⁴⁰

Geçirdiği Onarımlar: Cami 1939 ve 1943 Tokat depremlerinin ardından 1953'te tadilat geçirmiş, son olarak da 1966'da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.²⁴¹ Şadırvanı örten çatı dış cephesi ve kubbe iç yüzeyi, çatının üzerine oturduğu ayaklar ile çatıyı çevreleyen korkuluk geç dönemde boyanmıştır.

Bugünkü Durumu: Şadırvanı örten çatının iç yüzeyinde yer yer çatlamlar meydana gelmiş, gövde üzerindeki lüleler değiştirilmiştir.

Dış Görünüşü: Şadırvan gövdesi silindirik görünümlü olup, gövde üzerinde bulunan 9 musluğu zeminde iki, çanak seviyesinde bir sıra silme kuşatmaktadır. Şadırvanın güney cephesinde kitabelik kısmı bulunmaktadır. (Fotoğraf :91) Şadırvanın üzeri çokgen metal iskelete oturan cam fanusla

²⁴⁰ - Godfrey GOODWIN: a.g.e., 157 ; İ. Aydın YÜKSEL : Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid-Yavuz

Selim Devri(1481-1520)(İstanbul, 1983), 380 ; Ahmet ANAÇ: a.g.m., 7153 ; Ahmet KAPUSUS: a.g.e.,

19 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 87

²⁴¹ - Ersal YAVI: a.g.e., 73 ; A. Osman UYSAL : a.g.m., 328 -337 ; Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil

kapatılmıştır. Fanusun üzerinde konik bir külah yer almaktadır.(Fotoğraf :92) Şadırvan çanağı kadeh şeklindedir. Şadırvanı örten çatı içten ve dıştan sivri külahlı olup, 8 çokgen ayağa oturtulmuştur. Paye açıklıkları yuvarlak kemerlerle oluşturulmuştur. Kemer açıklıklarını korkuluk çevrelemektedir. Şadırvan girişi güneydendir.

Süslemeleri: Şadırvan gövdesinin güney cephesinde madalyon içerisinde yer alan kitabeliğin etrafını, kıvrımlı rumilerden oluşan yüksek kabartma teknikli bitkisel bir kompozisyon çevrelemektedir. Bu kompozisyon doğu-batı köşelerde tepelerinde yüksek kabartmalı iki küçük palmet motifi bulunan birer sütunceyle sınırlandırılmış olup, kitabeliğin kuzey-güney yönlerinde uçları sivriltilerek taçlandırılmıştır. Kitabeliğin doğu-batı hizasında görülen muslukları her iki yanda yüksek kabartmalı birer girland tarzı bezeme çevrelemiş, bu motiflerin etrafına da rumi ve palmetlerle bezenmiş bitkisel süsleme yapılmıştır. Buradaki bitkisel kompozisyonun ana hatları silinmiştir. Çatının üzerine oturduğu sütun başlıklarının etrafı stilize rumilerle bezenmiş olup, sütunların arasında yer alan korkuluğun orta ünitesi oyma tekniğiyle yapılmıştır. Çatı iç yüzeyinde künde-kârî tekniğiyle meydana getirilmiş, merkezde iç içe açılan 8 kollu yıldız tasviri bulunmaktadır.(Fotoğraf :93) Çatı saçağında iki kat halinde şekillendirilmiş süsleme uygulanmıştır. İlk katında kakma tekniği kullanılmış, araları çıtalarla geçirilmiştir. İkinci katına oyma tekniğiyle dantelamsı bir görünüm verilmiştir. Saçak ile kemer açıklığı arasında kalan yüzeyde ise aralıklı yerleştirilmiş bilye benzeri oyma tekniğiyle bezenmiş kompozisyon göze çarpmaktadır.(Fotoğraf :94)

Malzemesi: Çatının üzerine oturduğu ayaklar, ayakları çevreleyen korkuluk, oturma yerleri, kemer aralıkları, saçak ahşaptan; musluklar, fanusu oluşturan iskelet, üzerini birleştiren konik külah metalden; şadırvan gövdesi ve çanak kesme taştan inşa edilmiştir. Çatı kiremitle örtülüdür.

Tarihlendirilmesi: Kitabesine göre:

Amele Muhammed/Mehmed

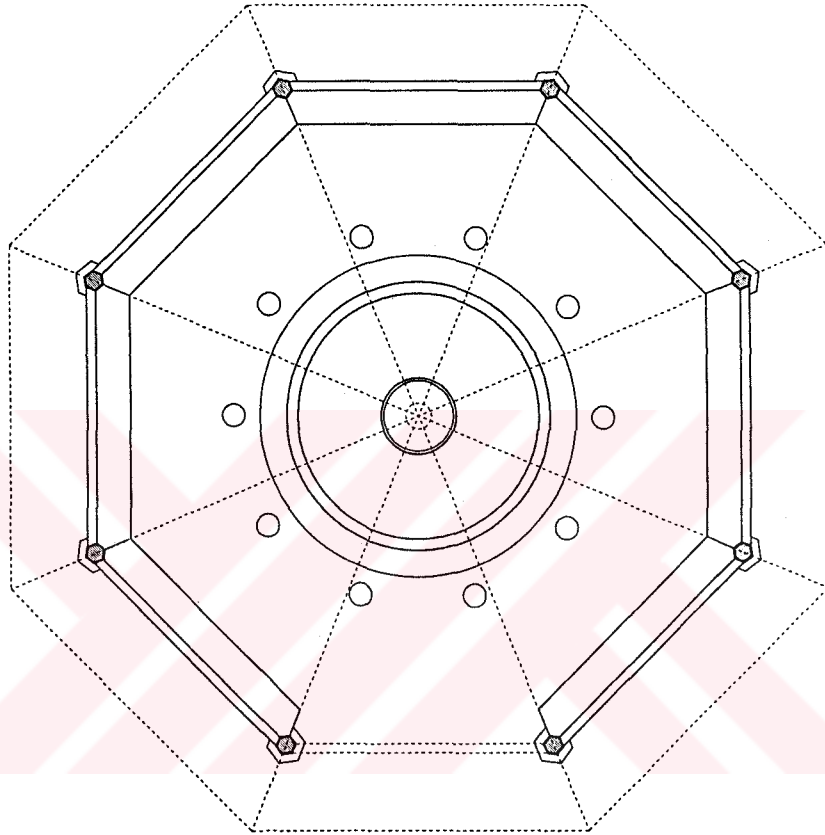
Geliniz nûş ediniz ab-ı hayat
 Hüzn-ü nazar kevser-i ab-ı itimad
 Abdest alsun perehya ile ibâd
 Hayır havleha ne gelirlerin hasenat sene 1321 ²⁴²

Kitabesine göre şadırvan H. 1321 / M. 1903 -1904'de Mehmed/Muhammed adlı bir şahıs tarafından yaptırılmıştır. ²⁴³

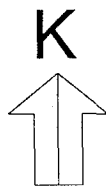

²⁴² - Kitabe Yrd. Dç. Dr. Mehmet İBRAHİMGİL tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

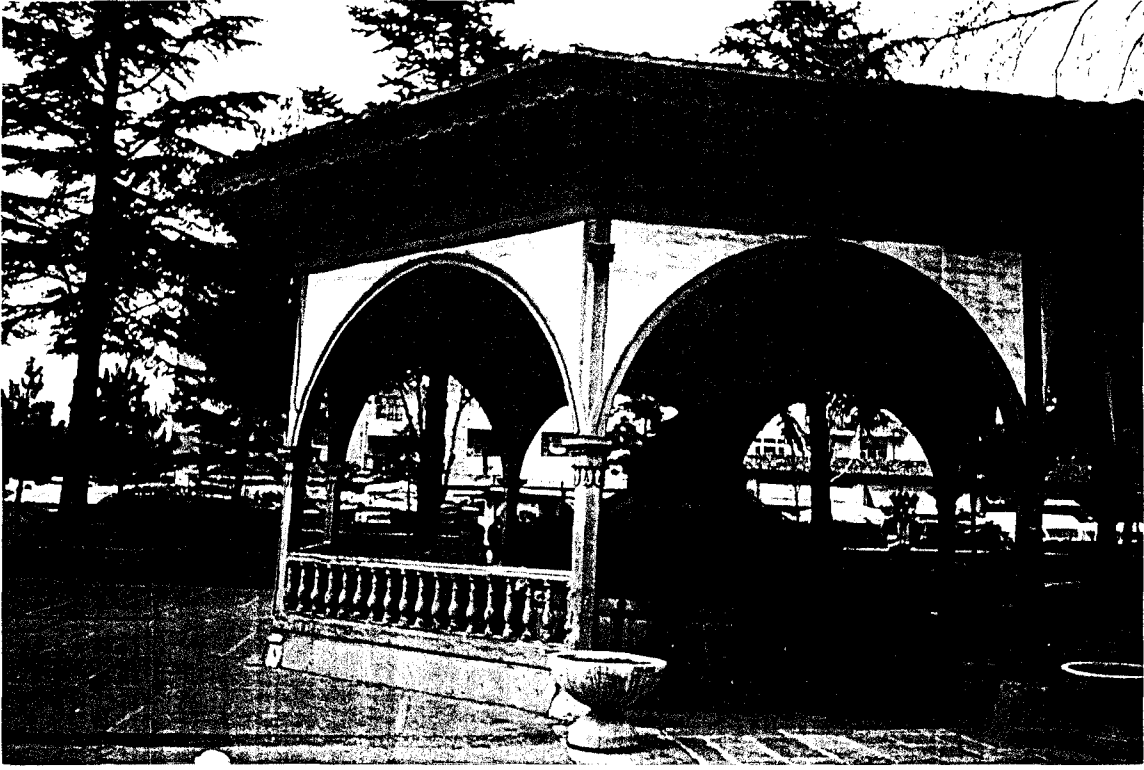
²⁴³ - Özlem KAŞIKEMAN: Tokat Ali Paşa-Meydan(Hatuniye) Cami ve Külliyesi(Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara 2001, 24

ÇİZİM:40 | Meydan Camisi Şadırvanı

0 100 400 cm

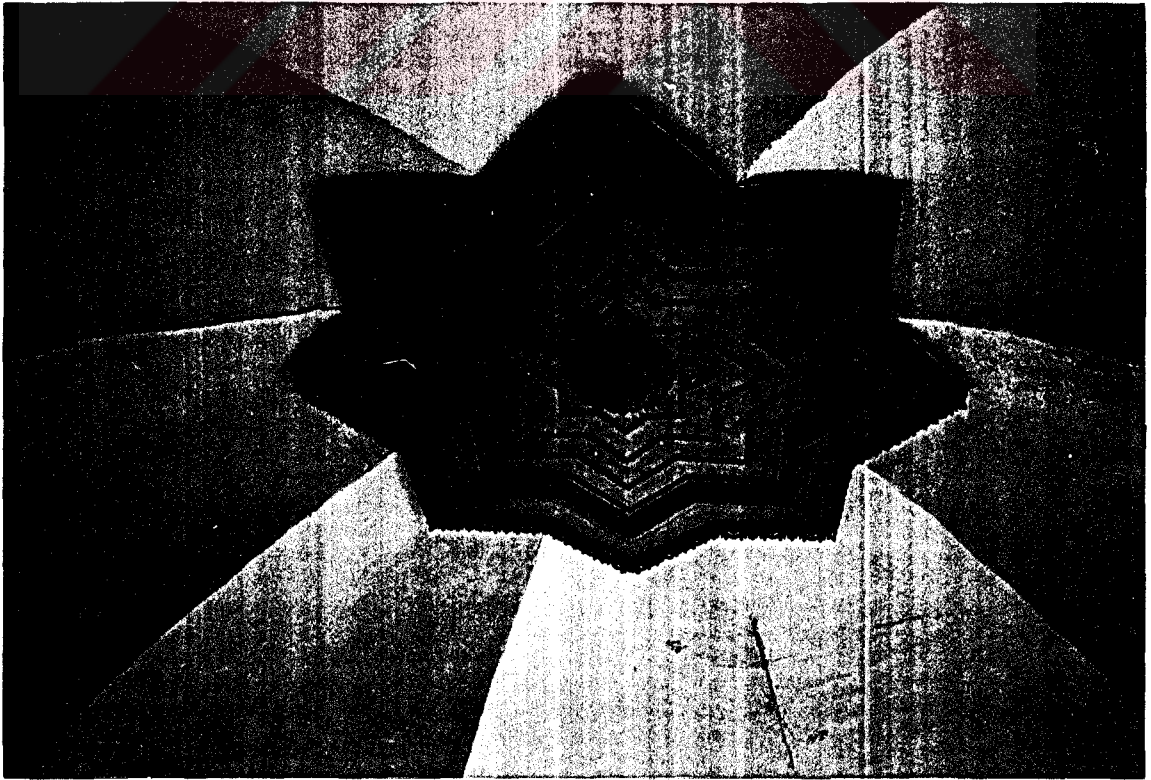
FOTOĞRAF:90 Meydan Camisi Şadırvanı

FOTOĞRAF:91 Meydan Camisi Şadırvanı

FOTOĞRAF:92 Şadırvan kitabelik bölümü

FOTOĞRAF:93 Şadırvan tavan göbeği süsleme detayı

FOTOGRAF:94 Şadırvan çatı süslemesi

11- MUSTAFA PAŞA HAMAMI HAVUZU(I)

Çizim: 41

Fotoğraf: 95

İnceleme Tarihi: 05.03.2003 – 18.05.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Mustafa Hamamı'na ait ilk havuz, Sulusokak Cemaleddin Mahallesi'nde bulunan Mustafa Hamamı'nın kuzeybatıdaki halvet odasında yer almaktadır.(Fotoğraf :95)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Hamam kitabesi bulunmamakla birlikte, bir kısım araştırmacı tarafından Selçuklu dönemine tarihlendirilmektedir.²⁴⁴

Geçirdiği Onarımlar: -

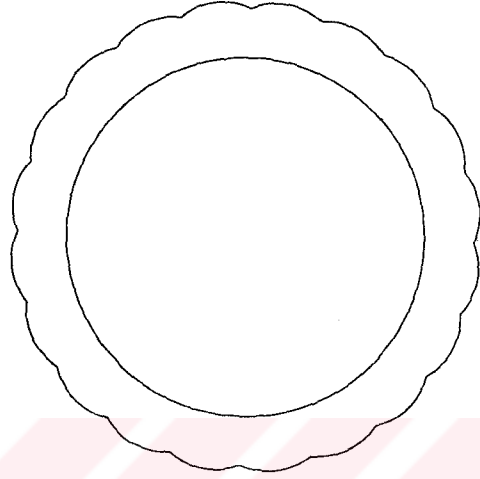
Bugünkü Durumu: Hamam ve havuz harap bir vaziyettedir. Havuz yarı seviyeye kadar toprak altında kalmıştır.

Dış Görünüşü: Havuz çanağı silindirik görünümlü olup, kenarları dilimli şekillendirilmiştir.

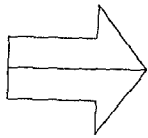
Süslemeleri: -

Malzemesi: Havuz düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

²⁴⁴ - Ahmet ANAÇ: a.g.m., 7154 ; Ahmet KAPUSUS: a.g.e., 14 ; Nuri GENÇ: a.g.e., 8

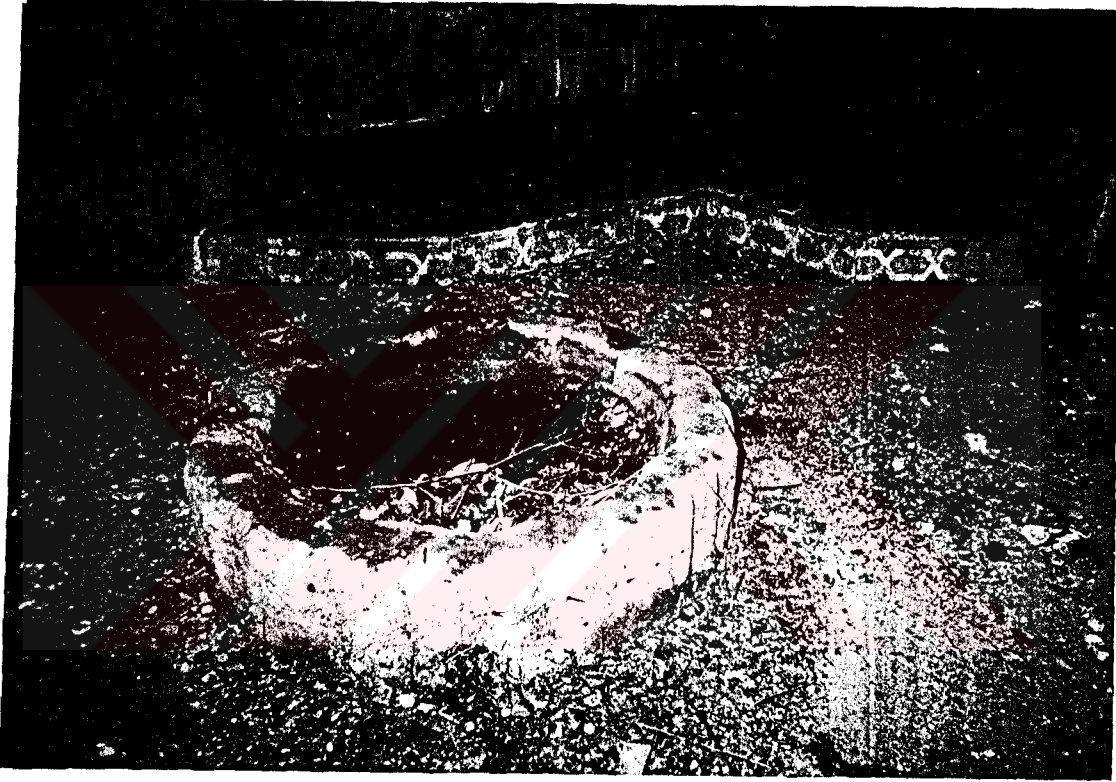

ÇİZİM:41 Mustafa Paşa Hamamı Havuzu(l)

K

0 20 100 cm

FOTOĞRAFI:95

Mustafa Paşa Hamamı havuz çanağı(I)

12- MUSTAFA PAŞA HAMAMI HAVUZU(II)

Çizim: 42

Fotoğraf: 96

İnceleme tarihi: 05.03.2003 – 18.05.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Mustafa Paşa Hamamı'na ait ikinci havuz, hamamın kuzeydoğusundaki halvet odasında yer almaktadır.(Fotoğraf :96)

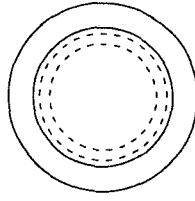
Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Havuzun çanağı yarıya kadar gömülmüş olup, gövdesi tamamen kaybolmuştur.

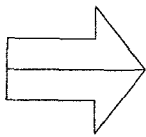
Dış Görünüşü: Havuzdan geriye silindirik çanağı kalmıştır.

Süslemeleri: Çanakta yarım palmetlerle taçlandırılmış rölyefli bir bilezik bulunmaktadır.

Malzemesi: Çanak düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

ÇİZİM:42 || Mustafa Paşa Hamamı Havuzu(II)

K

0 20 100 cm

FOTOĞRAF :96

Mustafa Paşa Hamamı havuz çanağı(II)

13- MUSTAFA PAŞA HAMAMI HAVUZU(III)

Çizim: 43

Fotoğraf: 97 -98

İnceleme Tarihi: 05.03.2003 – 18.05.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Mustafa Paşa Hamamı'na ait üçüncü havuz, hamamın sıcaklık bölümünde yer almaktadır.(Fotoğraf :97 -98)

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde havuz çanağının içi toprakla dolmuş, boyunluğu da tamamen gömülmüştür. Çanak yüzeyinde de çatlamlar meydana gelmiştir.

Dış Görünüşü: Havuzdan geriye kalan çanak silindirik görünümlüdür.

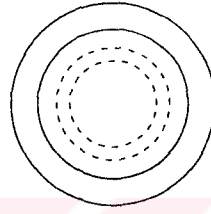
Süslemeleri: -

Malzemesi: Havuz çanağı düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

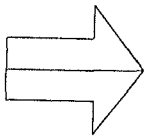
Tarihlendirilmesi: Bir kısım araştırmacı tarafından Selçuklu dönemine tarihlendirilen hamam yapısının, ²⁴⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Yayın Dairesi Başkanlığı'nda 1766 numaralı defterin 333. sayfa 79. sırasında kayıtlı H. 765 / M. 1363 -1364 yılına ait Arapça vakfiyesinde; "Tokat şehrinde, Hatun Camisi civarında vâki biri erkeklere, diğeri kadınlara mahsus gayet mükhem ve yüksek Mustafa Hamamı namı ile müştehir çifte hamamın tamamıdır." ²⁴⁶ ibaresi göz önünde bulundurulduğunda, hamamda yer alan üç havuzun da 1363 -1364'de Osmanlı döneminde yapıldığı netlik kazanmaktadır.

²⁴⁵ - Ahmet ANAÇ: a.g.m., 7154 ; Ahmet KAPUSUS: a.g.e., 14 ; Nuri GENÇ: a.g.e., 8

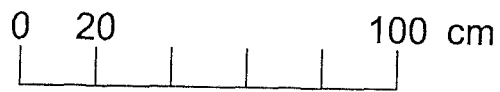
²⁴⁶ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 407 ; Osman ERAVŞAR: a.g.e., 43

ÇİZİM:43 | Mustafa Paşa Hamamı Havuzu(III)

K

FOTOĞRAF:97

Mustafa Paşa Hamamı havuz çanağı(III)

FOTOĞRAF:98

Mustafa Paşa Hamamı havuz çanağı(III) yakından

14- PERVANE HAMAMI HAVUZU(ERKEKLER BÖLÜMÜ)

Çizim: 44

Fotoğraf: 99 -100

İnceleme Tarihi: 18.05.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Havuz, Kabe-i Mescit Mahallesi'nde bulunan Pervane Hamamı'nın erkekler kısmının soğukluğunda yer almaktadır.(Fotoğraf :99)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Hamamın 1275 -1277 yıllarında çifte hamam olarak Muineddin Pervane tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. ²⁴⁷

Geçirdiği Onarımlar: 1591 Tokat depreminin ardından hamamın her iki bölümünde de tadilat yapılmıştır. 20. yüzyıl başlarında tekrar onarımdan geçirilmiştir. ²⁴⁸ 1936 Tokat depreminden sonra Belediye tarafından tamir ettirilmiştir. ²⁴⁹ Bu onarımlar esnasında havuzlar da değiştirilmiş olup ; önceden her bölümünde birer havuz bulunmakta iken, günümüzde sadece soğukluktakiler kalmıştır. ²⁵⁰ Erkekler kısmında yer alan havuzun güneyine bitişik olan teknenin de yakın zamanda eklendiği malzeme farklılığından anlaşılmaktadır.(Fotoğraf :100)

²⁴⁷ - Işık AKSULU: a.g.t., 14 ; Yılmaz ÖNGE: "12 -13. Yüzyıl..." a.g.e., 246 ; Ahmet KAPUSUS: a.g.e.,

14 ; Nuri GENÇ: a.g.e., 3 ; Osman ERAVŞAR: a.g.e., 15

²⁴⁸ - Ahmet ANAÇ: a.g.m., 7153

²⁴⁹ - Yılmaz ÖNGE: a.g.e., 254 -246

²⁵⁰ - Işık AKSULU: a.g.t., 239 ; Yılmaz ÖNGE: a.g.e., 246 ; Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.

Bugünkü Durumu: Günümüzde havuz yerine güney cephesindeki tekneden faydalanılmaktadır. Havuz yüzeyinde de yer yer çatlamlar meydana gelmiştir. Fıskiye de orijinal tasarımdan uzaktır.

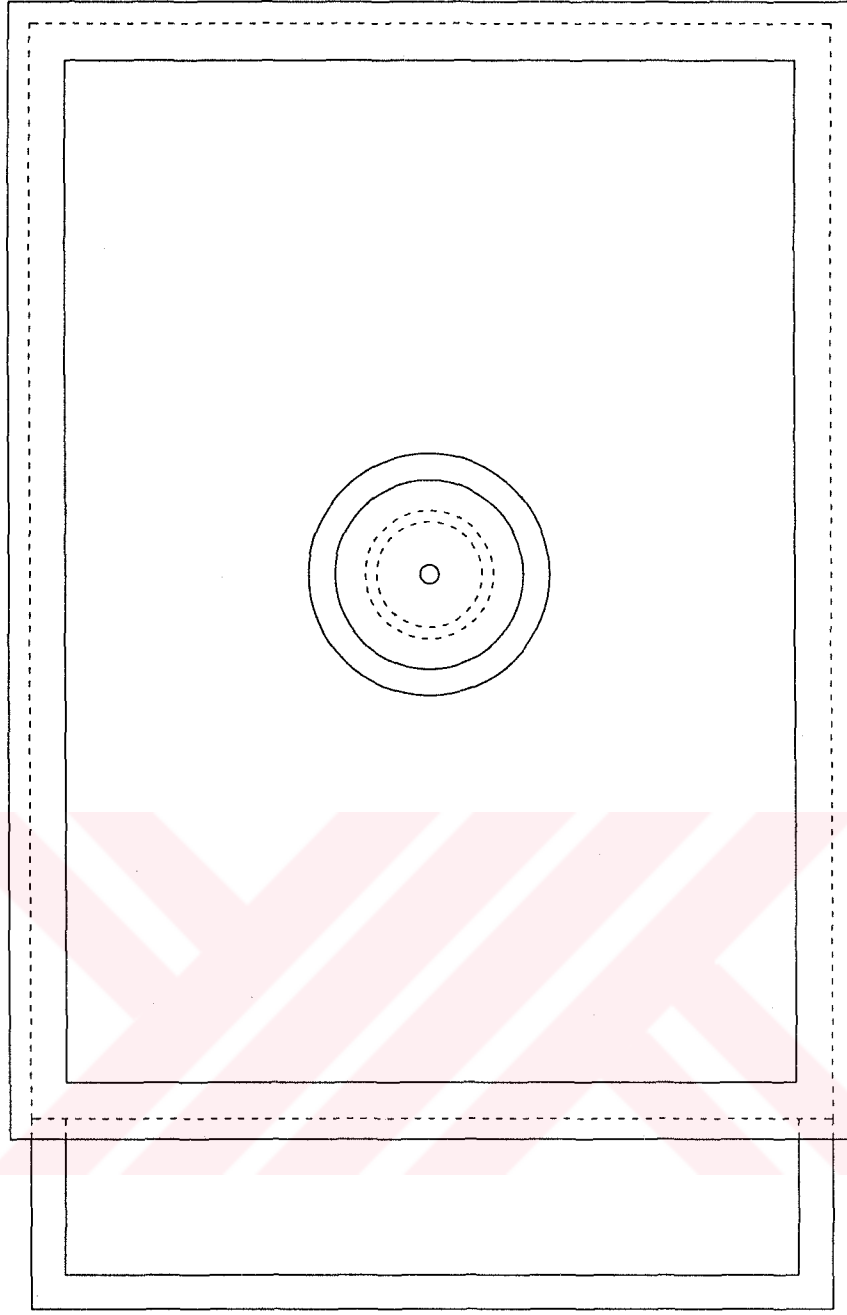
Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen gövdeli havuzun kadeh şeklinde çanağı bulunmaktadır. Çanak boyunluğunda rölyefli bir bilezik görülmektedir. Havuz dış yüzeyini çanak hizasında iki silme çevrelemektedir. Güney cephede havuza bitişik enine dikdörtgen bir tekne eklenmiştir.

Süslemeleri: Havuzun doğu cephesinde madalyon içerisinde stilize bir çiçek tasviri bulunmaktadır.

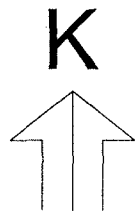
Malzemesi: Havuz gövdesi düzgün kesme taştan, çanak alçıdan inşa edilmiştir. Güney cepheye eklenen tekne de kesme taş malzeme kullanılmıştır.

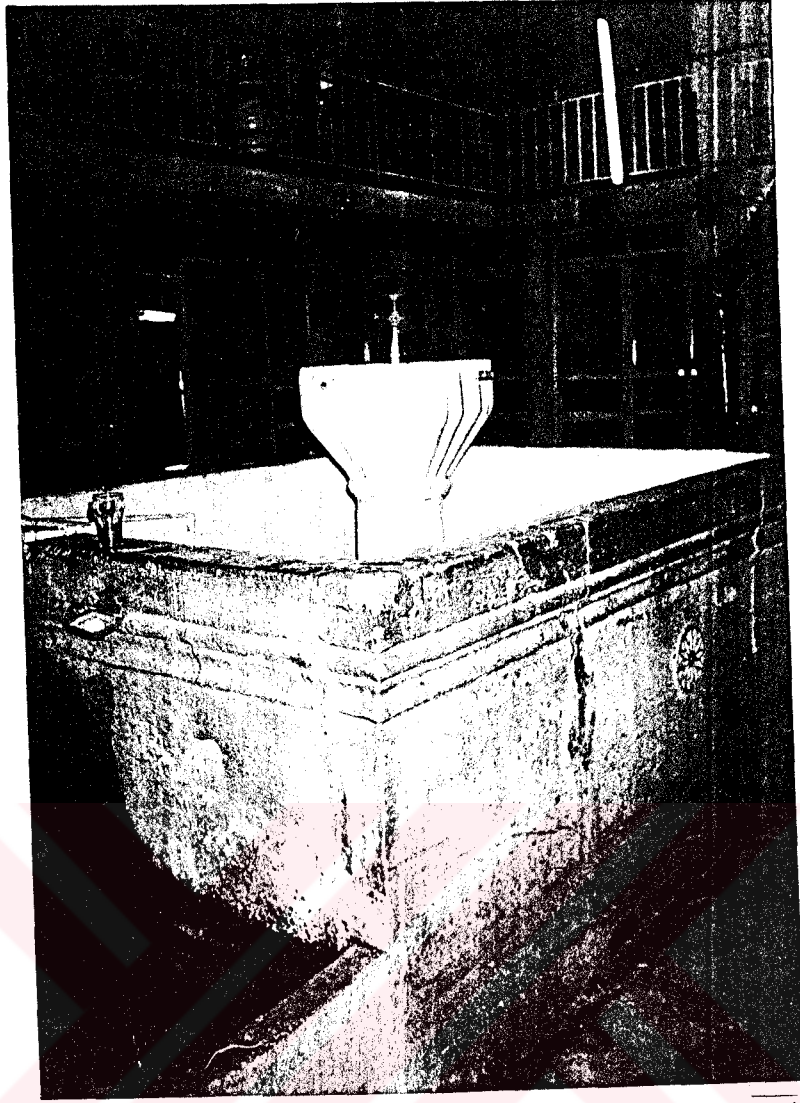
Tarihlendirilmesi: Hamam değişik dönemlerde bir çok tadilat geçirmiş olup, havuzlardan geriye yalnızca soğukluk kısmındakiler kalmıştır. Bu havuzların hiçbirinin yapılışındaki orijinallliğini koruyamadığı bir çok kaynakta belirtilmektedir. Çanak ve güney cepheye bitleştirilen teknenin geç dönemde ilave edildiği anlaşılmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarında ; “erkekler bölümünde bulunan havuzun bir kenarında H. 1065 / M. 1654 -1655 tarihi yazılıdır” kaydı yer almaktadır.²⁵¹

²⁵¹ - Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.01 / 36

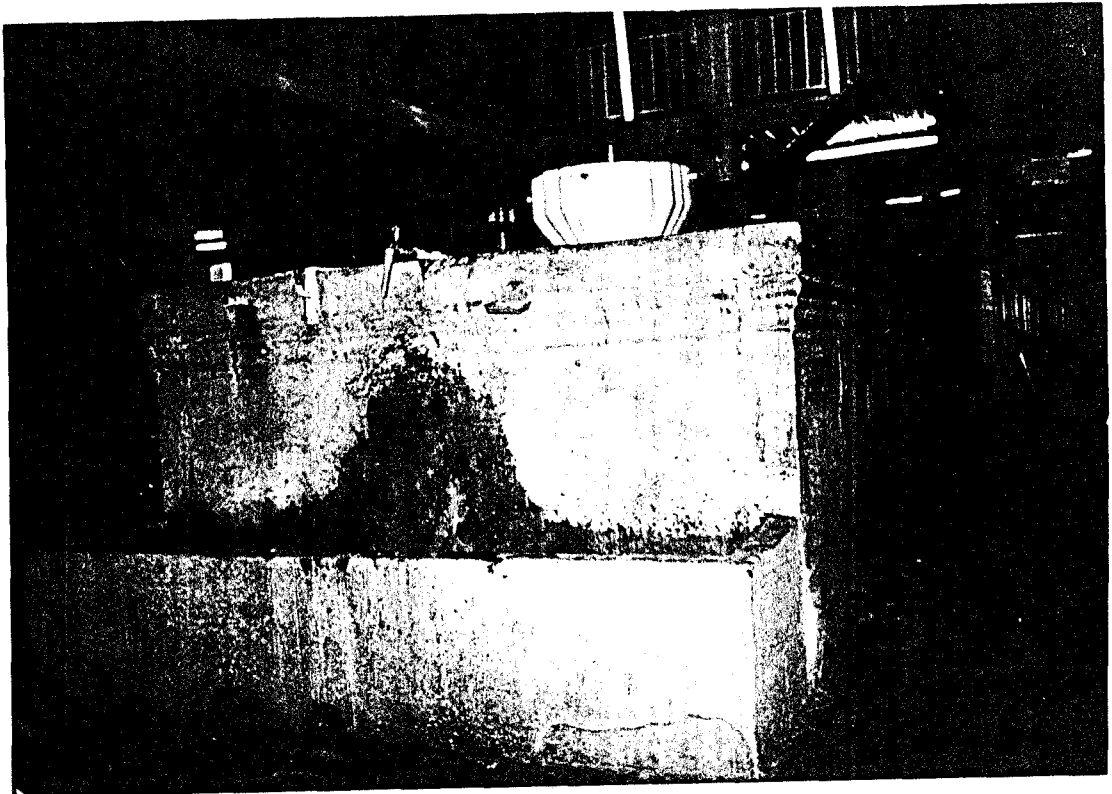

ÇİZİM:44 | Pervane Hamamı Havuzu(Erkekler Bölümü)

FOTOĞRAF:99 Pervane Hamamı Erkekler Bölümündeki Havuz

FOTOĞRAF:100 Havuzun güneyindeki tekne

15- SETENCİLER SOKAK'TAKİ HAVUZ

Çizim: 45

Fotoğraf: 101-102-103

İnceleme Tarihi: 18.05.2003 – 14.07.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Havuz, Setenciler Sokak'ta iki katlı ahşap bir evin alt katında yer almaktadır.(Fotoğraf :101)

Bağlı Bulunduğu Yapının banisi ve Tarihi: Tokat ilinde 1825'de 6000 Müslüman, 1500 reaya evinin bulunduğu; yine 1809'da bazı Müslüman evlerinde Hristiyan kiracıların oturması itibari ile, gayri Müslimlerin de aynı mimariyi tercih ettiklerini gösterir. Tokat civarında bilinen en eski ev mimarisi yapılarından Latifoğlu Konağı 19. yüzyılda inşa edilmekle birlikte, evlerin büyük çoğunluğu 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir.²⁵²

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde havuz fıskiyesindeki lüleler kaybolmuştur. Zeminde taş aralarında açılmalar meydana gelmiştir.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen görünümlü havuzun güney cephesinde merkeze oturtulmuş mezar taşını andıran bir fıskiye, üzerinde de iki lüle deliği bulunmaktadır.(Fotoğraf :102)

Süslemeleri: Havuzun güney cephesinde yer alan fıskiye yüzeyinde alt seviyedeki lüle deliği hizasından tepeliğe kadar uzanan yüksek kabartma teknikli vazodan çıkan çiçek buketi tasvir edilmiştir. Ermeniler'in tarihte

²⁵² - Halit ÇAL : a.g.m., 374 -380

“haçkâr” denilen mezar taşlarında gelişmiş bir taş oymacılığı sergiledikleri belirtilmektedir.²⁵³

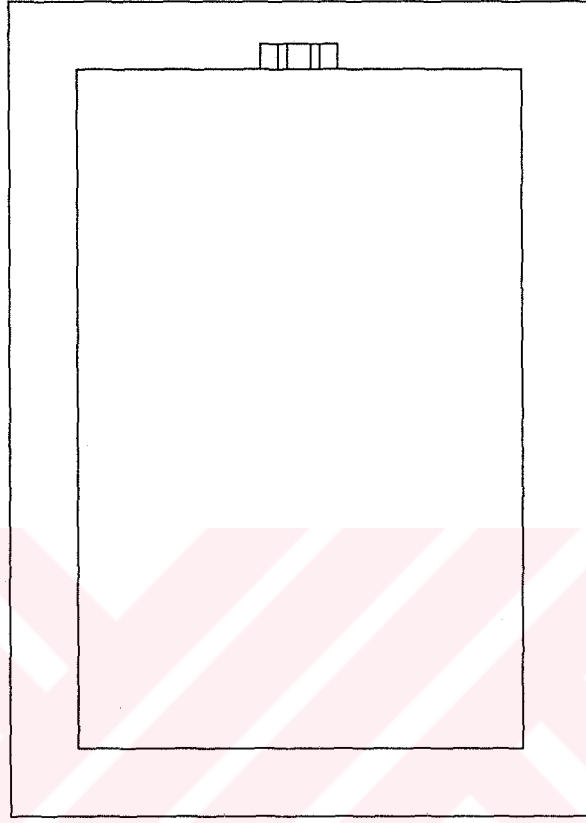
Malzemesi: Havuz kaba yonu kesme taştan, güneyindeki fıskiye düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Tarihlendirilmesi: Havuzun Ermeniler’e ait olduğunu kanıtlayan diğer bir belge de, zeminde blok taş üzerine kazınmış Ermenice yazı grubudur. (Fotoğraf:103) Havuz içerisinde bulunduğu ev mimarisiyle bağdaştırıldığında, 19. yüzyıla tarihlendirilmektedir.²⁵⁴

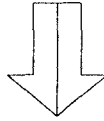

²⁵³ - Doğan KUBAN: 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi (İstanbul, 1994), 98

²⁵⁴ - Halit ÇAL : a.g.m., 374 -380

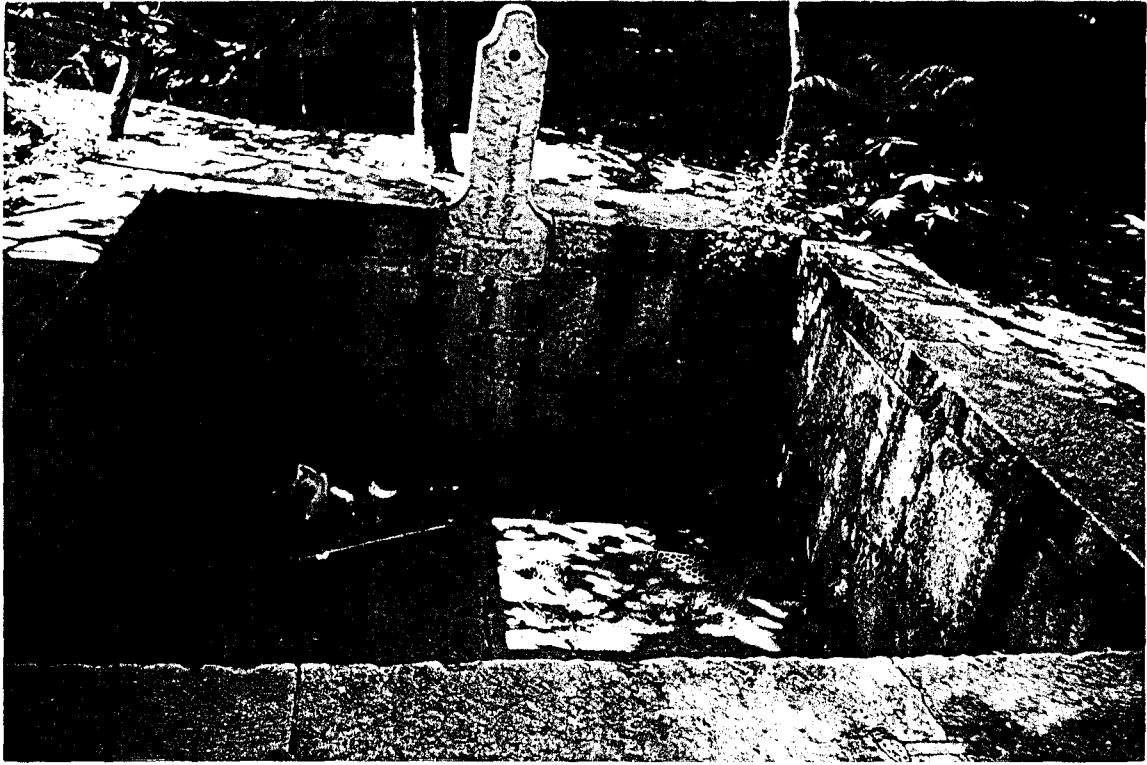

ÇİZİM:45 Setenciler Sokak'taki Havuz

K

0 50 100 200 cm

FOTOGRAFI:101 Setenciler Sokak'taki Havuz

FOTOGRAFI:102 Setenciler Sokak'taki Havuz ve fiskiyesi

FOTOGRAFI:103

Setenciler Sokak'taki Havuz zemini

16- TAKYECİLER CAMİSİ ŞADIRVANI

Çizim: 46

Fotoğraf: 104-105-106-107

İnceleme Tarihi: 23.07.2002 – 18.05.2003

Şadırvanın Yeri ve Konumu: Şadırvan, Sulusokak'ta Takyeciler Camisi'nin batı cephesinde yer almaktadır.(Fotoğraf :104)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Caminin tarihlendirilmesi için (Bkz. Tokat İli Çeşmeleri, Katalog:24)

Geçirdiği Onarımlar: Cami 1964 -1965'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore ettirilmiştir. ²⁵⁵ Şadırvan yüzeyindeki bozulmalar giderilmiş; üzerini örten çatı, çatının oturtulduğu sütunlar, sütunları çevreleyen korkuluk yüzeyi geç dönemde boyanmıştır.

Bugünkü Durumu: Şadırvan gövdesinde rutubetten dolayı çatlamlar oluşmuş, musluklar yakın zamanda yenilenmiştir.

Dış Görünüşü: Silindirik gövdeli şadırvanın gövdesini zemin ve çanak hizasında iki sıra silme kuşatmaktadır. Gövde yüzeyinde silmelerin arasına 6 musluk yerleştirilmiştir. Şadırvanın batı cephesinde bir bordür içerisinde kitabeliği bulunmaktadır. Çanak kadeh şeklindedir ve üzeri, etrafı korkulukla çevrili cam fanusla kapatılmıştır. Fanusun tepesi konik külahla birleştirilmiştir. Şadırvanı örten çatı içten kubbeli, dıştan sivri külahlı olup; 8 çokgen sütuna oturtularak araları korkulukla sınırlandırılmıştır. Şadırvan girişi doğudandır.

Süslemeleri: Şadırvan gövdesinin doğu-batı cephesinde değişik süslemelerle karşılaşmaktadır. Doğu cephesinde merkezde dilimli madalyon

²⁵⁵ - Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.01 / 27

içerisinde alçak kabartma teknikli servi motifini andıran hayat ağacı süslemesi yapılmıştır. Bu tasvirin tepe noktasında her iki yanda iki kıvrımlı dallı oluşturulmuş, uçlarından iki püskül sarkıtılmış, merkezde tek gülçeyle birleştirilmiş alçak kabartmalı bir kompozisyon yer almaktadır. Madalyonun doğu-batısında hançer yapraklarından meydana gelmiş iki madalyon içerisinde alçak kabartmalı birer gülçe motifi görülmektedir. (Fotoğraf :105) Şadırvanın batı cephesinde bulunan kitabeliğin altında alçak kabartma teknikli vazodan çıkan çiçek buketi tasvir edilmiştir.(Fotoğraf :106) Çatının oturduğu sütun başlıkları stilize rumilerle kakma tekniğiyle şekillendirilmiştir. Sütunları çevreleyen korkuluk bombe biçimi verilerek oyma tekniğiyle yapılmıştır. Çatı alınlığının batısına yivlerle şekillendirilmiş bir rozet pencere açılmıştır.

Malzemesi: Şadırvanı örten çatı, çatıyı taşıyan sütunlar, sütunların etrafını çevreleyen korkuluk, çatı alınlığındaki rozet pencere ahşaptan; musluklar, çanağı kuşatan korkuluk, fanusun oturtulduğu iskelet, iskeletin üzerindeki konik külah metalden; çatı alınlığı alçıdan; şadırvan gövdesi ve çanak kesme taştan inşa edilmiştir.

Tarihlendirilmesi: Cami tamir kitabesine göre;

Bin üç yüz on iki tarihi hicret

Sarf-ı himmet etti, ehli hamiyet

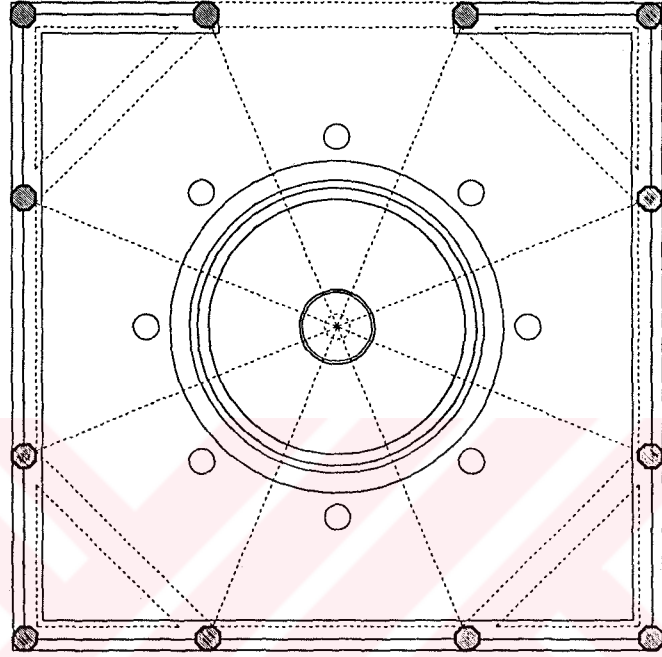
Tecdidine havzanın ettiler izzet

Hak nasip eyleye şerab-ı cennet ²⁵⁶

Cami tamir kitabesinde H. 1312 / M. 1894 -1895 tarihi bulunmakla birlikte, 1871 -1872'de caminin batı cephesine eklenti yapıldığı, bu dönemde bir de şadırvan ilave edildiği kaynaklarda yer almaktadır. ²⁵⁷ (Fotoğraf :107)

²⁵⁶ - Kitabeye, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

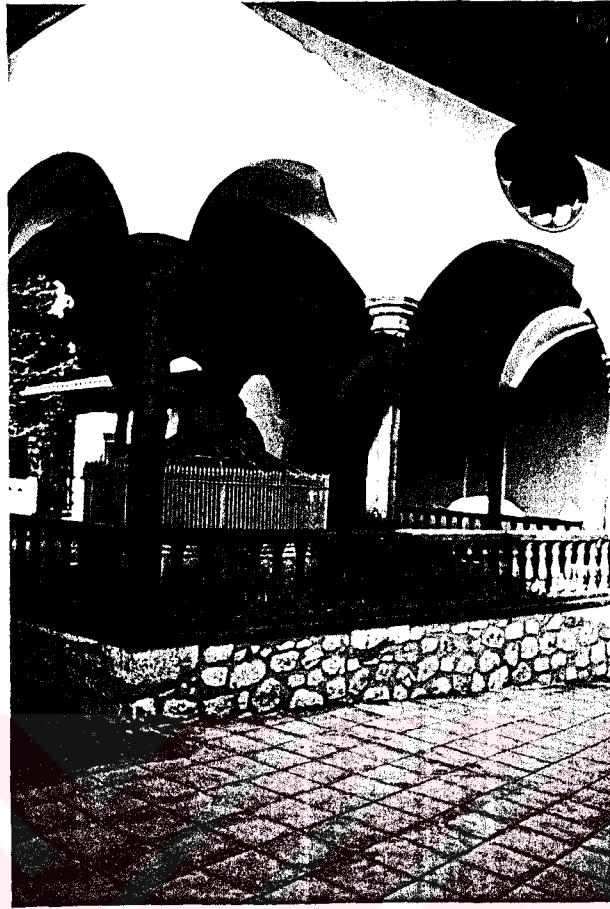
²⁵⁷ - Ersal YAVI: a.g.e., 80 ; A. Osman UYSAL : a.g.m., 337 -343

ÇİZİM:46 Takyeciler Camisi Şadırvanı

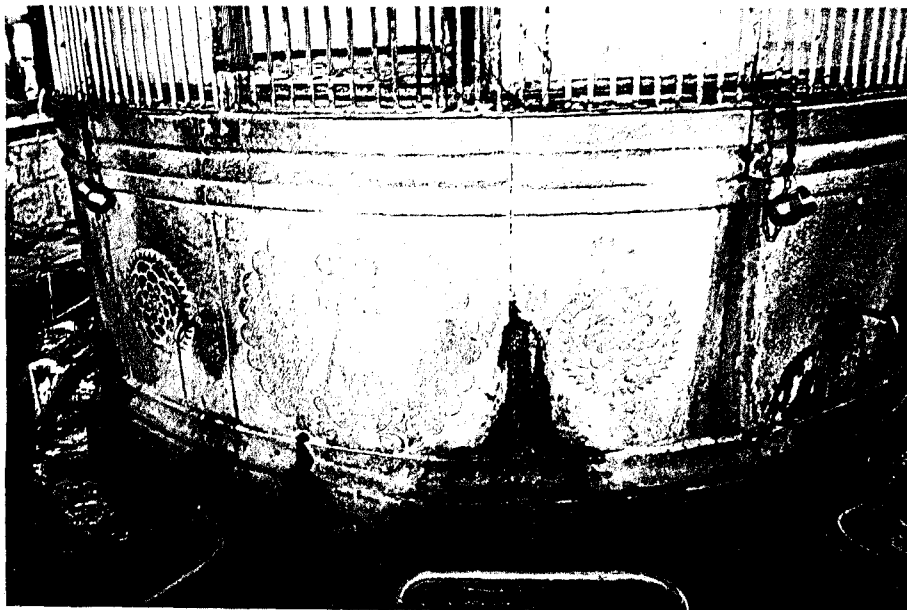

0 100 400 cm

FOTOGRAF:104

Takyeciler Camisi Şadırvanı

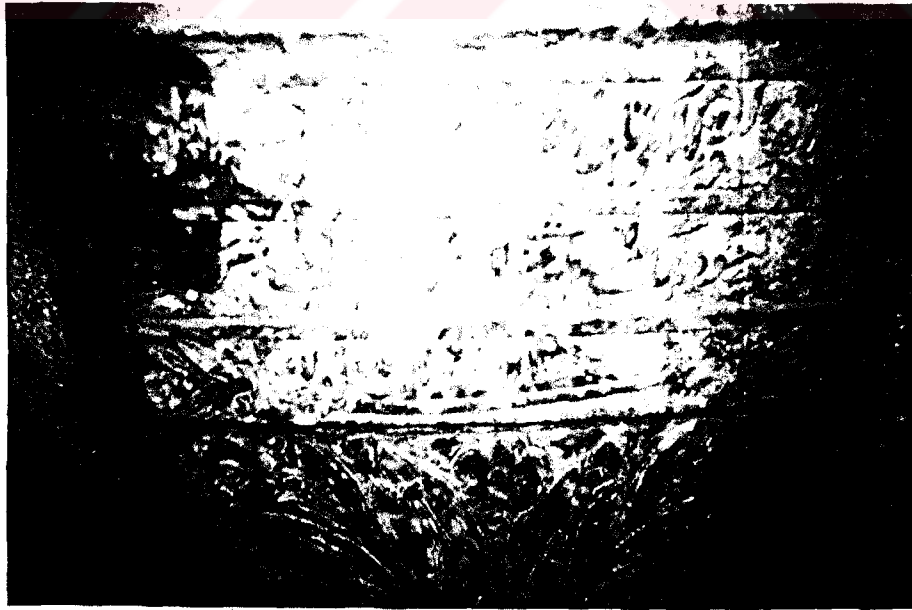

FOTOGRAF:105

Takyeciler Camisi Şadırvan süslemesi

FOTOĞRAF:106 Şadırvan kitabesi ve süsleme detayı

FOTOĞRAF:107 Şadırvan kitabesi yakından

17- TAŞHAN HAVUZU

Çizim: 47

Fotoğraf: 108-109-110-111-112-113

İnceleme Tarihi: 10.04.2003 – 18.05.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Havuz, Gazi Osman Paşa Bulvarı üzerinde bulunan Taşhan'ın avlusunda yer almaktadır.(Fotoğraf :108 -109)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Hanın tarihlendirilmesi için (Bkz. Tokat İli Çeşmeleri, Katalog:26)

Geçirdiği Onarımlar: Havuz hanın sürekli el değiştirdiği sıralarda bir takım tadilattan geçirilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşiv dosyasında bulunan bir fotoğrafta, çanak kadeh şeklinde iken silindirik biçime dönüştürülmüştür. ²⁵⁸ (Fotoğraf :110 -111)

Bugünkü Durumu: Havuz günümüzde kullanılmamaktadır.

Dış Görünüşü: On iki köşeli havuz gövdesini zeminde ve çanak hizasında üç sıra silme kuşatmaktadır. Havuz göbeğinde sütun görünümlü bir fıskiye, zeminde de on iki köşeli süzgeç bulunmaktadır.

Süslemeleri: -

Malzemesi: Havuz bütünüyle düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Tarihlendirilmesi: Taşhan'ın inşa edildiği yıllarda benzer bir havuzdan bahsedilmemekle birlikte; ²⁵⁹ 20. yüzyılın başlarında hanın sürekli el

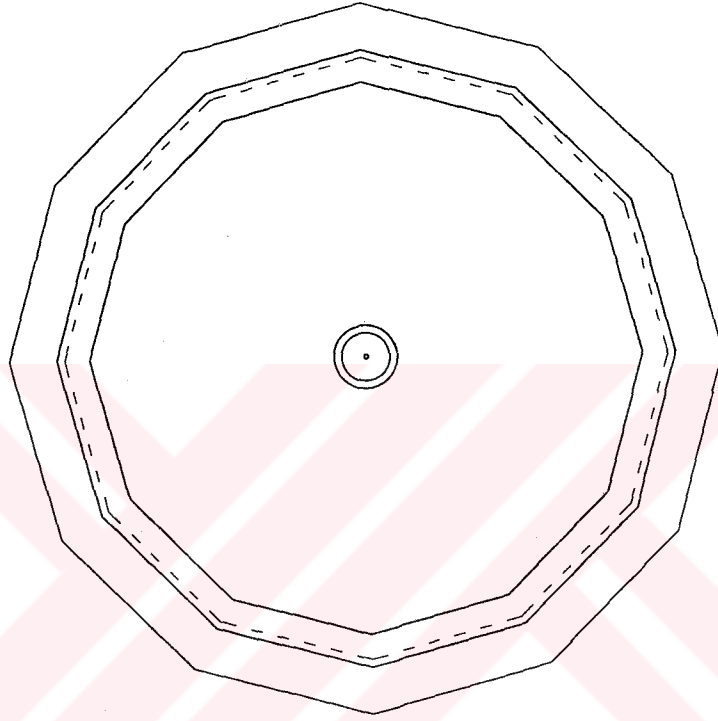
²⁵⁸ - Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.01 / 17

²⁵⁹ - Evliya Çelebi: a.g.e., 237

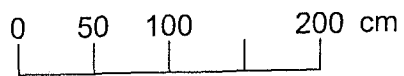
değiştirdiği dönemde yaptırıldığı, arşiv fotoğraflarıyla karşılaştırıldığında anlaşılmaktadır.²⁶⁰ (Fotoğraf :112 -113)

²⁶⁰ - Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi: 60.01.01 / 17

ÇİZİM:47 | Taşhan Havuzu

FOTOĞRAF:108 | Taşhan avlusu- havuz

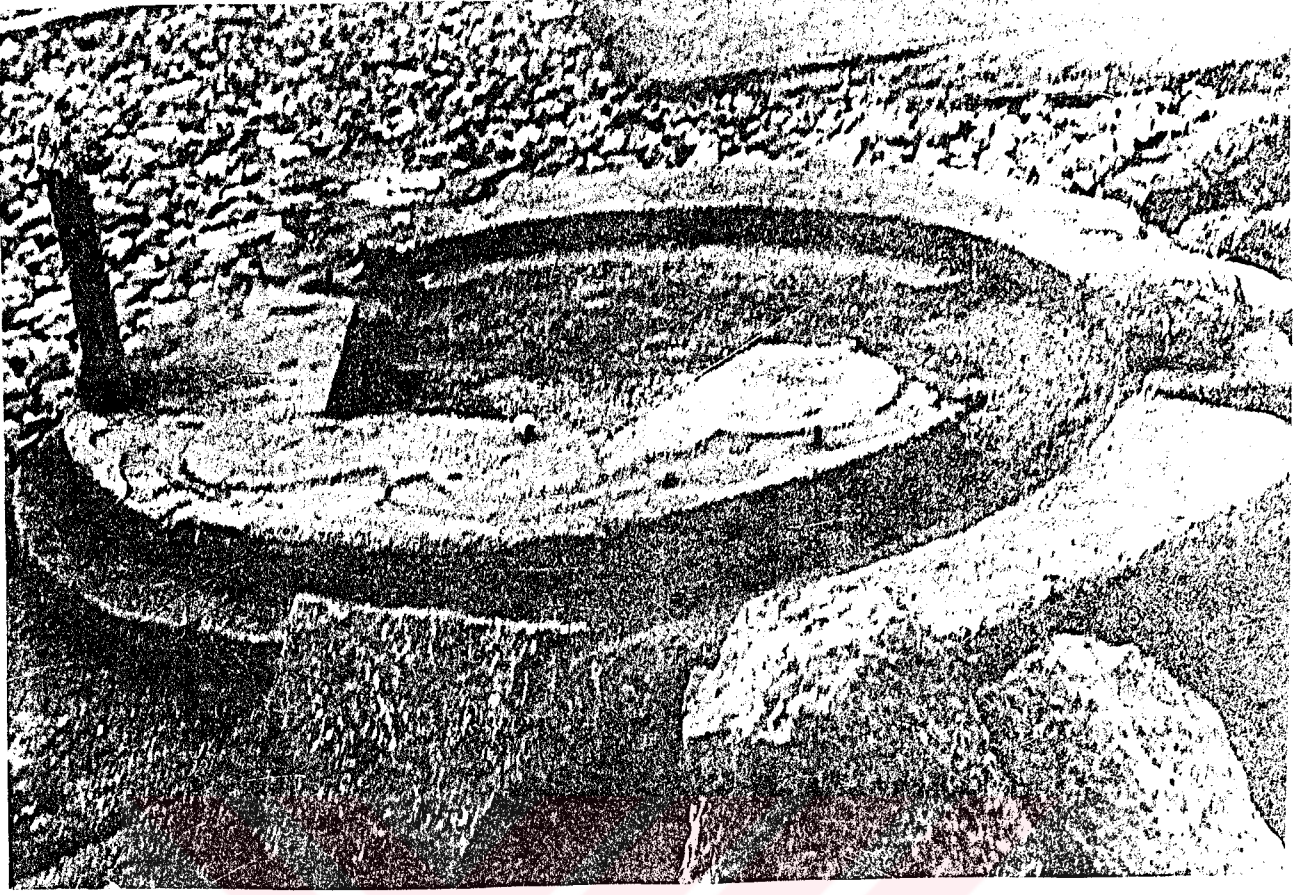
FOTOĞRAF:109 | Taşhan Havuzu

FOTOĞRAF:110 | Taşhan 1920'lerdeki durumu
M. MERCAN ve M.E. ULU'dan alınarak

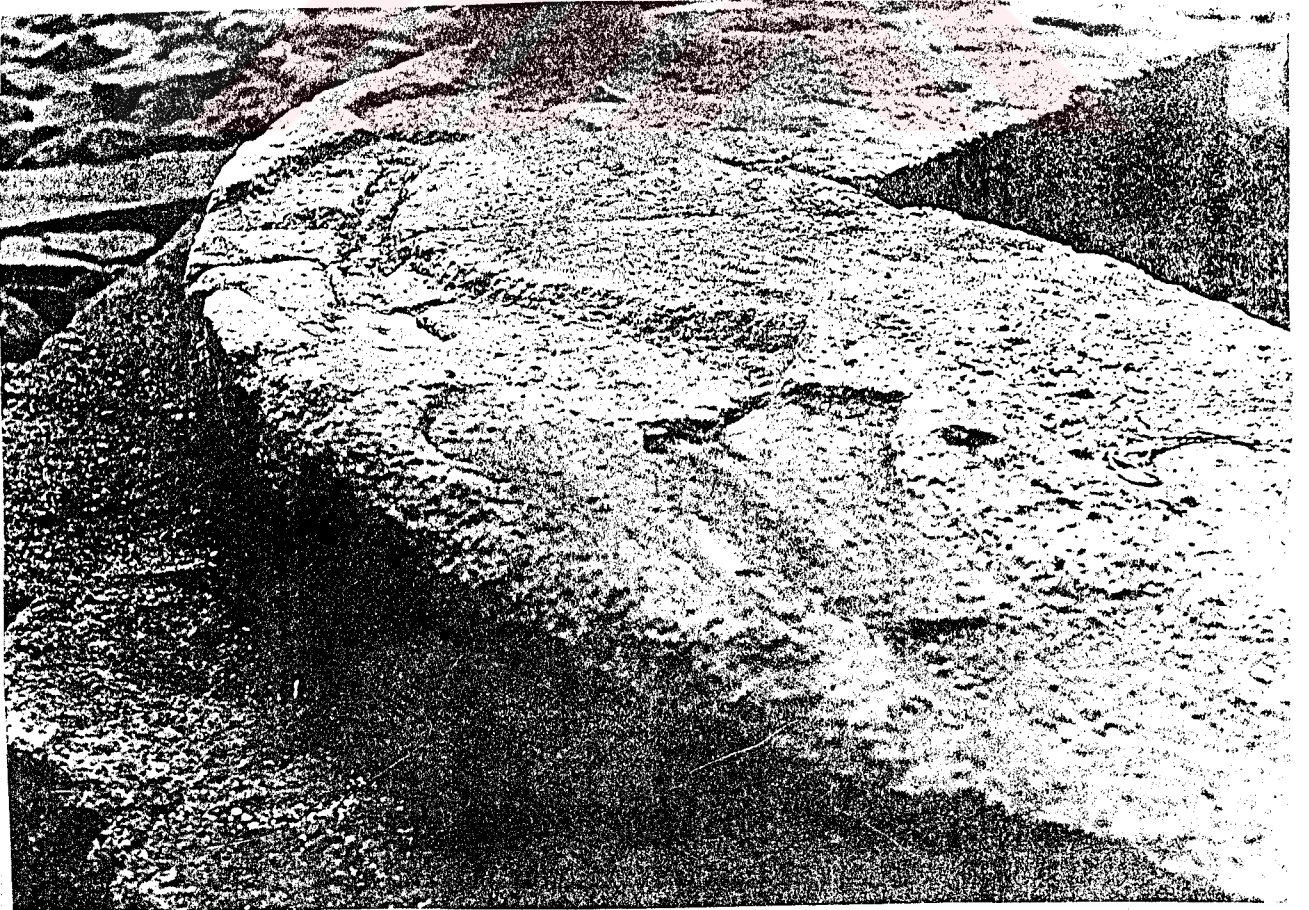

Tokat Voyvoda Hanı

FOTOĞRAF:112

Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi 60.01.01/17'den alınarak

FOTOĞRAF:113

Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Fişi 60.01.01/17'den alınarak

18- YAZMACILAR HANI'NDAKİ HAVUZ

Çizim: 48

Fotoğraf: 114

İnceleme Tarihi: 23.07.2002 – 18.05.2003

Havuzun Yeri ve Konumu: Havuz, Kabe-i Mescit Mahallesi'nde bulunan, Gazioğlu Emir Hanı olarak da bilinen Yazmacılar Hanı'nın avlusunda yer almaktadır. ²⁶¹ (Fotoğraf :114)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Han kervansaray mahiyetinde 1800'lerin başında inşa edilmiştir. O yıllarda vergiyi sürekli kılmak amacıyla Tokat dışında herhangi bir yerde yazmacılıkla uğraşmak yasaklanmış durumdadır, sadece sözü edilen handa üretim yapılmaktadır. ²⁶²

Geçirdiği Onarımlar: Günümüzde harap durumda bulunan hanın avlusunda yer alan havuzun dış yüzeyi yakın dönemde boyanmıştır.

Bugünkü Durumu: Han günümüzde kapalı olup, Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından sit alanı kapsamına alınmıştır. Bir dönem yazmaları boyamakta su teknesi amaçlı faydalanılan havuz günümüzde kullanılmamaktadır.

Dış Görünüşü: Sekiz köşeden oluşan havuzun dairesel bir süzgeci bulunmaktadır.

Süslemeleri: -

Malzemesi: Havuzun tamamı kesme taştan inşa edilmiştir.

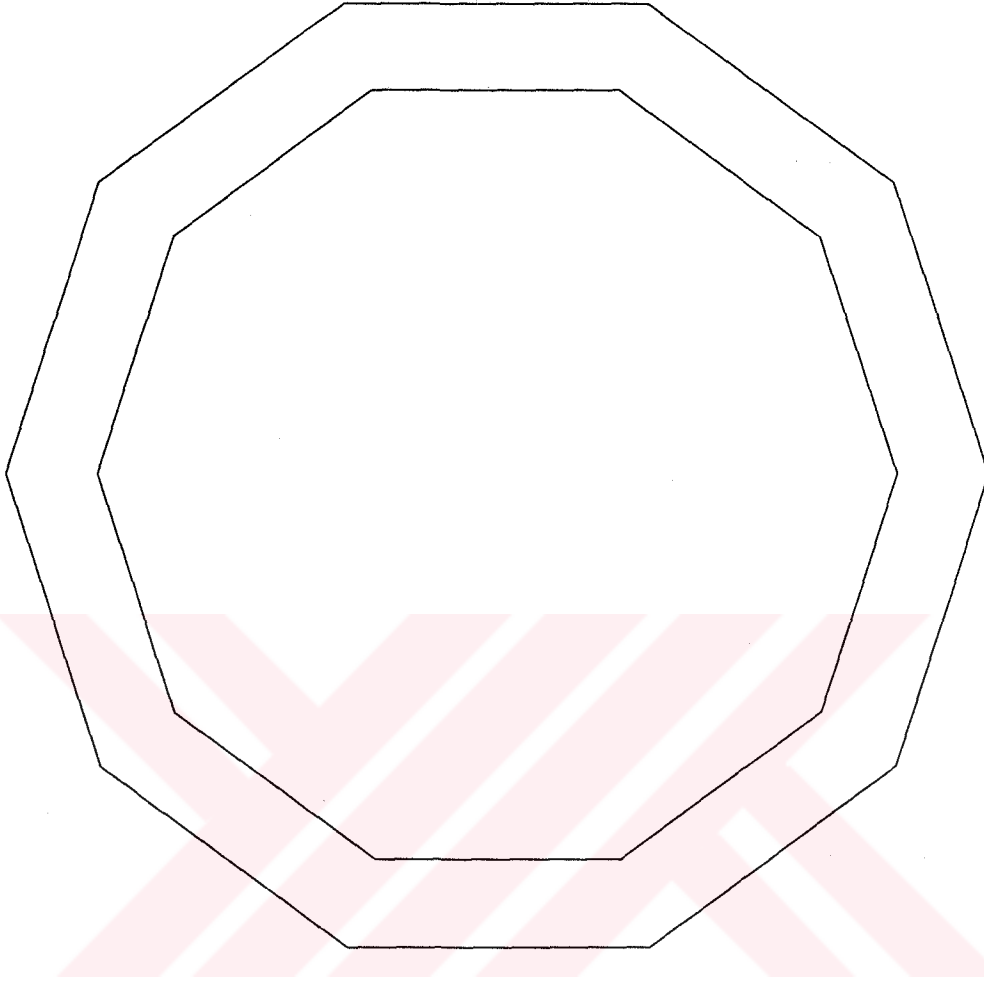
²⁶¹ - Nuri GENÇ: a.g.e., 6

²⁶² - Kemal TÜRKER: Ağaç Baskı Tokat Yazmaları(Tokat, 1986), 6 -7

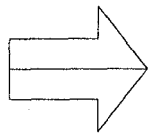
Tarihlendirilmesi: Havuzun malzeme ve dış görünüş itibariyle hanla birlikte 1800'lerin başında inşa edildiğini söylemek mümkündür.²⁶³

²⁶³ - Kemal TÜRKER: a.g.e., 6 -7

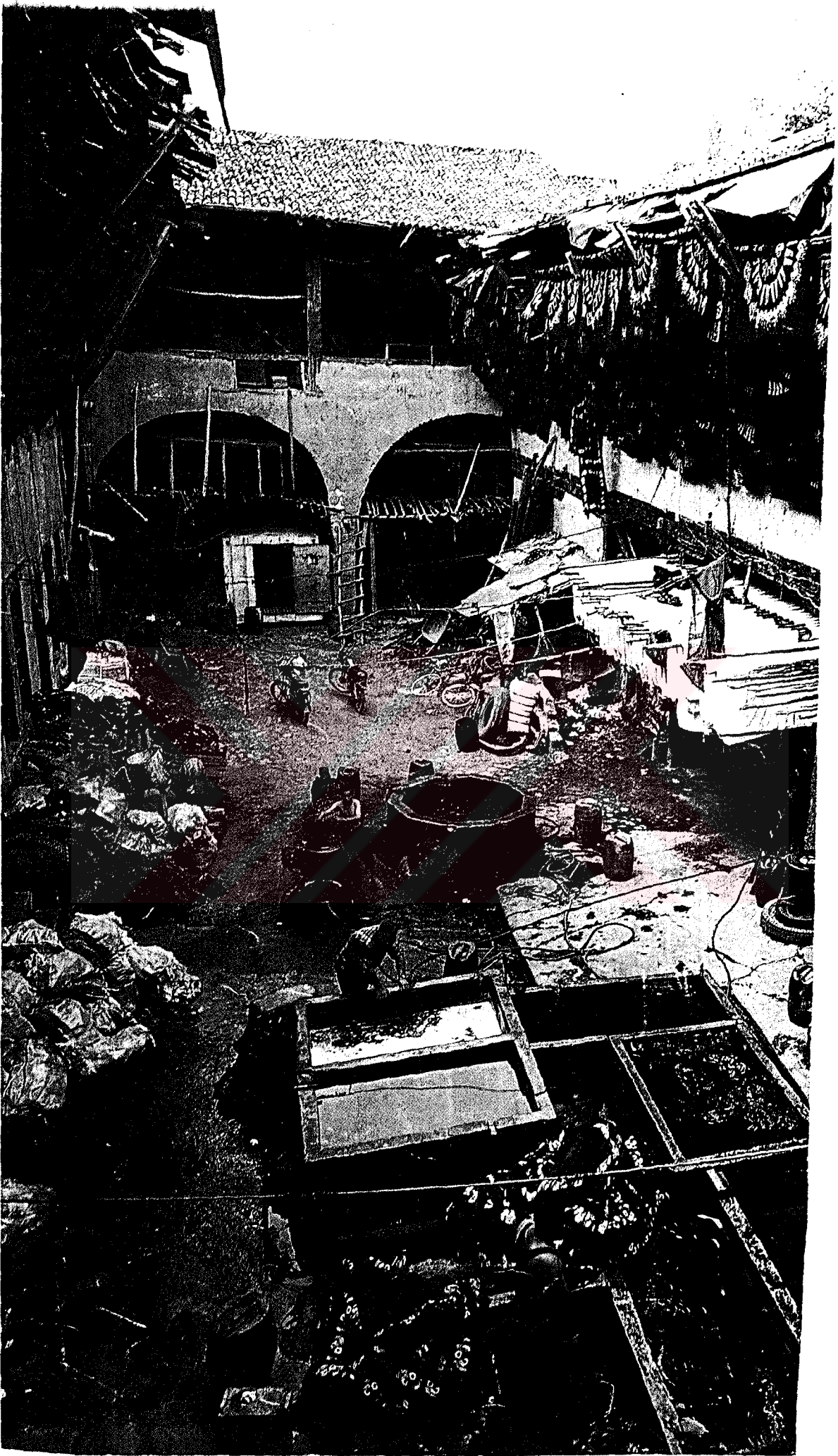

ÇİZİM:48 Yazmacılar Hanı'ndaki Havuz

K

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:114 Yazmacılar Hanı'ndaki Havuz
Tokat 1998' den alınarak

V- GÜNÜMÜZDE OLMAYAN ÇEŞME ve ŞADIRVANLAR

1- TOKAT ESKİ KASAPHANE ÇEŞMESİ

Sulusokak'ta mezbahanenin ortasında iken günümüzde bulunmayan çeşme H. 1063 / M. 1652 – 1653'de Sefer Paşa tarafından yaptırılmıştır.²⁶⁴

Talik yazılı kitabesinde;

- ١ - عمر هذا المين في أيام الدولة - لمطان محمد خان ابن السلطان ابراهيم خان
- ٢ - خلد الله ملكه المحتاج الى رحمة الله سفر يشه بن مصطفي غفر الله ولوالديه
- ٣ - ولجميع المسلمين والمسلمات في شهر ربيع الاخر لسنة ثلث وستين والى

Ammara hazel ayn fi eyyamed devle Sultan Muhammed Han ibn'ül Sultan Ibrahim Han

Halled Allahu mülkehu el muhtac ila Rahmetullah Sefer beşeh bin Mustafa gafer Allahu ve livalidihi

Ve'l cemi el müslimin ve'l müslimat fi şehri rebi'ül ahirli sene selase ve sittin ve elif²⁶⁶

"Bu çeşmeyi Allah'ın rahmetine muhtaç Sefer beşeh bin Mustafa (Allah onu, ebeveynini ve bütün Müslümanları bağışlasın) Sultan Muhammed Han ibn Sultan Ibrahim Han (Allah hükmünü baki kılsın) döneminde 1063 yılının rebi'ül ahirinde (Mart 1653) yaptırmıştır²⁶⁷ ibaresi yer almaktadır.

²⁶⁴ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 411 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 85

²⁶⁵ - İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., 41 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 85

²⁶⁶ - Kitabe, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

²⁶⁷ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 85

2- TOKAT HAMZA BEY MESCİDİ ÇEŞMESİ

Mescit, Çekenli Mahallesi'nde H. 815 / M. 1412'de Çelebi Mehmet'in emirlerinden Bicaroglu Emir Hamza tarafından zaviye, türbe, imaret ve çeşmelerle birlikte külliye şeklinde yaptırılmıştır. Günümüzde çeşmeler, esas giriş kapısı, orijinal balkonu tamamen yok olmuştur.(Fotoğraf :115) Avlu duvarının yıkılmasıyla da minare mescitten ayrı kalmıştır.²⁶⁸

Osmanlı sülüsüyle yazılmış mescit kitabesinde;

- ١ - امر بعمارة هذه الزاوية الشريفة عمرها الله تعالى الامير الاعز زاير الحرمين الشريفين نورالدولة والدين الحاج حمزه بن بشار نقيل
- ٢ - الله . منه في ايام دولة السلطان الاعظم الخاقان المعظم مولى . ملوك العرب والمسلمين سلطان سلاطين البر والبحر
- ٣ - السلطان غياث الدنيا والدين محمد ابن المرحوم الامير الشهيد بايزيد خان بن مراد خان خلد الله سلطانه ودفن على . مساحاً جميع القرية زنفار
- ٤ - جميع القرية اكداد وجميع نصف القرية - يروس الكاينة كلها في صحراء فاذا آباد وجميع الجانية المعروفة بعبد الرحمن وجميع الجانية المعروفة
- ٥ - يحيى قزاز وجميع الجانية الشهيرة شجاع وجميع الجانية [١] الكاينة جنب المقبرة اليهود وجميع الارض المعروفة باركانك وجميع ثلاثة ارباع الطاحونة
- ٦ - سلاور وجميع نصف الحان الكاين قريب آلاجه . مسجد الكاين كلها في توقات في بعض شهر سنة خمس عشرة وثمانماية

269

Amara bimare't hazihil zaviyet-ül şerife ammarahu Allahu tealâ el emirül âez zair el harameyne şerifeyn nur'ül devle ve'd din el hac Hamza bin becar dekabbele

Allahu minhu fi eyyam devletül sultanül azam el hakanul muazzam Mevla mülukul Arab ve'l Acem sultan selatül barri ve'l yem ebul feth

Es sultan Gıyasüd dünya ve'd din Muhammed ibn el merhum el âmirul şehid Bayezid Han bin Murad Han

²⁶⁸ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 404 ; Ahmet ŞİMSİRGİL : a.g.t., 104 ; Nuri GENÇ: a.g.e., 2 ; Ferit

ACUNSAL : a.g.e., 85 -86 ; Halis CİNLİOĞLU: a.g.e., 31

²⁶⁹ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 43

Halled Allahu sultane'd vakafe âle Musa Ali Han cemiül karye zilgar ve cemiül kaine kullu hafi sahra fi Kazabad ve cemiül cenine el mağrufa bi Abdülrahman ve cemiül cenine el meşhura

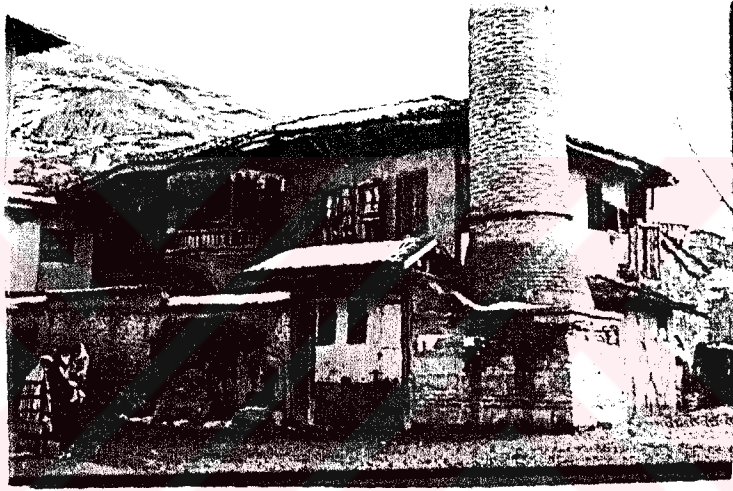
Bi muhi gazzaz ve cemiül cenine el meşhura şûca ve cemiül cenine (/) el kâye cenb makburat el yahud ve cemiül el arz ülel magrufa bi Erkelek ve cemi selase't erb'a el tahunet

Selan ve cemi nısfül han el kaim karib Alaca Mescid lika in kulluha fi Tokat fi bazı şehir sene hamse aşere ve sema'en mae. ²⁷⁰

"Bu şerefli zaviyenin yapımını, en yüce emir Hameyni's Şerifeyni ziyaret eden Hacı Nureddin Hamza bin Bicar'a (Allah uzun ömür verip ve amelini kabul etsin) devletli sultanı azam büyük hakan Arap ve Acem krallarının efendisi, kara ve deniz sultanlarının sultanı Sultan Gıyaseddin Muhammed bin merhum el emir şehid Bayezid Han bin Murad Han (Allah hükmünü baki kılsın) döneminde H. 815 / M. 1412 yılında emretmiştir. Adı geçen sultan Karzabad Çölü'nde bulunan tüm Akufad Köyü ve Siroz Köyü'nün yarısının, ayrıca Abdurrahman Muhyi Kazzaz, Şuca diye bilinen ve Yahudi mezarlığının yanında bulunan bütün bahçelerin, ayrıca Erkilet diye bilinen bütün yerler ve Salen değirmeninin dörtte üçü Tokat'ta bulunan Alaca Mescit'in yakınında bulunan hanın yarısının menfaatleriyle ilgilenmiştir" ²⁷¹ ibaresi yer almaktadır.

²⁷⁰ - Kitabe, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

²⁷¹ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 43 -44

FOTOGRAF:115 Hamza Bey Mescidi Çeşmesi
E. YAVI'den alınarak

3- TOKAT MEVLEVİHANE ÇEŞMESİ

Bey Sokağı'nda bulunan Mevlevihane, iki katlı ahşap bir yapıdır. (Fotoğraf :116) Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde; "gayet mağmur olup, bu merhum Süklun Muslu Paşa tarafından yaptırıldığı ve bu kişinin Sultan Ahmet'in vezirlerinden olduğu" belirtilmektedir. Yine Evliya Çelebi "çeşme-i ab-ı hayat buldular sene 1046 " ²⁷² ile Mevlevihane'ye ait H. 1046 / M. 1636 - 1637 tarihli bir çeşmenin varlığından söz etmektedir.

²⁷² - Evliya Çelebi: a.g.e., 234

FOTOGRAF:116 Mevlevihane

4- OĞULBEK ÇEŞMESİ

Çeşme Behzat Camisi yakınında yer almaktaydı.

Behzat Camisi kitabesinde; “Bu mübarek mescit Sultan Süleyman Han (Allah hilafetini baki kılsın) döneminde Hoca Behzad bin Fakih eş Şirvani (Allah ikisini de affetsin) tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca bu mescide ve adına Oğulbek denen çeşmeye 600 dinar ; yarısı mescit için, diğer yarısını da çeşme için vakfetmiştir. Allah ve melekler bunun dışında bir şey söyleyene lanet etsin, oğlum Mustafa da 30 dinar koymuştur. H. 942 / M. 1535 -1536 yılında ebced hesabıyla²⁷³

Çeşme kitabesinde;

“Besmele ile hamd ile bir katre iç havza-i berri nimeti
Sakin incinmeden oku bir Fatiha ruhuna, bul cenneti
Sahibü'l hayrat Hacı Nuri Paşa inşâ eyledi bu havz-ı kevseri
Diyelim Muhammed Mustafa olsun onun Hakk rehberi”²⁷⁴

Kitabelerden çeşmenin H. 942 / M. 1535 -1536'da Hacı Nuri Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

²⁷³ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 410 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 77

²⁷⁴ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 77

5- TOKAT ŞEYH ŞEHABEDDİN ÇEŞMESİ

Cami-i Kebir Mahallesi'nde Koyun Baba Türbesi hizasında yer alan çeşme günümüzde bulunmamaktadır. Sülüs yazılı çeşme kitabesinde;

- ١ - امر بعمارة هذه العين في أيام دولة السلطان السلاطين العالم
- ٢ - سلطان محمد اولجايتو خان خلد الله دولته العبد الضعيف
- ٣ - شهاب الدين بن مير عبدالله عتيق الامير المغفور مجد الدين محمد الاتابك
- ٤ - نور الله ضريحه في تاريخ ذي القعدة سنة اربع و سبعمائة تقبل الله منه

Amara bi imaret hazel ayn fi eyyam devletü's sultan el selatinül alem
Sultan Muhammed Olcayto Han halled Allahu devlete hu el Abdulzaif
Şehabeddin bin mir Abdullah atik el emirül mahfur mecdüddin Muham-
med el Atabeg

Navvar Allahu zarihu fi tarih zilkade sene erb'a ve seba'mae tekabbel
Allahu minhu ²⁷⁶

“Bu çeşmenin yapımı dünya sultanlarının sultanı, devlet sultanı Muhammed Olcayto Han (Allah hükmünü baki kılsın) döneminde emredilerek H. 704 / M. 1304 – 1305'de zilkade ayında rahmetli emir Mecdüddin Muhammed el Atabeg'in (Allah kabrini nurlandırsın) kölesi Şehabeddin bin mir Abdullah inşa etmiştir.” Mecdüddin Atabeg Muineddin Pervane'nin damadı olup, çeşmeyi yaptıran Şehabeddin mir Abdullah'ın Selçuklu emirlerinden Mecdüddin Atabeg'in kölesi olduğu bilinmektedir. ²⁷⁷

²⁷⁵ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 33

²⁷⁶ - Kitabe, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

²⁷⁷ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 403 ; Kemal GÖDE: “14. Yüzyılda Eretnalılar Hakimiyetinde Tokat”

Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu(Ankara, 1987), 19 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin

ULU: a.g.e., 32 -34

6- TOKAT UZUNSEKİ ÇEŞMESİ

Uzunseki Mahallesi'nde yer almaktaydı. II. Bayezid döneminde H. 911 / M. 1506'da İlyasoğlu Solak Ali tarafından yaptırılmıştır. Dört satırlık kitabenin ilk iki satırı sülüs, diğer iki satırı talikle yazılmıştır.²⁷⁸

Sülüs yazılı ilk iki satırda;

۱ -- عمر هذا العین فی ایام سلطان یازید بن محمد خان
۲ -- خلده ملکه صولاق علی ابن الیاس سنه احدى عشر وتسعمایه

Ammer hazel ayn fi eyyam Sultan Bayezid bin Muhammed Han
Hullide mülkehu Solak Ali bin İlyas senete ihda aşara ve tisa'mia²⁸⁰

"Bu çeşmeyi Sultan Bayezid bin Mehmed Han (Allah hükmünü daim etsin) Solak Ali bin İlyas H. 911 / M. 1506 yılında yaptırmıştır."²⁸¹

Talik yazılı diğer iki satırda;

ای پری پیگر بیا بر گوشه چشم نشین
زانکه باشد بر کنار چشمها چاکر بین

Ey peri peyker beyabir köşe-i çeşmem niçin
Zanki başd bir kenar çeşmiha çakır bin²⁸³

²⁷⁸ - İ. Aydın YÜKSEL : a.g.e., 390 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 95

²⁷⁹ - İ. Aydın YÜKSEL : a.g.e., 390 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 67

²⁸⁰ - Kitabe, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

²⁸¹ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 67

²⁸² - İ. Aydın YÜKSEL : a.g.e., 390 ; Ferit ACUNSAL : a.g.e., 95

²⁸³ - Kitabe, sikke uzmanı Tahsin SAATÇI tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkürlerimi sunarım.

“Ey peri tenli, gel gözüm köşesinde otur ; çünkü hizmetçi göz ucunda bulunur” ²⁸⁴ ibaresi yer almaktadır.

(Solaklar savaş ve barışta padişahların muhafazasına me'mur bir zümre olup, yeniçeri ocağına mensup idiler. Bunlar piyade olarak padişahın iki tarafında gider ve tehlikeli mahallerden geçirilirken, hükümdarın bindiği atın dizgininden tutarak muhafazasına itina ederlerdi.) ²⁸⁵

Evliya Çelebi bunların dışında Soğukpınar, Cerbikpınarı, Pazarcıkpınarı adlı üç çeşmeden bahsetmektedir ; Tokat'ta bunların dışında yüzlerce çeşme olduğunu da eklemektedir. ²⁸⁶

²⁸⁴ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 67

²⁸⁵ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 67

²⁸⁶ - Evliya Çelebi: a.g.e., 236

7- TOKAT ABDÜLMUTTALİP ZAVİYESİ HAVUZU

Havuz, Mahmut Paşa Mahallesi Müftü Sokağı'nda yer alan tekke/ zaviyenin avlusunda bulunmaktaydı. (Fotoğraf :117-118) Tekke, Abdullah bin Muhyi, Abdülmuttalip, Ahi Muhyettin, Ebu Muttalip gibi değişik isimlerle anılmaktadır. Tarihçiler kitabelerde geçen bani adına rağmen; zaviyeyi Abdülmuttalip Tekkesi, türbeyi ise Ahi Muhyeddin Türbesi olarak tanımlamaktadırlar. Zaviye H. 717 / M. 1317 -1318'de Abdullah bin Muhyi tarafından yaptırılmıştır.²⁸⁷

Osmanlı hattıyla yazılmış kapı kitabesinde;

Tekarruben ila'llahi te'alâ ve taleben li-merdatihi ummira hazel binâ ve hüve dârü's şâkirîn ve mevâz zâkirîn fi eyyami devletihi es sultani'l azam Ebu Said ibni Olcaytu Sultan eyyeda illâhu devletihu ve vüffika li-inşâ'ihî ad'afti ibâdi'llahi Abdullah ibn'ül Muhyi e'âne hu'llahu bi tevfikihî fi aşiri rebî'ül ahiri senete seb'ate aşere ve seba'mie

"Bu bina Allah'a yaklaşmak ve onun rızasını kazanmak için zikredenlerin sığınağı, şükredenlerin yurdu olarak ; devlet-i sultan-ı azam Ebu Said bin Olcaytu Sultan (Allah hükmünü baki kılsın) döneminde yaptırılmıştır. Bu binayı Allah'ın en zayıf kulu Abdullah bin el Muhyi (Allah yardımcısı olsun) 10 rebî'ül ahir H. 717(22 Haziran 1317) tarihinde inşa etmeye muvaffak olmuştur."

Osmanlı hattıyla yazılmış türbe kitabesinde;

²⁸⁷ - M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., 403 ; Kemal GÖDE: a.g.m., 19 ; Sedat EMİR: Erken Osmanlı

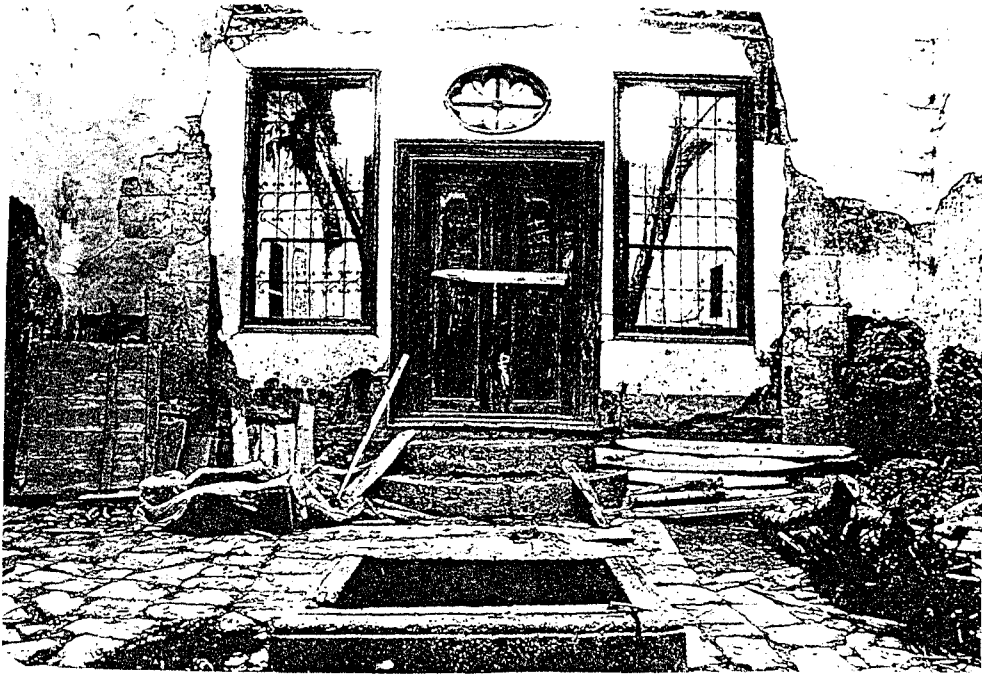
Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar-Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler,Tokat Zaviyeleri I(İzmir, 1994), 64 ; Ahmet KAPUSUS: a.g.e., 18 ; Nuri GENÇ: a.g.e., 1

“Ed dünya faniyetün deniyyetün evveluha ümniyyetun ve âhiruhâ meniyyetün dehalne'd dünya mudtarrine ve ekamne fihâ mütehayyirine ve harancâ minha kârihîn Rahime'llahu men de'âli banihi Abdullah ibni Muhyi sâra fi't- turabi yemhî büniye fi seneti seb'a aşere ve seb'ı mie

“Dünya fanidir, değersizdir. Başlangıcı umut, sonu ise ölümdür. Dünyaya muzdarip olarak geldik, orada kaldık ve istemeyerek ondan ayrıldık. Allah toprak banisi Abdullah bin Muhyi'ye (dua edene rahmet etsin) H. 717 ²⁸⁸ ibaresi yer almaktadır.

²⁸⁸ - Sedat EMİR: a.g.e., 64 -76 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 36 -39

FOTOGRAF:117 Abdülmuttalip Zaviyesi-havuz
S. EMİR'den alınarak

FOTOGRAF:118 Abdülmuttalip Zaviyesi Havuzu
Y. ÖNGE'den alınarak

VI- NIKSAR İLÇESİ TARİHÇESİ

Niksar İlçesi Pontuslular döneminde Kelkit vadisine kuzeyden girişi denetleyen yüksek bir tepe üzerine kurulmuştur. ²⁸⁹

Niksar, değişik dönemlerde farklı isimlerle anılmıştır. Bunlardan bazıları: Caberia(kaberia)/ Diospeli/ Niyükisar(Rum-Pontuslular'ın tabiri) ²⁹⁰ Sebaste/ Hadrianapolis/ Neocezarus(Yeni Sezar)/ Yeni Kayseriye(Roma İmparatorluğu'nda kullanılan tabir)²⁹¹ Nixaria/ Niksandria/ Nekisar/ Nekyasar/ Neyikasar(Latin kaynakları) ²⁹² Horsanosia(Danışmendname'de geçer.) ²⁹³

Niksar üç sıra duvarla korunan Helenistik bir akropol konumundadır. ²⁹⁴
Niksar'ın Ameria mevkinde kurulu ve kral I. Pharnaku adına yaptırılmış ünlü Men Pharnaku Tapınağı, Helenistik çağların en güzel eserlerinden biri olarak bilinir. ²⁹⁵

Romalılar döneminde Anadolu'nun siyasi başkenti haline gelmiş, Eyalet Meclisi burada toplanmaya başlamıştır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra, bu yöre Doğu Roma(Bizans) sınırları içinde kalmıştır. ²⁹⁶

²⁸⁹ - Ersal YAVI: a.g.e., 135

²⁹⁰ - Besim DARKOT: "Niksar", *İslam Ansiklopedisi*, IX(1964), 273 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 1

²⁹¹ - Besim DARKOT: a.g.m., 273

²⁹² - Tuncer BAYKARA: "Niksar Kalesi ve Tarihi", *Türk Kültür Araştırmaları*, H. Zübeyr Koşay Armağanı, XXIV/2(1986), 78

²⁹³ - Halis CİNLİOĞLU: a.g.e., 24

²⁹⁴ - Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 2

²⁹⁵ - Ersal YAVI: a.g.e., 135

²⁹⁶ - Ersal YAVI: a.g.e., 27,135

*Eski İran şahları da bölgeyi yeşillikten dolayı "cennet" olarak tabir etmişlerdir.*²⁹⁷

*Danışmendliler devrinde ilim ve kültür merkezi durumundadır.*²⁹⁸
*Gümüştekin Ahmet Gazi 1095'te Niksar'ı başkent yapar. Danışmendli eserlerinin çoğu Tokat –Niksar'da bulunur.*²⁹⁹ *İlk Türk Medresesi olan "Yağlıbasan" 1158'de Niksar kalesine yapılmıştır. Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'a kadar hakimiyet sürer.*³⁰⁰

*Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan Muineddin Pervane'ye Niksar beyliği ve subaşılığını verir.*³⁰¹ *Pervane 1277'de ülkede yönetimde tek kişi durumuna gelmiş, nizam ve intizamı sağlamış, alim ve şeyhleri himaye etmiştir.*³⁰²
*Anadolu Selçukluları döneminde Hamdullah Kazvini'nin kaydettiği İlhanlılar'ın 1336 yılı bütçe tutanağında; Sivas-Konya: 1.384.886, Erzincan: 332.000, Erzurum: 22.000, Niksar : 187.000, Kayseri: 140.000, Ankara: 72.000, Aksaray : 51.000 dinar şeklinde belirtilmiştir.*³⁰³

*İlhanlılar döneminde Kadı Burhaneddin Niksar'da iki burç inşa ettirmiştir.*³⁰⁴

Osmanlılar döneminde Kadı Burhaneddin'i ortadan kaldıran Kara Yülük Osman Gazi'ye karşı, Niksar halkı Yıldırım Bayezid'den yardım istemiştir.

²⁹⁷ - Halis CİNLİOĞLU: a.g.e., 24

²⁹⁸ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 130

²⁹⁹ - Ersal YAVI: a.g.e., 135,145 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 4

³⁰⁰ - Nurettin İMRE: "Niksar", *TKAD*, XII(1999), 4 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 4 -5

³⁰¹ - Osman TURAN: *Selçuklular Zamanında Türkiye*(İstanbul, 1971), 486

³⁰² - Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 7

³⁰³ - Osman TURAN: *Selçuklular ve İslamiyet*(İstanbul, 1980), 211 -212

³⁰⁴ - Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 8

*Bayezid Süleyman Çelebi'yi kendisine bağladığı şehre vali tayin etmiştir.*³⁰⁵
*1472'de Fatih Sultan Mehmed Niksar'a gelip ramazanı burada geçirmiş, Ulu Cami'de namaz kılmıştır. 1672'de Evliya Çelebi Niksar'a gelmiştir. 1840'da Niksar'ın ilçe olduğu salnamelerde belirtilmektedir.*³⁰⁶

*93 Rus Harbi'nde muhacirler devlet tarafından Niksar'a yerleştirilmiştir. 1907'de ise Tokat sancağına bağlı nahiye olmuştur.*³⁰⁷

³⁰⁵ - Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 9

³⁰⁶ - Ersal YAVI: a.g.e., 144

³⁰⁷ - Besim DARKOT: a.g.m., 273 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 10

VII- NİKSAR İLÇESİ ÇEŞMELERİ

1- ARASTA ÇEŞMESİ

Çizim: 49

Fotoğraf: 119 -120

İnceleme Tarihi: 07.12.2002 – 17.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Arasta Çarşısı'nda Arasta Camisi yakınlarında yer almaktadır.(Fotoğraf :119)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşmenin kitabesi bozulmuş, lülesi de kaybolmuştur. Çeşme yüzeyinin doğusu zamanla aşınmadan dolayı çatlamıştır.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen görünümlü çeşme yüzeyinin, aynataşı üzerinde çift sıra bordür içerisinde kitabeliği bulunmaktadır. Ön cepheden taşan enine dikdörtgen yalağın doğusu asimetrik durmaktadır. Çeşme tek lülelidir.

Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşme bütünüyle düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Tarihlendirilmesi: Kitabesine göre;

كلک بو چشمه رن ایچلم آبی
سمعی اید نلر ایچسون حنت شرای

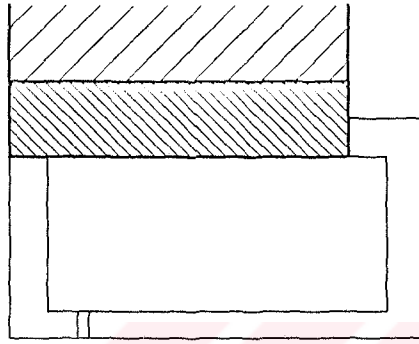
سنة ۱۳۲۱

Gelin bu çeşmeden içelim ab-ı
Sa'y idenler cennet şarabı sene 1321 ³⁰⁸

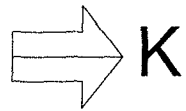
Kitabesinden H. 1321 / M. 1903 -1904'te yaptırıldığı anlaşılmaktadır.
(Fotoğraf :120)

³⁰⁸ - Halit ÇAL : a.g.e., 79 -80 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 265

ÇİZİM:49 Arasta Çeşmesi

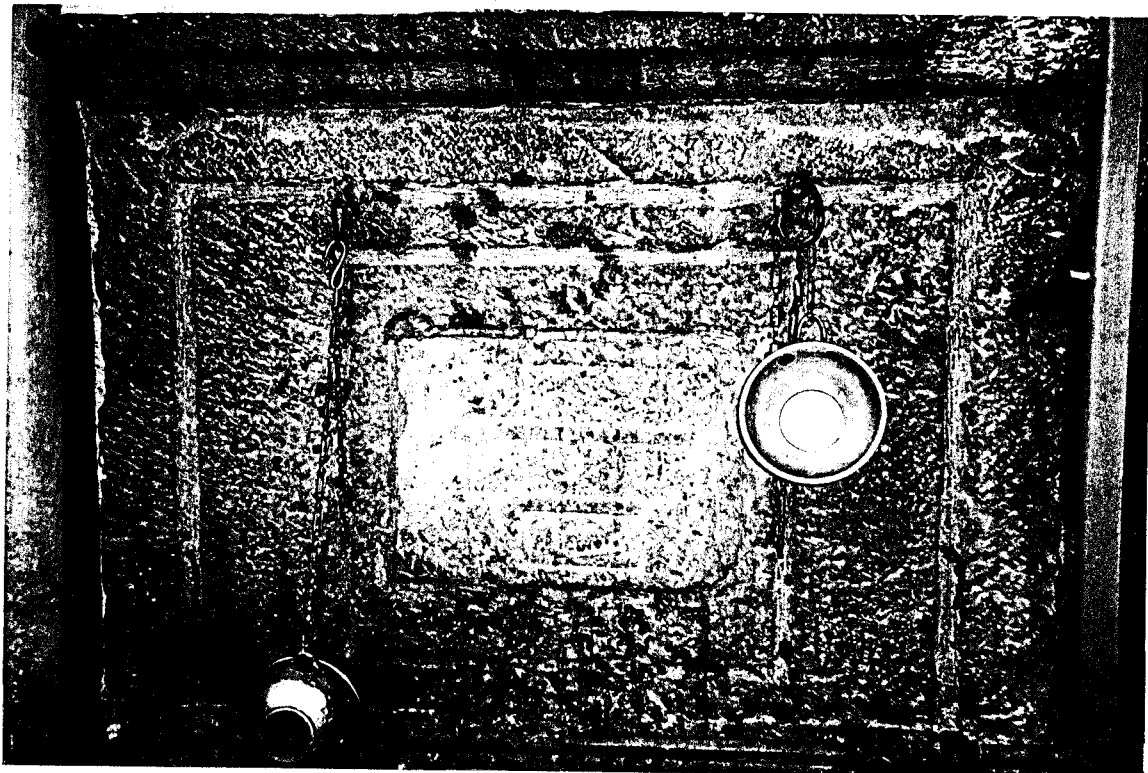

K

FOTOĞRAF:119 Arasta Çeşmesi

FOTOĞRAF:120 Cesme kitabesi

2- AYVAZ MAHALLESİ'NDEKİ ÇEŞME

Çizim: 50

Fotoğraf: 121

İnceleme Tarihi: 25.07.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Ayvaz Mahallesi'nde bir duvar yüzeyinde yer almaktadır.(Fotoğraf :121)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: -

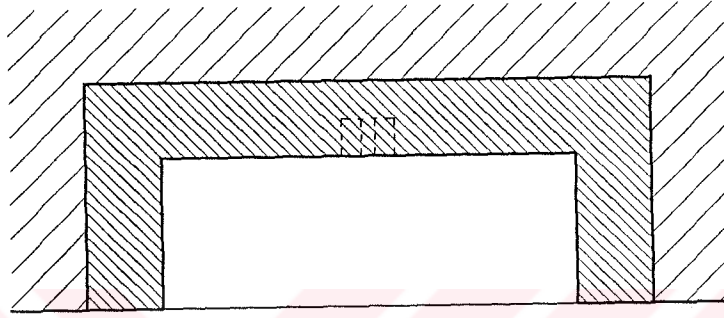
Bugünkü Durumu: Günümüzde harap durumda olan çeşmenin yüzeyi bozulmuş, lülesi kaybolmuş, yalak içerisi de taşlarla dolmuştur. Çeşmenin ana hatları neredeyse bütünüyle kaybolmuştur.

Dış Görünüşü: Kare bir nişle oluşturulan çeşme yüzeyinin aynataşı üzerinde tas nişi bulunmaktadır. Yalak çeşme nişi içerisinde kalmıştır. Çeşmenin tek lüle deliği vardır.

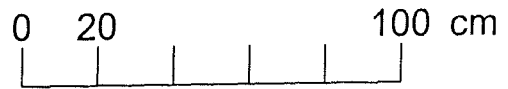
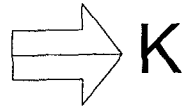
Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşmenin tamamında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Çeşme üzerinde bir kitabe bulunmaması ve dış görünüşünün sadeliği itibarıyla 20. yüzyıl başlarında yaptırıldığı söylenebilir.

ÇİZİM:50 | Ayvaz Mahallesi'ndeki Çeşme

FOTOGRAF:121 | Ayvaz Mahallesi'ndeki Çeşme

3- BELEDİYE ÇEŞMESİ

Çizim: 51

Fotoğraf: 122-123-124-125

İnceleme Tarihi: 07.12.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Halk arasında Narlı Çeşme ve Çarşı Çeşmesi olarak da adlandırılan çeşme, Eski Hükümet Binası'nın kuzeyinde Fatih Sultan Mehmet Caddesi üzerinde yer almaktadır.(Fotoğraf :122)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde lülesi muslukla değiştirilen çeşme yüzeyinde de aşınmalar meydana gelmiştir.

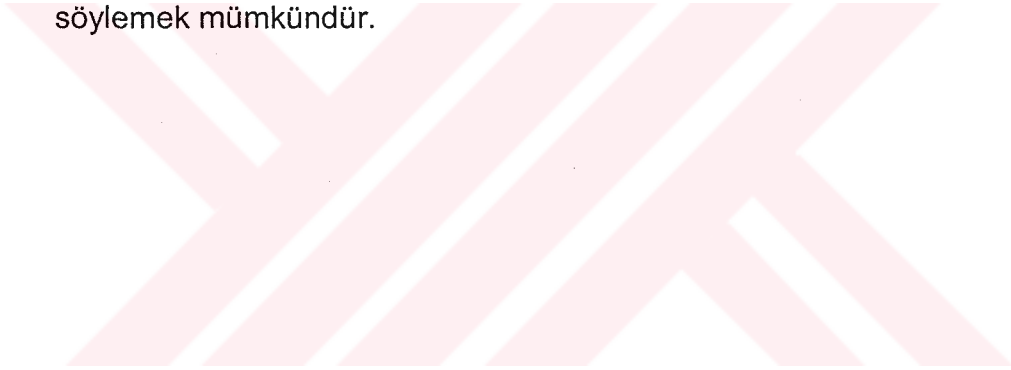
Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen bir nişle oluşturulan çeşme yüzeyinin doğu-batısında yer alan eyvan görünümlü iki niş mihrabiyeyi andırmaktadır. Enine dikdörtgen yalağı çeşme nişi içerisinde kalmıştır. Çeşme yüzeyi dışbükey profilli silme ile sınırlandırılmıştır. Aynataşının hatları bordürle belirginleştirilmiştir ve üzerinde iki lüle deliği bulunmaktadır.(Fotoğraf :123)

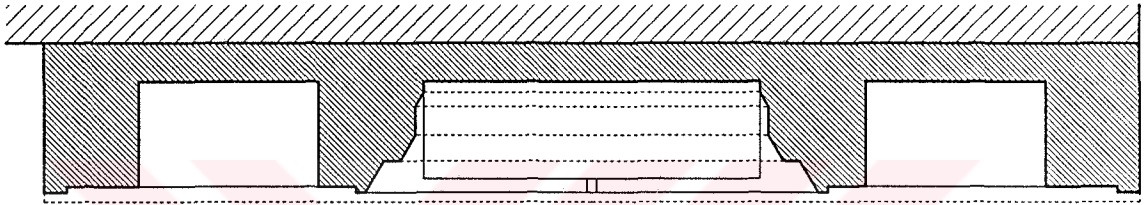
Süslemeleri: Aynataşını sınırlandıran bordür içerisinde her iki köşede alçak kabartma teknikli birer gülçe motifi görülmektedir. Benzer motif orta üniteye küçük ebatlı tasvir edilmiştir. Aynataşı üzerinde yalak seviyesinden gülçelere kadar uzanan kıvrımlı şerit içerisinde alçak kabartmalı vazodan çıkan nar ağacı kompozisyonu bulunmaktadır.(Fotoğraf :124) Nar ağacının iki yanında yer alan muslukların çevresinde gülçe motifleri tekrar edilmiştir. Aynataşının her iki köşesinde saçak hizasından yalak seviyesine kadar bordürler arasına sırasıyla; sfenks, tavus kuşu, balık ve tek yaprak

süslemeleri yerleştirilmiştir.(Fotoğraf :125) Saçak da yarım palmetlerle taçlandırılmıştır.

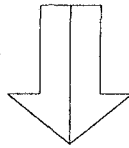
Malzemesi: Aynataşı, aynataşının doğu-batı yanlarında figürlü ve bitkisel tasvirlerin yer aldığı bordürler, çeşme yüzeyinin her iki köşesindeki eyvan görünümlü nişlerin iç kısımları, çeşme yüzeyindeki dışbükey profilli silme, saçak mermerden; aynataşını çevreleyen içbükey profilli silme içerisinde kalan yüzey, eyvan görünümlü nişlerin dış yüzeyi, yalak kesme taştan; musluklar metalden yapılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Kitabesi bulunmayan çeşmenin üzerinde yer alan tasvirlerin de yüzeysel olması itibariyle 20. yüzyıl başlarında yaptırıldığını söylemek mümkündür.

ÇİZİM:51 | Belediye Çeşmesi

K

0 40 200 cm

FOTOGRAFI:122 | Belediye Çeşmesi

FOTOGRAFI:123 | Çeşme yüzeyi yakından

FOTOGRAFI:124

Çeşme süsleme detayı

FOTOĞRAF:125 | Çeşme yüzeyindeki bordürler içerisindeki |
figürlü süslemeler

4- ÇAVUŞ SOKAK'TAKİ ÇEŞME

Çizim: 52

Fotoğraf: 126-127-128

İnceleme Tarihi: 07.12.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Çavuş Sokak'ta bulunan bir evin avlusunda duvara bitişik konumdadır.(Fotoğraf :126)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Çeşme yalağı betonla yenilenmiştir.

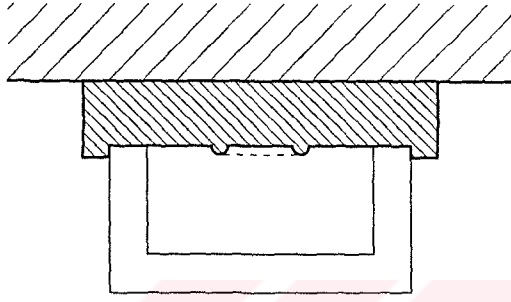
Bugünkü Durumu: Çeşme lülesi kaybolmuş, yalak dış yüzeyinde de bozulmalar meydana gelmiştir.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen görünümlü çeşme yüzeyi üzerinde yer alan aynataşını içbükey profilli silme çevrelemektedir. Ön cepheden taşan enine dikdörtgen bir yalağı bulunmaktadır.

Süslemeleri: Aynataşı üzerinde görülen bordür içerisinde her iki köşeye yüksek kabartma teknikli birer gülçe motifi yerleştirilmiştir. Orta üniteye yüksek kabartmalı bir halat tasviri yalağa kadar uzanmaktadır. Halat tasvirinin merkezinde çeşmenin tarihi, üzerinde de rölyefli küçük gülçe süslemesi yer almaktadır.(Fotoğraf: 127)

Malzemesi: Çeşme yüzeyi kaba yonu kesme taştan yapılmıştır. Yalak yakın zamanda betonla yenilenmiştir.

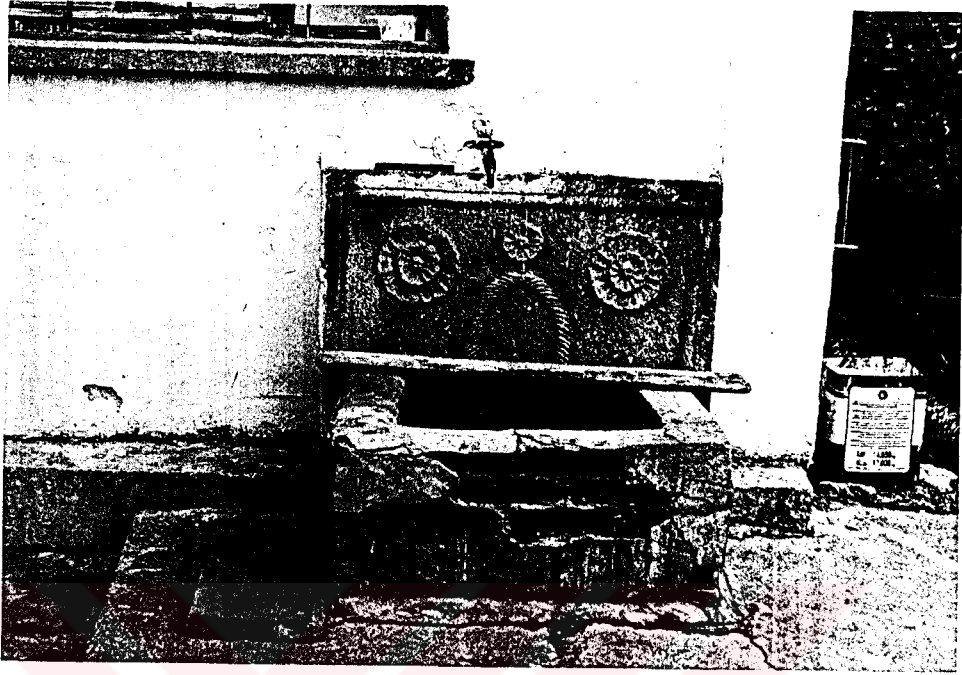
Tarihlendirilmesi: Halat motifi içerisinde bulunan dışbükey profilli silme içerisinde, H. 1230 / M. 1814 -1815 tarihi görülmektedir.(Fotoğraf :128)

ÇİZİM:52 | Çavuş Sokak'taki Çeşme

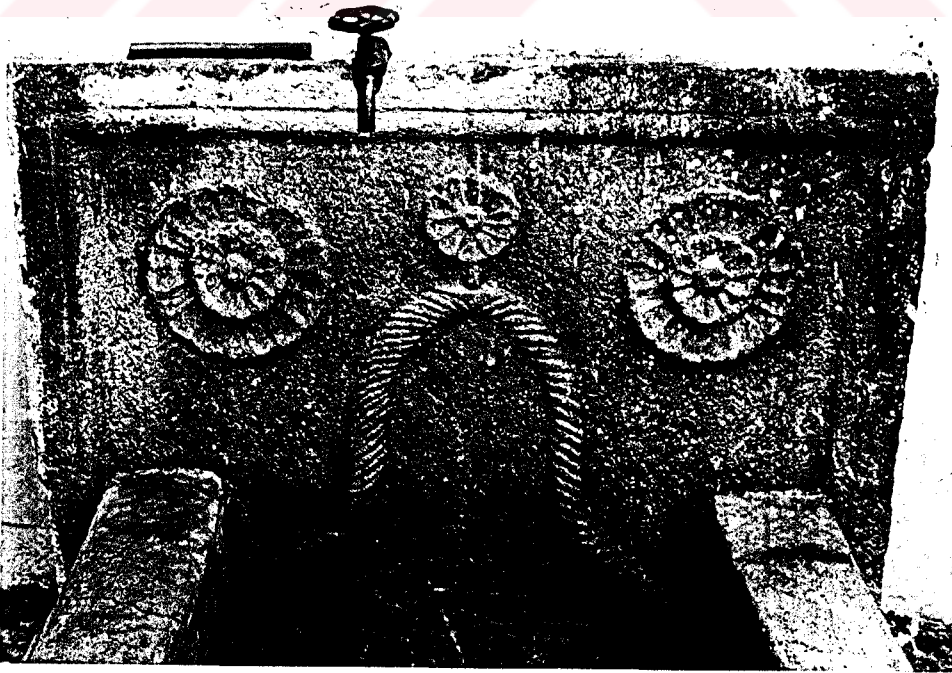

0 20 100 cm

FOTOĞRAF :126

Çavuş Sokak'taki Çeşme

FOTOĞRAF:127

Çeşme süsleme detayı

FOTOĞRAF :128

Çeşme tarihi yakından

5- DEREBAĞ ÇEŞMESİ

Çizim: 53

Fotoğraf: 129-130-131

İnceleme Tarihi: 25.07.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Kaya Mahallesi'nde Derebağ Camisi'nin güney cephesinde yer almaktadır.(Fotoğraf :129 -130)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Derebağ Camisi Rumlar'a ait kilise duvarına bitişik konumda olup, 1945'de yöre halkı tarafından yaptırılmıştır.³⁰⁹

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde yalak derinliğinin bir bölümü zemin seviyesinin altında kalmıştır.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen görünümlü çeşme yüzeyinin ön cepheden taşan doğu-batı yönlerinde uzantılı bir yalağı bulunmaktadır. Çeşme tek lülelidir.

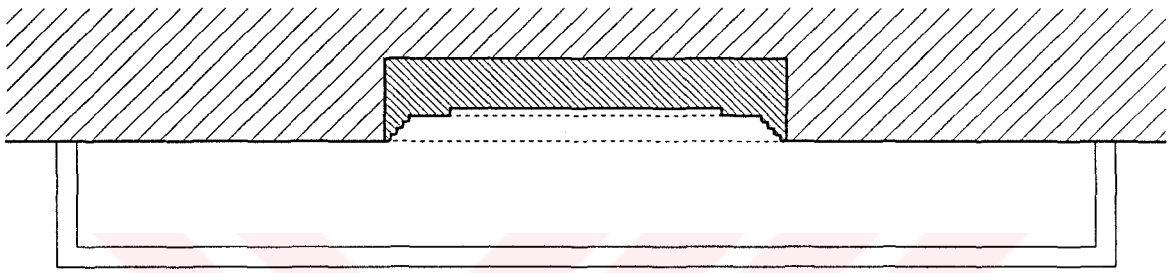
Süslemeleri: Çeşme yüzeyinde yer alan iki sıra bordür içerisinde her iki köşede yüksek kabartma teknikli birer gülçe motifi bulunmaktadır. Aynataşı üzerindeki lüleden bordüre kadar uzanan yüksek kabartmalı ve kıvrımlı halat tasviri görülmektedir. Bu tasvirin tepe noktasında da yaprakların ucuna alçak kabartmalı iki küçük çiçek süslemesi yapılarak bir kompozisyon oluşturulmuştur.

Malzemesi: Çeşme bütünüyle düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

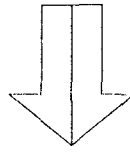
³⁰⁹ - Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 235

Tarhlendirilmesi: Halat tasviri içerisinde 1920 tarihi görülmektedir.
(Fotoğraf :131)

ÇİZİM:53 | Derebağ Çeşmesi

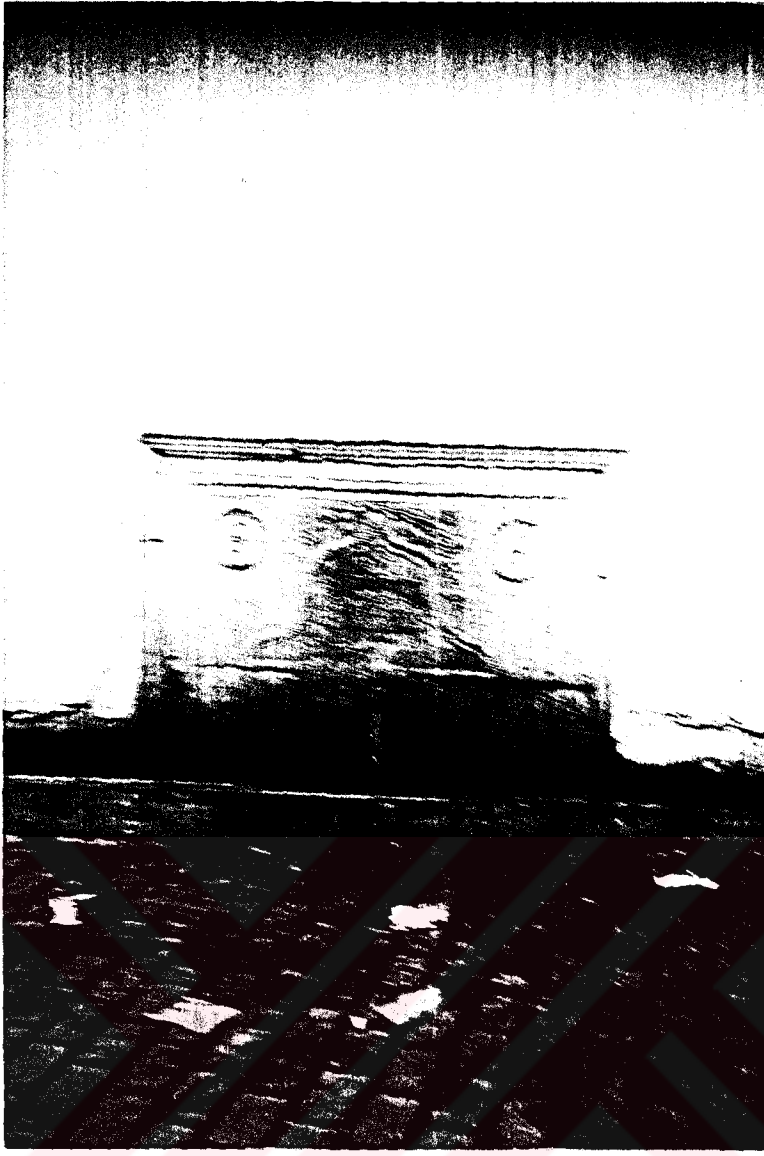

K

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:129 Derebağ Camisi- çeşme

FOTOĞRAF:130 Derebağ Çeşmesi

FOTOĞRAF:131 Çeşme süsleme detayı

6- HALİL EFENDİ ÇEŞMESİ

Çizim: 54

Fotoğraf: 132-133-134-135

İnceleme Tarihi: 25.07.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Yusufşah Mahallesi Halil Efendi Sokak'ta aynı isimle anılan caminin kuzey cephesinde yer almaktadır. (Fotoğraf : 132 -133)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Halil Efendi Camisi vakfiyesinde H. 1224 / M. 1809 -1810 kaydı geçmektedir.³¹⁰

Geçirdiği Onarımlar: Çeşme lülesi muslukla değiştirilmiş, yalağın batısındaki testi seti de betonla yenilenmiştir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde yalağın batısındaki testi setinin yenilenmesinden dolayı asimetrik bir görünüm meydana gelmiş, saçağın doğu köşesi kırılmış, lüle de kaybolmuştur.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen görünümlü çeşme yüzeyi üzerinde yer alan aynataşı sivri kemerli sağır bir nişle biçimlendirilmiştir. Kemer kilit taşı üzerinde iki dışbükey bordür içerisinde kitabelik bulunmaktadır. Enine dikdörtgen yalak kemer açıklığı içerisinde kalmıştır ve her iki yanında birer testi seti görülmektedir. Çeşme tek muslukludur.

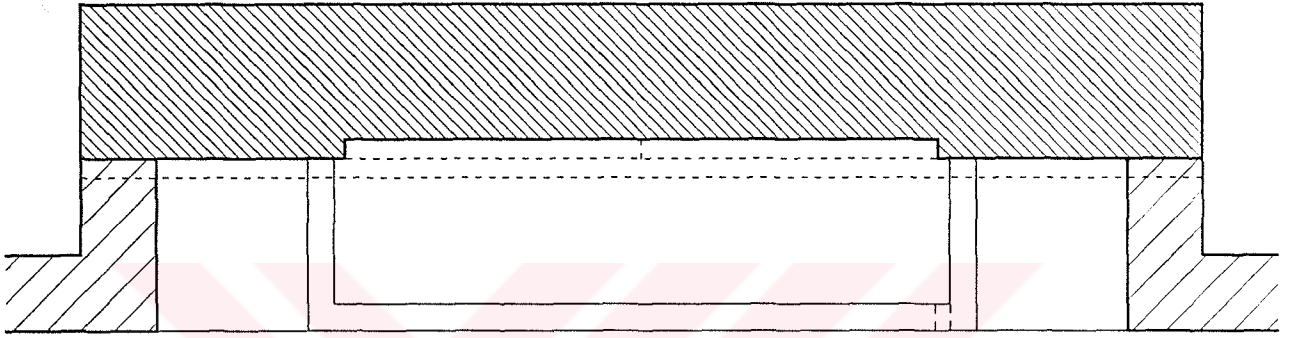
Süslemeleri: Çeşme köşeliklerinde yüksek kabartma teknikli hançer yapraklı iki lale motifi, lale soğanıyla birlikte tasvir edilmiştir.(Fotoğraf :134)

³¹⁰ - Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 168

Malzemesi: Aynataşı, yalak, kitabelik düzgün kesme taştan; çeşme köşebendleri, saçak kaba yonu kesme taştan; musluk metalden yapılmıştır. Yalağın batısındaki testi seti geç dönemde betonla yenilenmiştir.

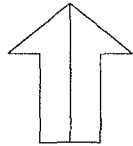
Tarihlendirilmesi: Kemer kilit taşı üzerinde yer alan kitabeden, H. 1123 / M. 1711 -1712'de yaptırıldığı anlaşılmaktadır.(Fotoğraf :135)

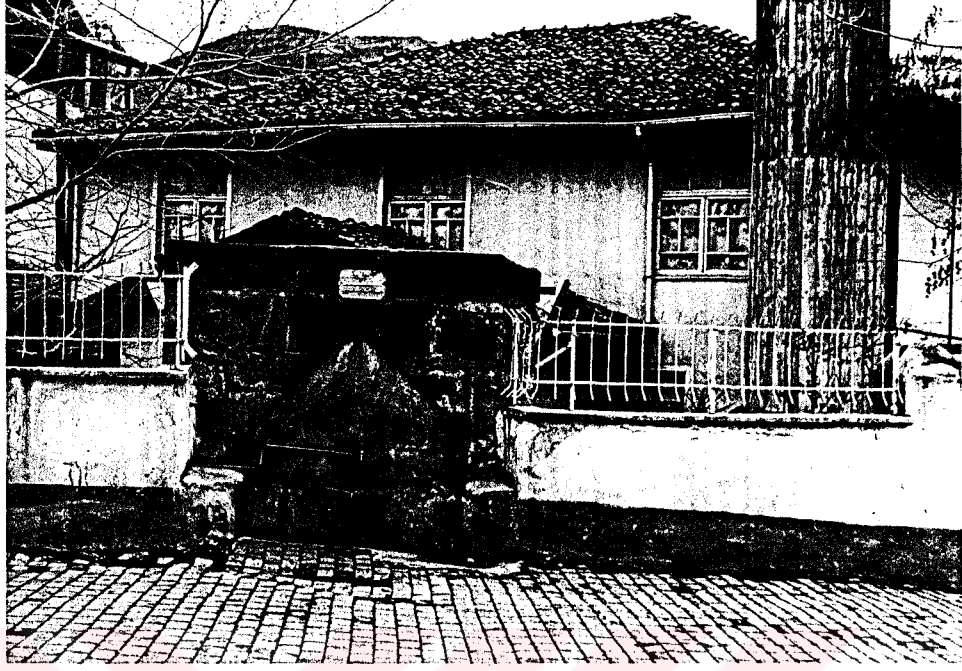

ÇİZİM:54 Halil Efendi Çeşmesi

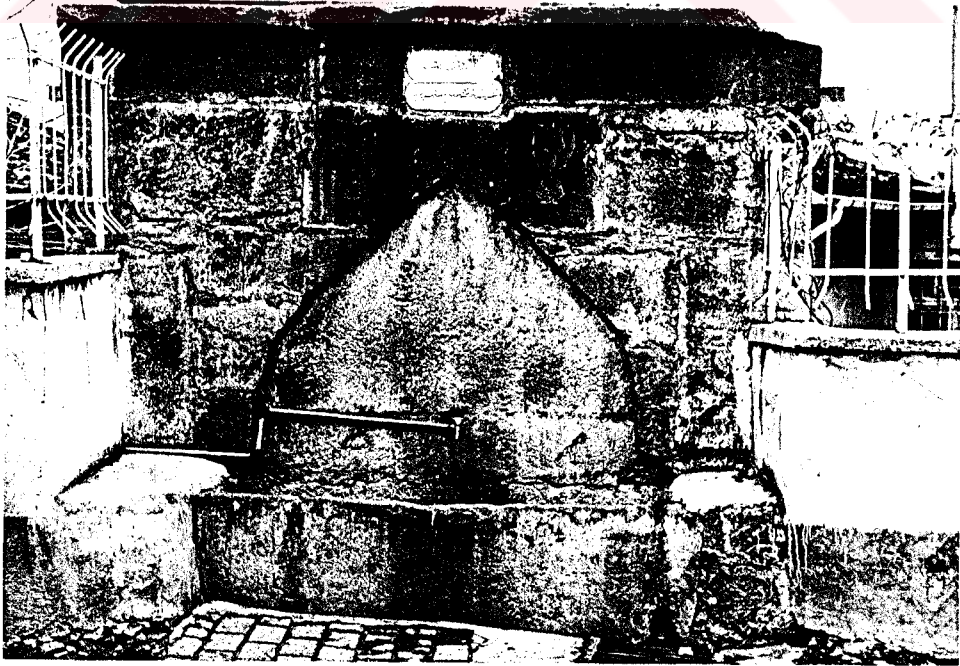
K

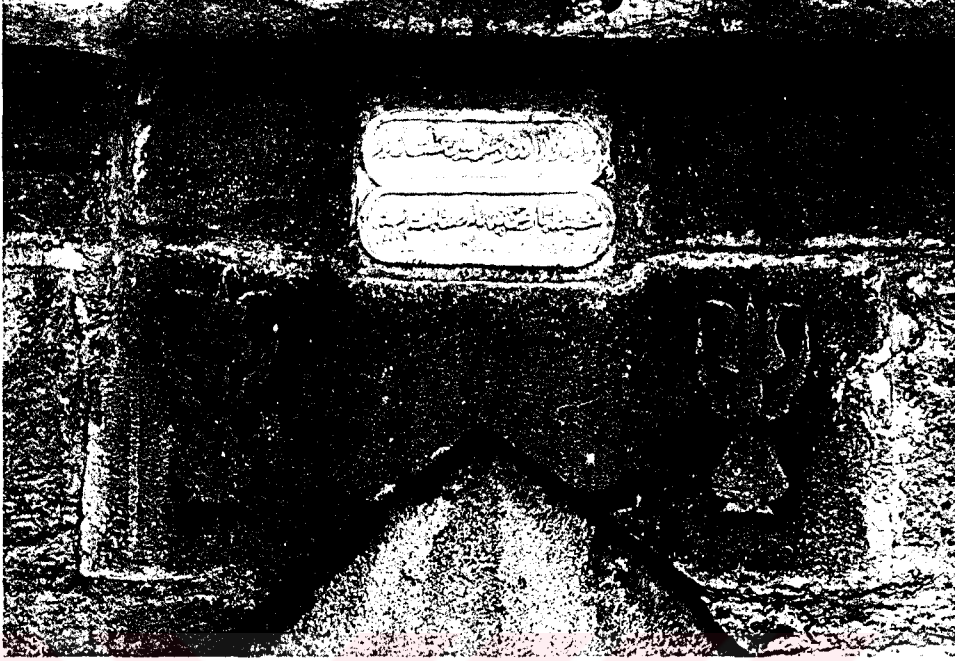
0 20 100 cm

FOTOĞRAF:132 Halil Efendi Sokak'taki Çeşme

FOTOĞRAF:133 Çeşme yüzeyi yakından

FOTOĞRAF:134 | Çeşme süsleme detayı

FOTOĞRAF:135 | Çeşme kitabesi

7- HOCA SULTAN ÇEŞMESİ

Çizim: 55

Fotoğraf: 136-137-138

İnceleme Tarihi: 04.07.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Kılıçarslan Mahallesi'nde Hoca Sultan Camisi'nin yakınlarında yer almaktadır.(Fotoğraf :136-137)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Cami H. 1131 / M. 1718 - 1719'da Hoca Sultan adında bir şahıs tarafından yaptırılmıştır. ³¹¹

Geçirdiği Onarımlar: Aynataşı üzerindeki lüle muslukla değiştirilmiş, kitabelik yüzeyi geç dönemde boyanmış, yalağa bitişik merdivenler de sonradan eklenmiştir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde kullanılmayan çeşmenin lülelerinden biri kaybolmuştur.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen görünümlü çeşme yüzeyi iki sıra dışbükey profilli silme ile sınırlandırılmıştır. Aynataşı üzerinde kitabelik yer almaktadır. Ön cepheden taşan enine dikdörtgen bir yalağı bulunmaktadır. Çeşmenin çift lüle deliği vardır.

Süslemeleri: Çeşmeyi kuşatan bordür içerisinde doğu-batı yarlarda yüksek kabartma teknikli birer gülçe motifi görülmektedir. Aynataşı üzerinde bulunan kitabeliği, gülçelere kadar uzanan yüksek kabartmalı ve kıvrımlı halat tasviri çevrelemektedir. Kitabelik üzerinde alem / hilâl süslemesi yer almaktadır.(Fotoğraf :138)

³¹¹ - Halit ÇAL : a.g.e., 78 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 235

Malzemesi: Çeşme bütünüyle kesme taştan, günümüzde kalan tek lüle bronzdan, geç dönemde eklenen musluk ise metalden yapılmıştır.

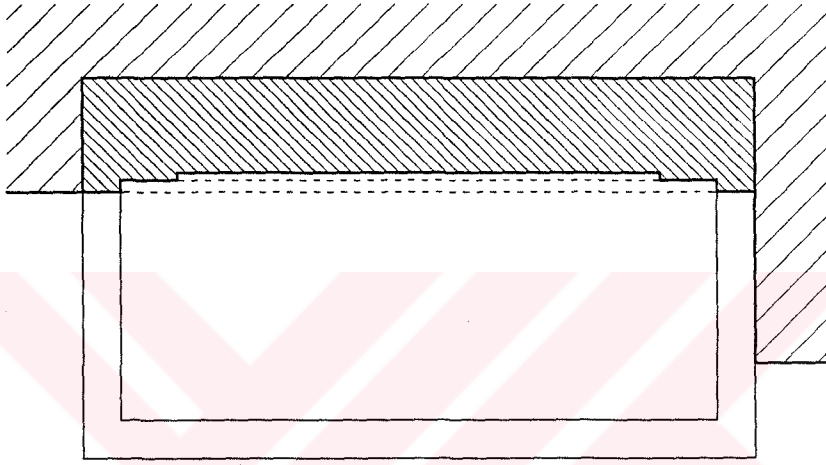
Tarihlendirilmesi: Kitabesine göre;

ماشاء الله بو صو آب زلالدر
 عزيزم عافيتله ايج حلالدر
 حاجى حسن اغا بو خيرى ...
 ايدوب مقصد رضى ذو الجلالدر
 بيك او جيوز اون بشده ايشو چشمه
 يايلايغى زمان ايشته بو سالدر
 سنه ١٣١٥

Maaşallah bu sû âb-ı zülâldür
 Azizim afiyetle iç helâldür
 Hacı Hasan Ağa bu hayrül meta
 İdib maksad rızâyı zülcelâldür
 Yapıldığı zaman işte bu saldur sene 1315³¹²

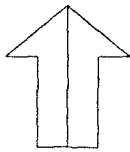
Kitabesine göre, H. 1315 / M. 1897 – 1898'de yaptırılmıştır.

³¹² - Halit ÇAL : a.g.e., 78 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 235

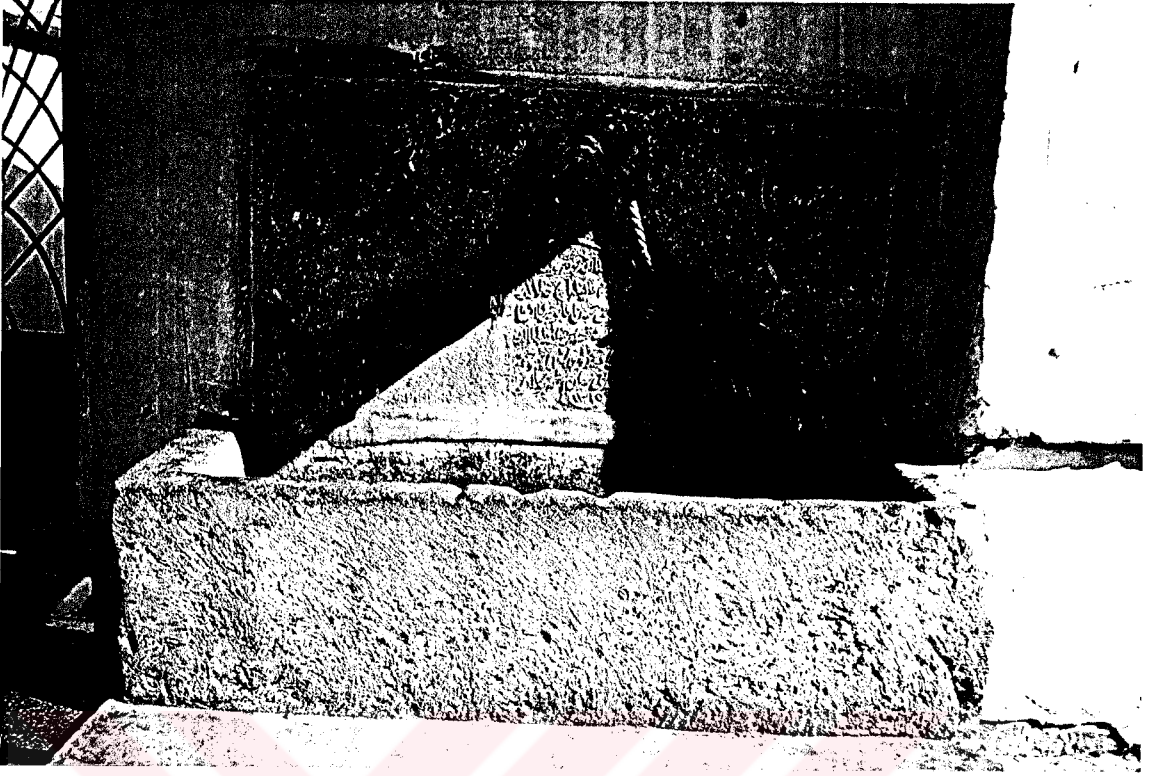

ÇİZİM:55 Hoca Sultan Çeşmesi

K

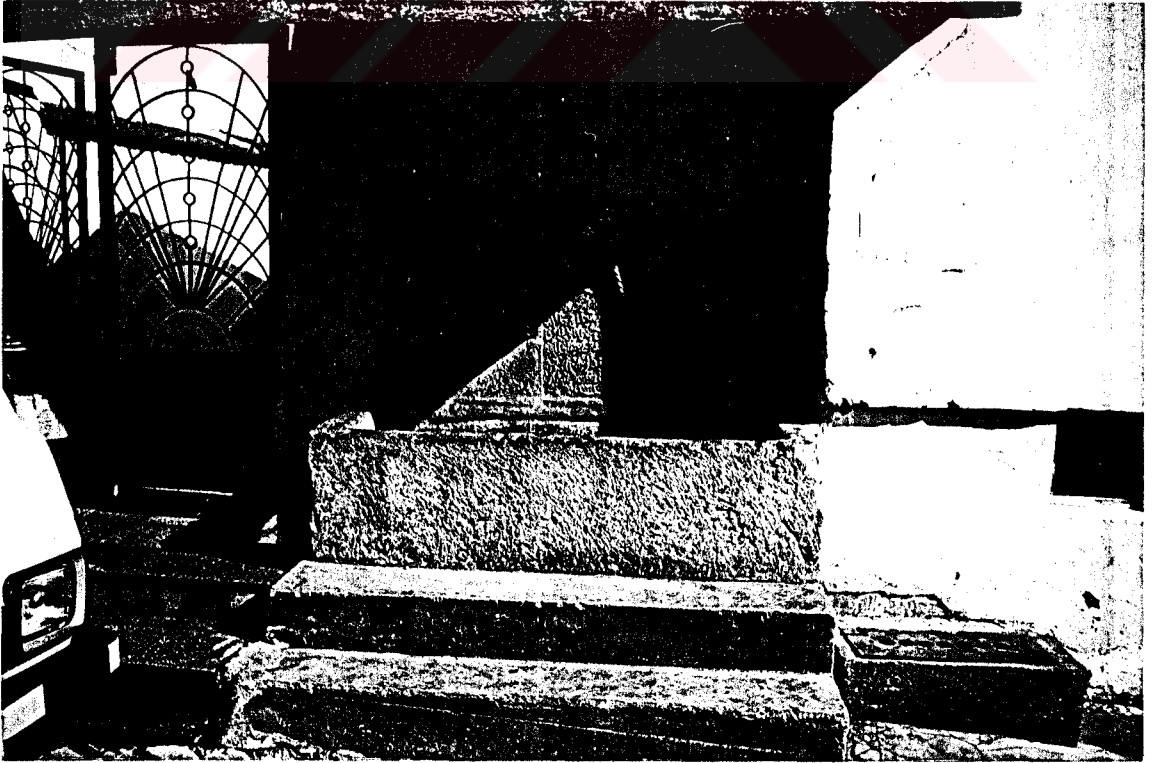

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:136

Hoca Sultan Çeşmesi

FOTOĞRAF:137

Hoca Sultan Çeşmesi

FOTOĞRAF:138

Çeşme kitabesi

8- KALE İÇİ ÇEŞMESİ

Çizim: 56

Fotoğraf: 139 -140

İnceleme Tarihi: 07.12.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Niksar Kalesi girişinde bir duvar yüzeyinde yer almaktadır.(Fotoğraf :139)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Kale üzerinde bulunan kitabede, kalenin H. 594 / M. 1197 -1198'de Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleymanşah tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.³¹³

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşme lülesi kaybolmuş, yalağın bir bölümü de zemin seviyesinin altında kalmıştır.

Dış Görünüşü: Çeşme yüzeyi bileşik kaş kemerli sağır bir nişle oluşturulmuştur. Aynataşı üzerinde bordür içerisinde kitabelik bulunmaktadır. Kitabeliğin altında ise tas nişi görülmektedir. Enine dikdörtgen görünümlü yalağı kemer açıklığı içerisinde kalmıştır. Çeşmenin tek lüle deliği vardır.

Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşme tamamıyla düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

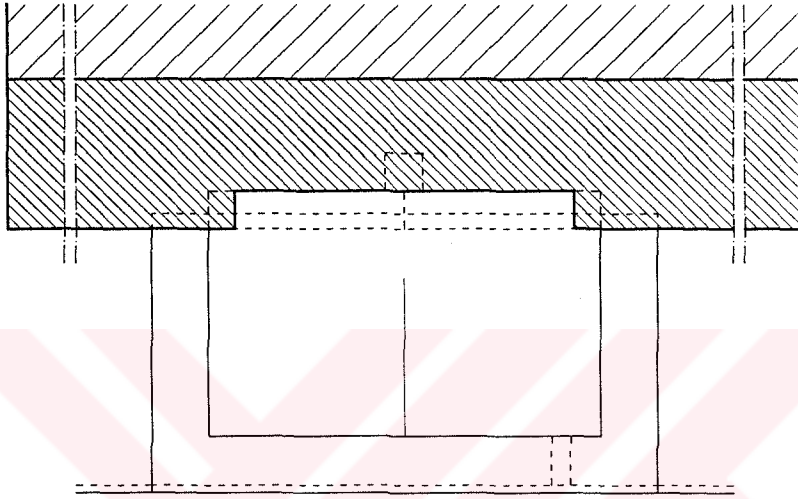
Tarihlendirilmesi: Kemer açıklığı içinde kalan kitabelikteki sülüs yazı net okunamamakla birlikte, çeşmenin H. 1087 / M. 1676 -1677'de yaptırıldığı

³¹³ - Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e., 141 -143

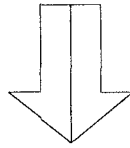
anlaşılmaktadır. ³¹⁴ (Fotoğraf :140)

³¹⁴ - Halit ÇAL : a.g.e., 78 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 264

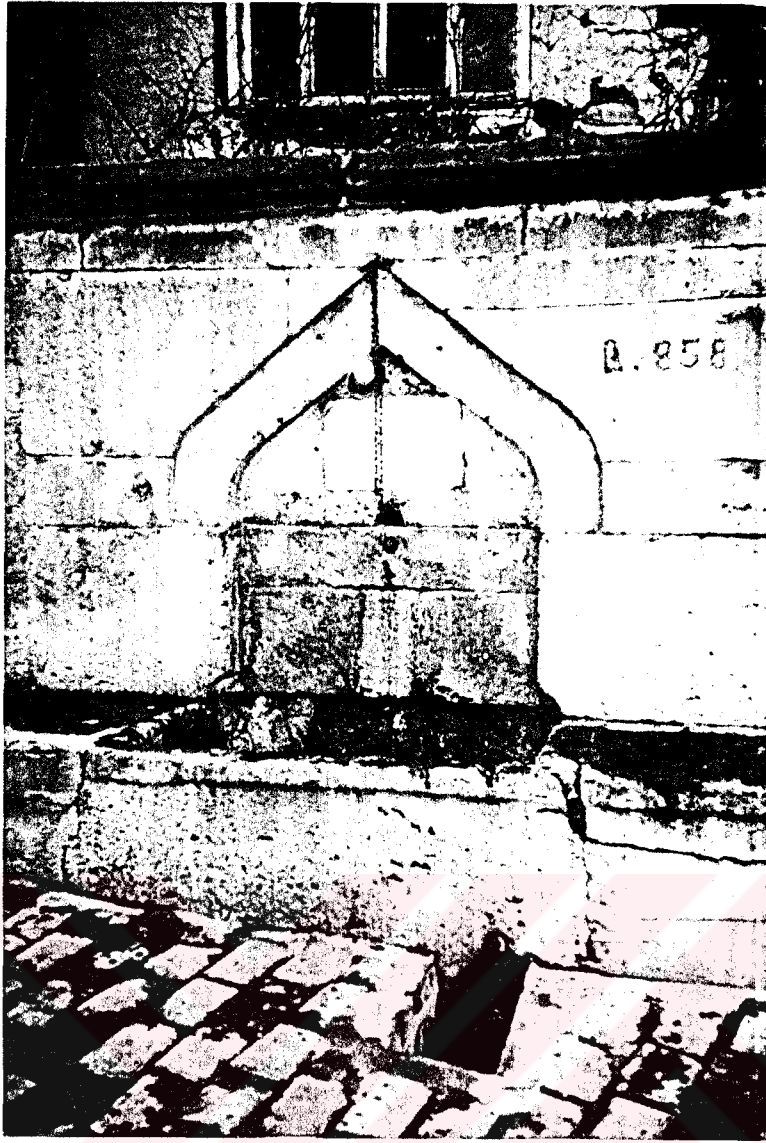

ÇİZİM:56 Kale İçi Çeşmesi

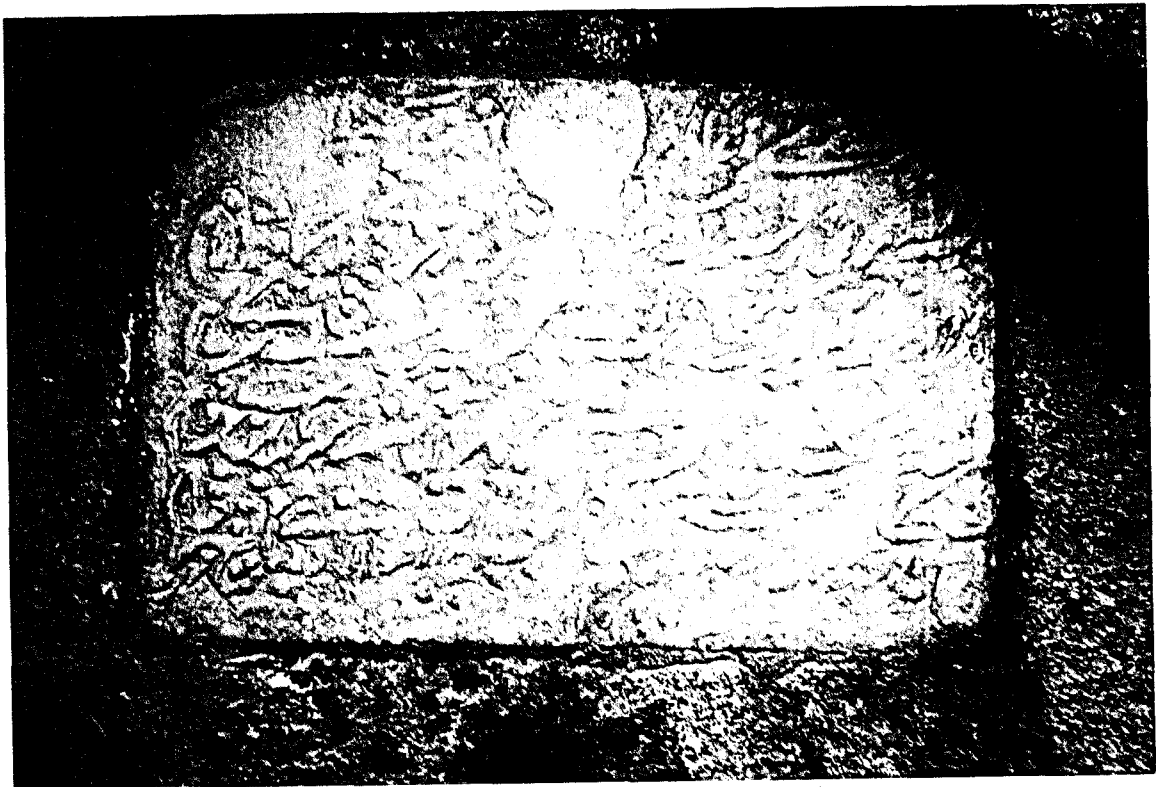
K

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:139

Kale İçi Çeşmesi

FOTOĞRAF:140

Çeşme kitabesi

9- LÜLECİZADE ÇEŞMESİ(I)

Çizim: 57

Fotoğraf: 141-142-143

İnceleme Tarihi: 24.07.2002 – 17.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Kardeşler Çeşmesi olarak da bilinen çeşme, Fatih Sultan Mehmet Caddesi üzerinde yer almaktadır.(Fotoğraf:141)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: Çeşme lülesi muslukla değiştirilmiş olup, taş araları da sıvayla onarılmıştır.

Bugünkü Durumu: Çeşme günümüzde kullanılmaktadır.

Dış Görünüşü: Boyuna dikdörtgen görünümlü çeşme yüzeyini dışbükey profilli silme sınırlandırmaktadır. Çeşmenin birer akroter gibi şekillendirilmiş saçağı bulunmaktadır. Aynataşı üzerinde kitabelik yer almaktadır. Ön cepheden taşan enine dikdörtgen yalağın dış yüzeyinde derin bir niş yer almaktadır. Çeşme yüzeyi yalak hizasında çıkıntılıdır ve tek muslukludur.

Süslemeleri: Nekropolden getirildiği söylenen, lahit kapağı olduğu düşünülen saçağın ³¹⁵ doğu-batı köşelerinde yüksek kabartma teknikli insan ve hayvan figürlü tasvirler yer almaktadır. Doğudakinde inek sağan bir kadın, batıdakinde ise sürü otlatan çoban betimlenmiştir. Benzer tasvire Balak Otel'deki Çeşme saçağında da rastlanmaktadır. (Bkz. Tokat İli Çeşmeleri, Katalog:4) Saçağın tasvirler arasında bulunan yatay profilli yüzeyinde balık

³¹⁵ - Ersal YAVI: a.g.e., 139 ; Halit ÇAL : a.g.e., 79 -80 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e.,

pulu motifini andıran bezeme görülmektedir. Figürlü kompozisyonların altındaki bordür içerisinde kıvrımlı bir dalın arasında yüksek kabartmalı üzüm salkımları görülmektedir.(Fotoğraf :142)

Malzemesi: Çeşme bütünüyle kaba yonu kesme taştan, kitabelik düzgün kesme taştan, musluk metalden yapılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Kitabesine göre;

قرراشلىر حىشمە سى
مرحبا اى يولجى قرداشلىر سزه هب مرحبا
اوقويك بر فاتحه روحىز بولسون صفا
فيا نظيف آصف فخرى صدق شهيدىر رنيادن سمدى اولدلىر
جدا
صوبى بولان صالح مرراش راضى اولسون اول خدا
دين يولنده جان وىرشىز جانىز اولسون فدا
ايچك صوبى هسمىزك روحى بولسون غدا
اشبو جشمە سنه ييك اوجوز قرقده بولدى نما
ايچك عافيتله كيدك سلامتله
لوله جى زاده برادرلر ۱۳۴۰

Kardeşler Çeşmesi

Merhaba ey yolcu kardeşler size merhaba

Okuyun bir Fatiha ruhumuz bulsun şifa

Ziya, Nazif, Asaf, Fahri, Sıdkı şehiddir dünyadan şimdi oldular cûda

Sûyü bulan Salih kardaş razı olsun evvel hudâ

Din yolunda can virmişiz canımız olsun feda

İçün suyu beşimizin ruhu bulsun gıda

İş bu çeşme sene bin üç yüz kırkda buldu nemâ

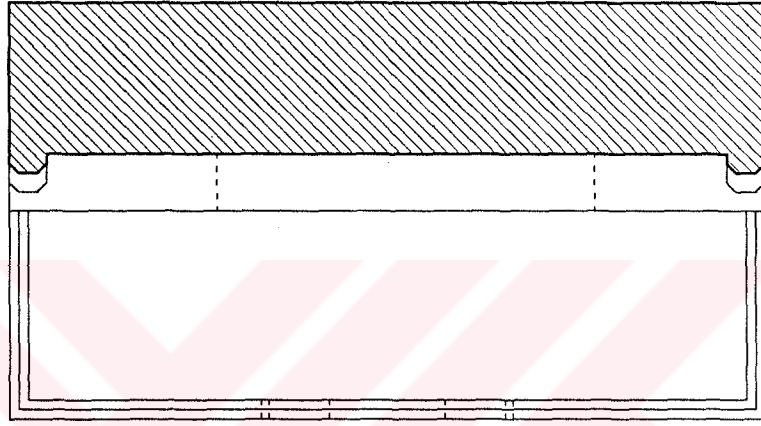
İçün afiyetle gidin selametle

Lülecizade Biraderler 1340³¹⁶

³¹⁶ - Ersal YAVI: a.g.e., 139 ; Halit ÇAL : a.g.e., 79 -80 ; Mehmet MERCAN ve M. Emin ULU: a.g.e.,

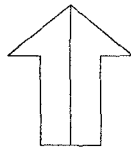
Üzerindeki kitabeden H. 1340 / M. 1921 -1922'de Lülecizade Kardeşler tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.(Fotoğraf :143)

ÇİZİM:57 Lülecizade Çeşmesi(I)

K

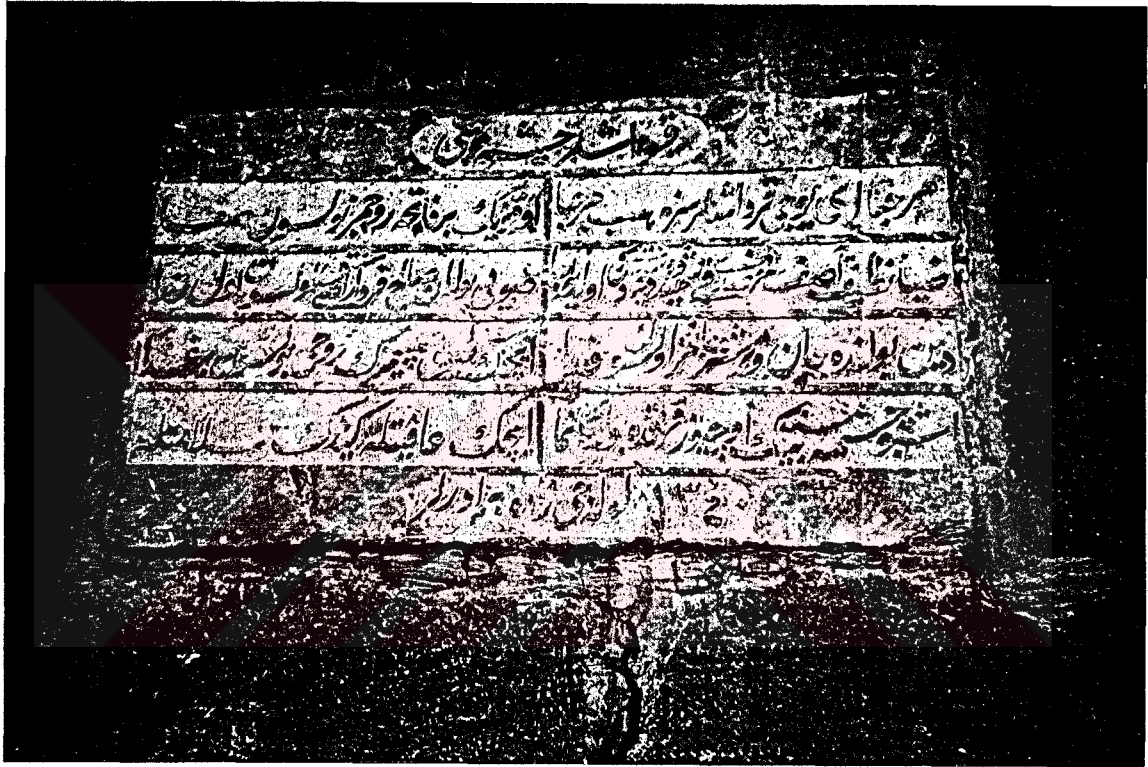
0 20 100 cm

FOTOĞRAF:141 Lülecizade Çeşmesi(I)

FOTOĞRAF:142 Çeşme süsleme detayı

FOTOGRAF:143 | Çeşme kitabesi

10- LÜLECİZADE ÇEŞMESİ(II)

Çizim: 58

Fotoğraf: 144 -145

İnceleme Tarihi: 17.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Zeytindibi Mahallesi'nin girişinde yer almaktadır.(Fotoğraf :144)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşme orijinalliğini tamamen kaybetmiştir.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen görünümlü çeşme yüzeyinin içbükey profilli bir saçağı, saçağın altında da kitabeliği bulunmaktadır. Çeşme yüzeyi yalak hizasında çıkıntılıdır. Ön cepheden taşan enine dikdörtgen yalağı olan çeşme tek muslukludur.

Süslemeleri: -

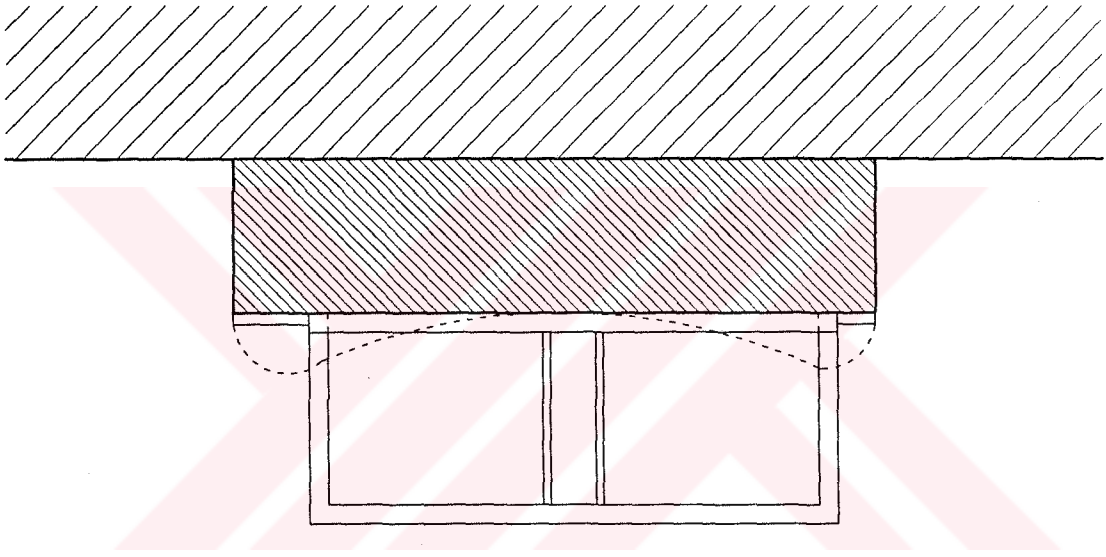
Malzemesi: Çeşmenin tamamı geç dönemde betonla yenilenmiştir.

Tarihlendirilmesi: Kitabesine göre;

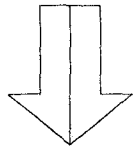
Sahibû-l hayrat-ül hasenat Lülecizade

Abdulkadir Efendi 1340

Çeşme üzerindeki kitabe H. 1340 / M. 1921 -1922 yılını vermekle birlikte, malzeme ve dış görünüşü itibariyle yakın zamanda yenilendiği anlaşılmaktadır.(Fotoğraf :145)

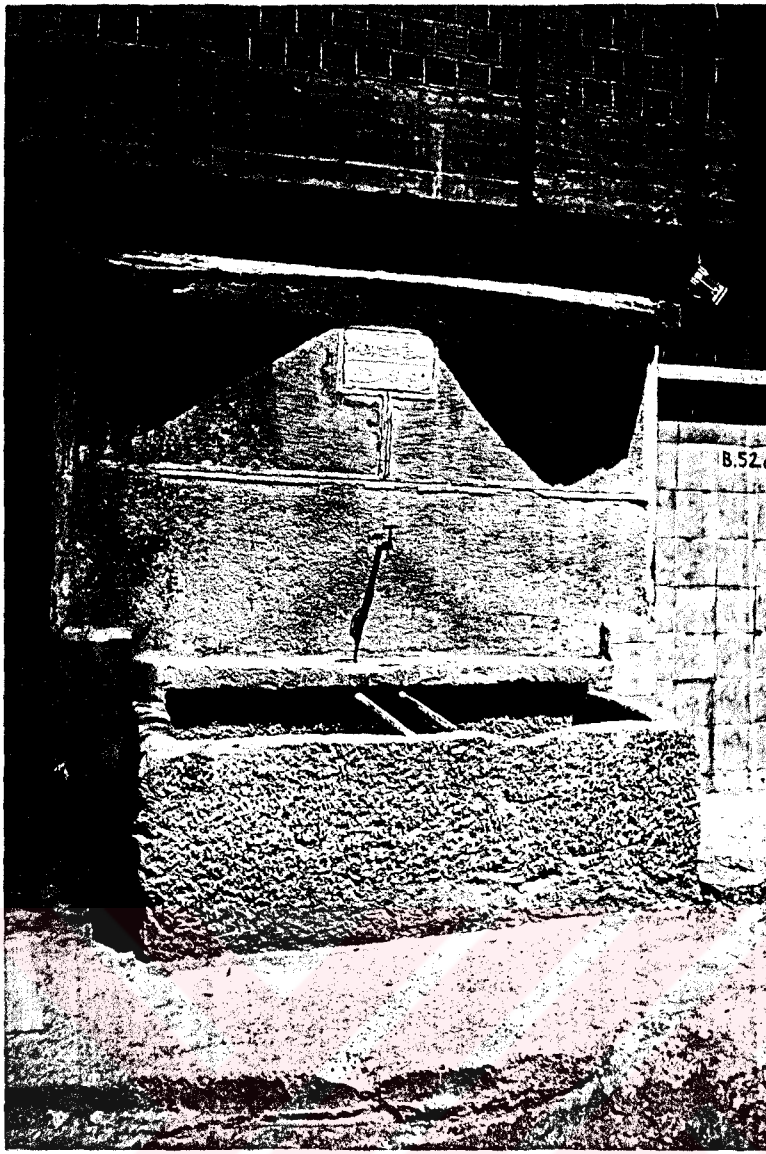

ÇİZİM:58 Lülecizade Çeşmesi(II)

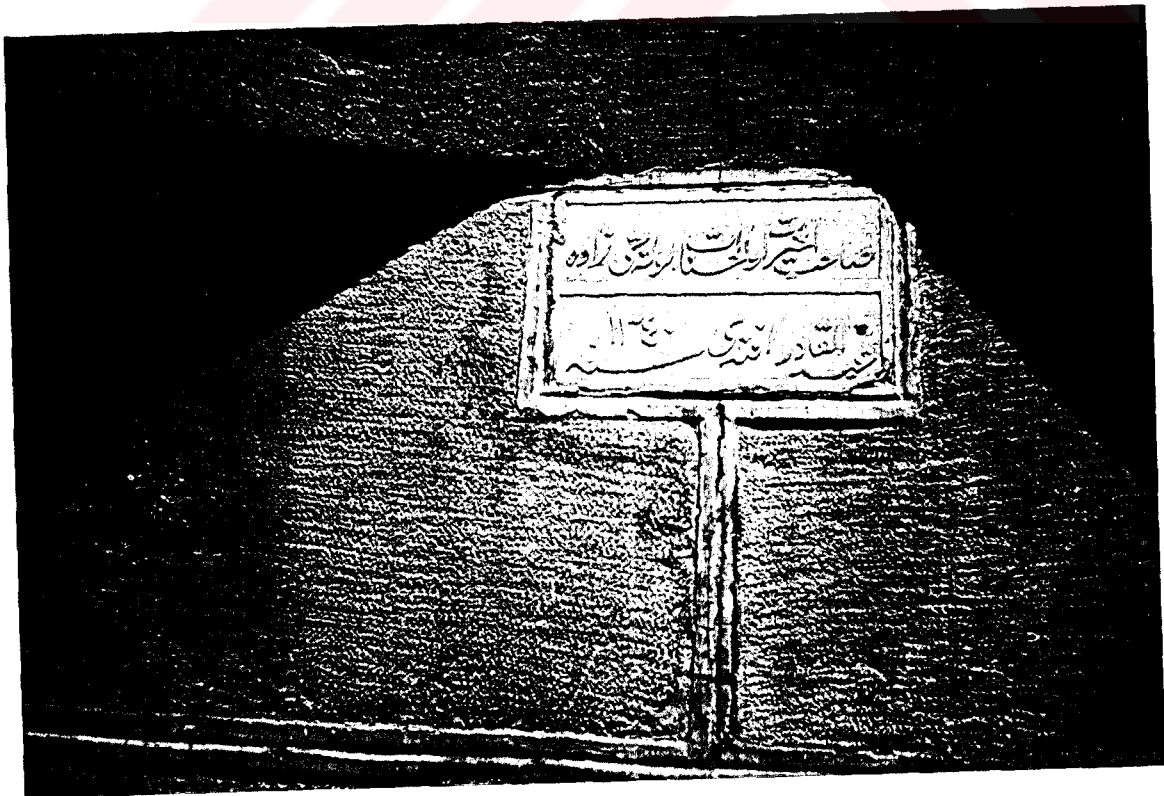
K

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:144

Lülecizade Çeşmesi(II)

FOTOĞRAF:145

Çeşme kitabesi

11- MELİK AHMET GAZİ MEZARLIĞINDAKİ ÇEŞME

Çizim: 59

Fotoğraf: 146

İnceleme Tarihi: 07.12.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Melik Ahmet Gazi Mezarlığının kuzey cephesinde yer almaktadır.(Fotoğraf :146)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşmeden faydalanılmaktadır.

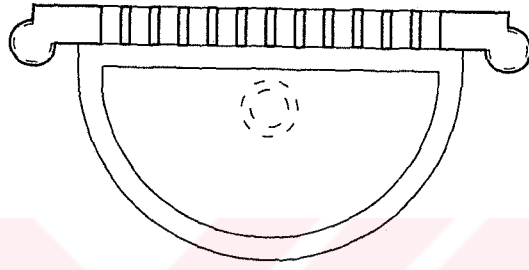
Dış Görünüşü: Boyuna dikdörtgen görünümlü çeşme yüzeyinin ön cephede çıkıntılı konsol benzeri bir yalağı bulunmaktadır. Yalak silindirik ayak üzerine oturtulmuştur. Yalağın köşelerinde yer alan iki sütunce çeşmeyi aynataşı seviyesine kadar sınırlandırmaktadır. Sütuncelerin yalak seviyesiyle musluk arasında kalan yüzeyi bir şeritle kesilmiştir. Çeşme tek muslukludur.

Süslemeleri: Çeşme yüzeyinin tamamında ajur tekniği uygulanarak, iç içe geçirilmiş dairelerle geometrik örgü motifi oluşturulmuştur. Çeşme köşelerinde yer alan sütuncelerin gövdeleri balık pulu görünümlü süslemeyle oluşturulmuştur ve tepeleri iki yuvarlak başlıkla sınırlandırılmıştır. Yalağın çevresi dilimli biçimlendirilmiştir. Çeşme tepeliğinde madalyon içerisinde radyal ışınlarla açılan bitkisel bir kompozisyon yapılmıştır. Kıvrımlı rumilerden meydana gelen girland motifler her iki köşede madalyona bitleştirilmiştir.

Malzemesi: Çeşme bütünüyle lehim(döküm) tekniğiyle inşa edilmiştir.

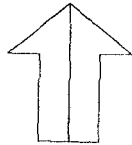
Tarihlendirilmesi: Çeşmenin dış görünüşü ve malzemesi itibariyle 20. yüzyılda yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

ÇİZİM:59 Melik Ahmet Gazi Mezarlığındaki Çesme

K

0 10 50 cm

FOTOĞRAF:146

Melik Ahmet Gazi Mezarlığındaki Çeşme

12- TAŞMEKTEP MAHALLESİ'NDEKİ ÇEŞME

Çizim: 60

Fotoğraf: 147-148

İnceleme Tarihi: 07.12.2002

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Taşmektep Mahallesi'nde bir evin bahçe duvarına bitişik inşa edilmiştir.(Fotoğraf :147-148)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: -

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşme yüzeyinin ana hatları kaybolmuş; yalak derinliğinin yarıdan fazlası toprak seviyesinin altında kalmış, içerisi de taşlarla dolmuştur.

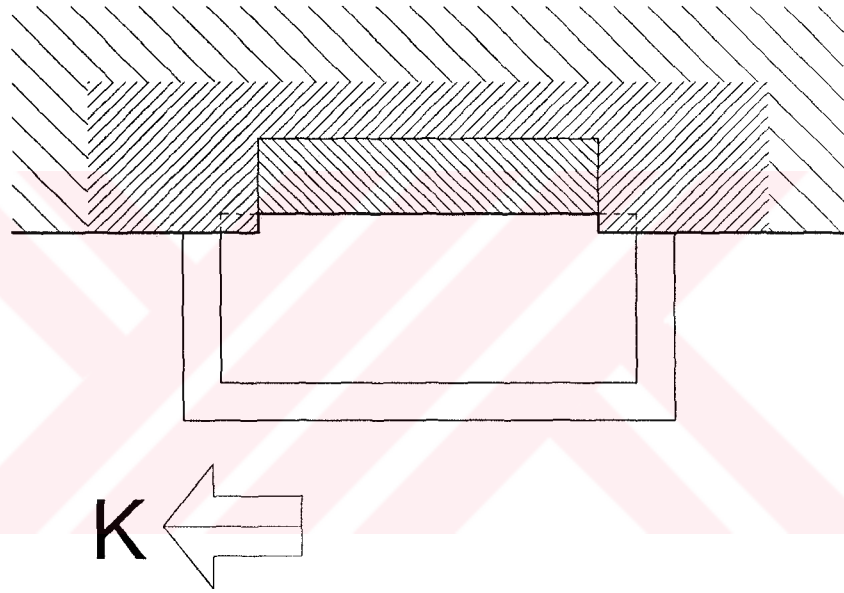
Dış Görünüşü: Sivri kemerli sağır bir nişle oluşturulmuş çeşme yüzeyinin ön cepheden taşan enine dikdörtgen yalağı bulunmaktadır. Çeşme tek lülelidir.

Süslemeleri: -

Malzemesi: Çeşme yüzeyi blok kesme taştan, yalak düzgün kesme taştan, lülesi bronzdan yapılmıştır.

Tarihlendirilmesi: Ev mimarisi örneklerinin en erken tarihlilerinin 19. yüzyıla dayandırılmasından ³¹⁷ ve çeşme üzerinde bir kitabenin yer almamasından dolayı 19. asırdan sonra inşa edildiği netlik kazanmaktadır.

³¹⁷ - Halit ÇAL :a.g.m., 374 -380

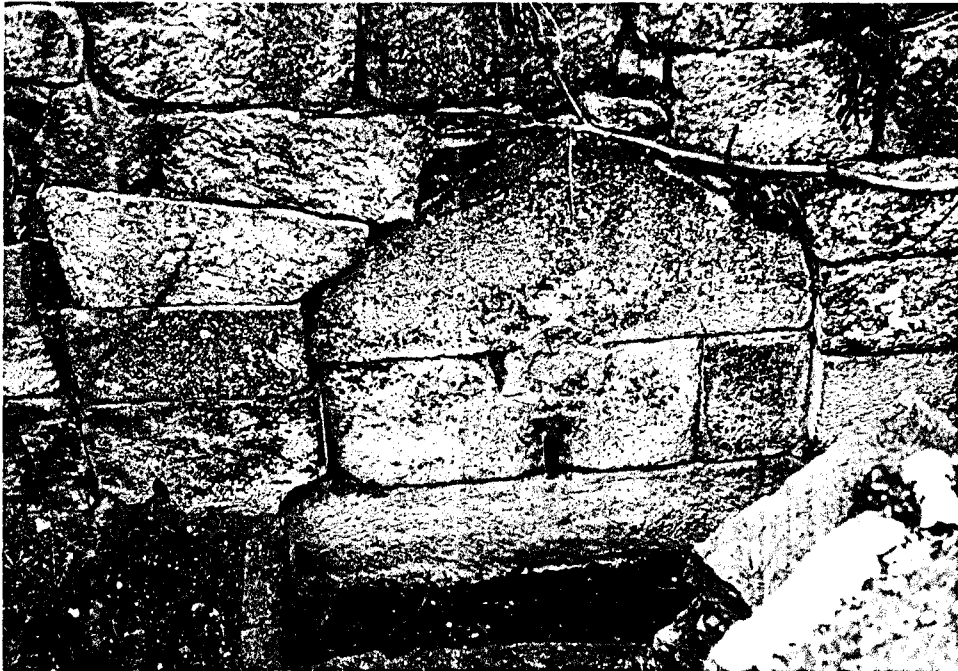

ÇİZİM:60 Taşmektep Mahallesi'ndeki Çeşme

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:147 Taşmektep Mahallesi'ndeki Çeşme

FOTOĞRAF:148 Çeşme yüzeyi yakından

13- ULU CAMİ ÇEŞMESİ

Çizim: 61

Fotoğraf: 149-150-151

İnceleme Tarihi: 24.07.2002 – 17.05.2003

Çeşmenin Yeri ve Konumu: Çeşme, Çepnibey Mahallesi'nde bulunan Melik Gazi, Cami-i Kebir Çepnizade Hasan Bey, Bey Camisi olarak da adlandırılan Ulu Cami'nin kuzey cephesinde yer almaktadır. ³¹⁸ (Fotoğraf: 149 -150)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Ulu Cami Danışmendliler döneminde H. 540 / M. 1145 -1146'da Çeneplizade Hasan Efendi tarafından Niksar'ın fethinden dolayı yaptırılmıştır. Anadolu'nun en yüksek minaresine sahip olması ve cami mimarisinin ilk örneklerinden birini teşkil etmesi açısından önemli bir konuma sahiptir. Niksar'ın en eski eseridir. ³¹⁹

Geçirdiği Onarımlar: Çeşmede lülelerin değiştirilmesi dışında onarım izine rastlanmamaktadır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde çeşme saçağında kırılmalar meydana gelmiş, yalak da tamamıyla yol seviyesinin altında kalmıştır.

Dış Görünüşü: Enine dikdörtgen görünümlü çeşme yüzeyini içbükey profilli üç kat silme çevrelemektedir. Çeşme orijinalinde çift lüleli olup, günümüzde lülelerin yerine tek musluk kullanılmaktadır.

Süslemeleri: Çeşme yüzeyini sınırlandıran bordür içerisinde doğu-batıda alçak kabartmalı birer gülçe motifi yer almaktadır. Bu motiflerin

³¹⁸ - Ahmet KAPUSUS: a.g.e., 96 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 225

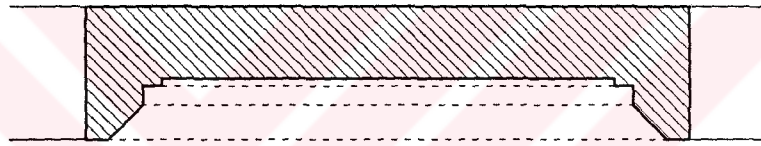
³¹⁹ - Nuri GENÇ: a.g.e., 96 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 224

merkezinden saçak hizasına kadar alçak kabartma teknikli kıvrımlı bir dal uzanmaktadır. Kıvrımlı dal orta üniteye iki koldan açılarak gülçe motiflerini birleştirmektedir. Kıvrımlı dal içerisinde, musluk üzerinde çeşmenin tarihi bulunmaktadır. Tarihin dört köşesinde stilize palmet tasvirleri görülmektedir.

Malzemesi: Çeşme bütünüyle kaba yonu kesme taştan, günümüzde kullanılmayan lüleler bronzdan, musluk metalden yapılmıştır.

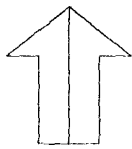
Tarihlendirilmesi: Aynataşı üzerinde kıvrımlı motif içerisinde çift taraflı yazılmış H. 1321 / M. 1912 -1913 tarihi yer almaktadır.(Fotoğraf :151)

ÇİZİM:61 | Ulu Cami Çeşmesi

K

0 20 100 cm

FOTOĞRAF:149 | Ulu Cami-çeşme

FOTOĞRAF:150 | Ulu Cami Çeşmesi

FOTOĞRAF:151

Çeşme tarihi yakından

VIII- NİKSAR İLÇESİ HAVUZ /ŞADIRVANLARI

1- ÇAVUŞ HAMAMI HAVUZU

Çizim: 62

Fotoğraf: 152

İnceleme Tarihi: 07.12.2002

Havuzun Yeri ve Konumu: Havuz, Taşra Mahallesi Çavuş Sokak'ta bulunan Çavuş Hamamı'nın soğukluk bölümünde yer almaktadır. (Fotoğraf: 152)

Bağlı Bulunduğu Yapının Banisi ve Tarihi: Hamamın kitabesi olmamakla birlikte; plan itibarıyla 15. yüzyıla tarihlendirilmektedir.³²⁰

Geçirdiği Onarımlar: -

Bugünkü Durumu: Günümüzde havuz çanağında bozulmalar meydana gelmiştir.

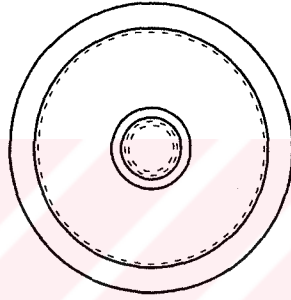
Dış Görünüşü: Silindirik gövdeli havuz çanağında sütun biçimli fiske bulunmektedir.

Süslemeleri: -

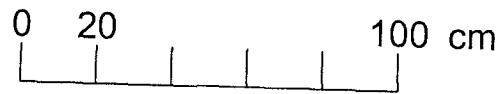
Malzemesi: Havuz çanağı bütünüyle kesme taştan inşa edilmiştir.

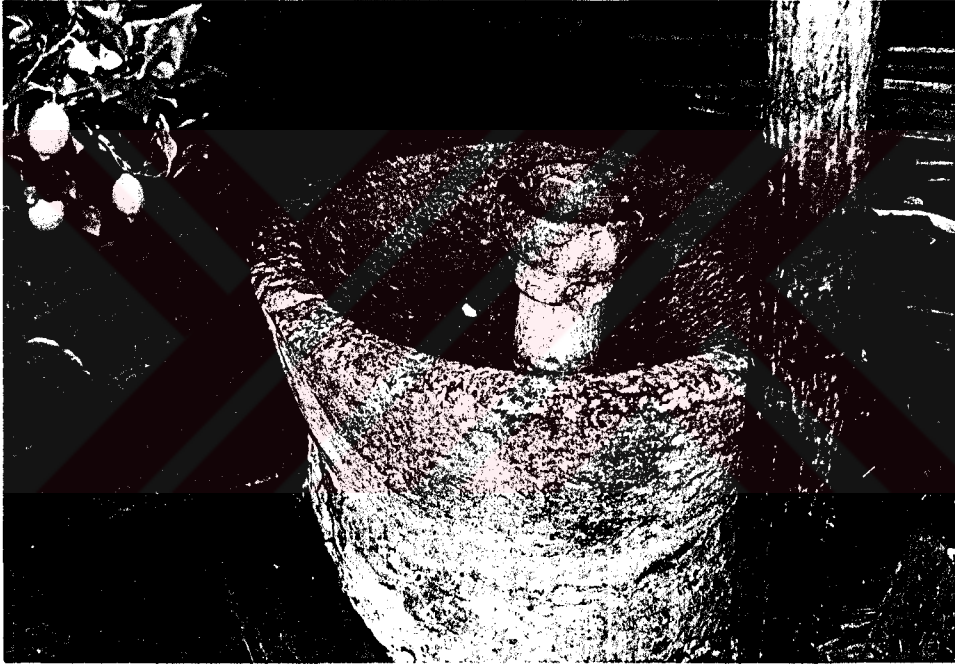
Tarihlendirilmesi: Dış görünüşü ve malzemesi itibarıyla orijinalliğini koruduğu anlaşılan havuzu, hamamla birlikte 15. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

³²⁰ - Halit ÇAL : a.g.e., 74 -75 ; Hasan AKAR ve M. Necati GÜNEŞ: a.g.e., 257

ÇİZİM:62 Çavuş Hamamı Havuzu

FOTOĞRAF:152

Çavuş Hamamı havuz çanağı

IX- KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME

İncelemiş olduğumuz Tokat İli ve Niksar İlçesi Çeşme İle Şadırvanları'ndan 43'ünü çeşme, 19'unu şadırvan/havuz oluşturmakla birlikte; 30 çeşme ve 18 şadırvan/havuz Tokat İlinde, 13 çeşme ve 1 şadırvan/havuz Niksar İlçesinde bulunmaktadır. Günümüzde Tokat'a ait 6 çeşme ve 1 havuz kaybolmuştur.

Tokat İli ve Niksar İlçesi Çeşmelerini iki ayrı grupta ele aldığımızda;

Tokat Çeşmeleri: Bu grupta yer alan 30 çeşmeyi konumları itibariyle herhangi bir tipolojiyi göz önüne alınmadan bir yapıya bağımlı ve bağımsız olanlar şeklinde iki ana başlıkta inceledik.

1) Bağımlı Olanlar: a) Bir Yapının Duvarına İnşa Edilenler :

Acepşir(H.1202 / M.1787 -1788), Alaca(H.672 / M.1273 -1274), Ali Tusi(H.631 / M.1233 -1234), Bekir Paşa(H.993 / M.1585), Büyük Beybağı Mahallesi'ndeki(I)(19. Yüzyıl), Büyük Beybağı Mahallesi'ndeki(II)(19. Yüzyıl), Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki(II)(19. Yüzyıl), Kilise(17. Yüzyıl), Küçük Beybağı Mahallesi'ndeki(I-II)(19. Yüzyıl), Madımağın Celalin Evi'ndeki(19. Yüzyıl), Malkayası Mahallesi'ndeki(I-II)(20. Yüzyıl), Paşa Hamamı'ndaki (H.835 / M.1435), Rüstem Çelebi(15. Yüzyıl), Sık Dişini(14. Yüzyıl), Takyeciler(I)(15. Yüzyıl), Takyeciler(II)(H.1330 / M.1911-1912), Ulu Cami (I)(H.1202 / M.1787-1788)

b) Bir Yapının Duvarına Sonradan İlave Edilenler :

Balak Otel'deki(H.1242 / M.1826-1827), Halit Sokak'taki(19. Yüzyıl), Kümbet Mahallesi'ndeki(19. Yüzyıl), Latifoğlu Konağı'ndaki(19. Yüzyıl), Sulusokak'taki(19. Yüzyıl), Ulu Cami(II)(17. Yüzyıl)

2) Bağımsız Olanlar: Setenciler Sokak'taki(19. Yüzyıl), Taşhan(20. Yüzyıl), Yeşilırmak Kenarındaki(I-II)(19. Yüzyıl)

Niksar Çeşmeleri: 13 çeşme içerisinden;

1) Bağımlı Olanlar: a) Bir Yapının Duvarına İnşa Edilenler :

Arasta(H.1321 / M.1903-1904), Ayvaz Mahallesi'ndeki(20. Yüzyıl), Belediye(20. Yüzyıl), Çavuş Sokak'taki(H.1230 / M.1814-1815), Hoca Sultan(H.1315 / M.1897-1898), Kale İçi(H.1087 / M.1676-1677), Taşmektep Mahallesi'ndeki(19. Yüzyıl)

b) Bir Yapının Duvarına Sonradan İlave Edilenler :

Derebağ(20. Yüzyıl), Halil Efendi(H.1123 / M.1711-1712), Lüleçizade(I) (H.1340 / M.1921-1922), Ulu Cami(I)(H.1331 / M.1912-1913)

2) Bağımsız Olanlar : Melik Ahmet Gazi Mezarlığındaki(20. Yüzyıl)

Tokat ve Niksar Çeşmeleri "Dış Görünüşü" başlığı altında çeşme yüzeyi ile yalak gövde biçimine göre gruplandırıldığında;

Tokat Çeşmeleri:

Çeşme yüzeyine göre:

- a) Enine dikdörtgen b) Boyuna dikdörtgen
- c) Bir nişle oluşturulanlar

a) Enine dikdörtgen: Acepşir- Alaca- Bekir Paşa- Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki- Halit Sokak'taki- Kümbet Mahallesi'ndeki- Latifoğlu Konağı'ndaki- Madımağın Celalin Evi'ndeki- Malkayası(I)- Setenciler Sokak'taki- Sulusokak'taki- Takyeciler(I)- Taşhan- Ulu Cami(I-II)- Yeşilırmak Kenarındaki(II)

b) Boyuna dikdörtgen: Balak Otel'deki- Takyeciler(II)- Yeşilırmak Kenarındaki(I)

c) Bir nişle oluşturulanlar : Ali Tusi- Büyük Beybağı(I-II)- Kilise- Küçük Beybağı(I-II)- Malkayası(III)- Paşa Hamamı'ndaki- Rüstem Çelebi- Sık Dışını

Burada istisnai olarak Malkayası Mahallesi'ndeki Çeşme(II) yüzeyinin mezar taşı görünümünden dolayı grup içerisine dahil edilmemiştir.

Yalak gövde biçimine göre:

a) Enine dikdörtgen b) Silindirik gövdeli

a) Enine dikdörtgen: Acepşir- Alaca- Bekir Paşa- Büyük Beybağı(I)- Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki- Halit Sokak'taki- Küçük Beybağı(I-II)- Kümbet Mahallesi'ndeki- Latifoğlu Konağı'ndaki- Madımağın Celalin Evi'ndeki- Malkayası(I-II-III)- Setenciler Sokak'taki- Sulusokak'taki- Takyeciler(I-II)- Taşhan- Ulu Cami(II)- Yeşilırmak Kenarındaki(II)

b) Silindirik gövdeli: Balak Otel'deki- Yeşilırmak Kenarındaki(II)

Ali Tusi- Büyük Beybağı(II)- Kilise- Paşa Hamamı'ndaki- Rüstem Çelebi- Sık Dişini- Ulu Cami(I) çeşmelerinin günümüzde yalağı bulunmamaktadır.

Niksar Çeşmeleri:

Çeşme yüzeyine göre:

a) Enine dikdörtgen b) Boyuna dikdörtgen
c) Bir nişle oluşturulanlar

a) Enine dikdörtgen: Belediye- Çavuş Sokak'taki- Derebağ- Halil Efendi- Hoca Sultan- Lülecizade(II)- Ulu Cami

b) Boyuna dikdörtgen: Arasta- Lülecizade(I)- Melik Ahmet Gazi Mezarlığındaki

c) Bir nişle oluşturulanlar : Ayvaz Mahallesi'ndeki- Kale İçi- Taşmektep Mahallesi'ndeki

Yalak gövde biçimine göre:

a) Enine dikdörtgen b) Silindirik gövdeli

a) Enine dikdörtgen: Arasta- Ayvaz Mahallesi'ndeki- Belediye- Çavuş Sokak'taki- Derebağ- Halil Efendi- Hoca Sultan- Kale İçi- Lülecizade(I-II)- Taşmektep Mahallesi'ndeki

b) Silindirik gövdeli: Melik Ahmet Gazi Mezarlığındaki

Ulu Cami çeşmesinin bir yalağı bulunmamaktadır.

Tokat ve Niksar Çeşmelerini kullanılan malzeme açısından gruplandır-
dığımızda;

Tokat Çeşmelerinde:

1) Kesme taş: Acepşir- Alaca- Balak Otel'deki- Bekir Paşa- Büyük Beybağı Mahallesi'ndeki(I-II)- Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki- Halit Sokak'taki Kilise- Küçük Beybağı Mahallesi'ndeki(I-II)- Kümbet Mahallesi'ndeki- Latifoğlu Konağı'ndaki- Madımağın Celalin Evi'ndeki- Malkayası Mahallesi'ndeki(I-II-III)- Paşa Hamamı'ndaki- Rüstem Çelebi- Setenciler Sokak'taki- Sık Dişini- Sulusokak'taki- Takyeciler(I-II)- Taşhan- Ulu Cami(I-II)- Yeşilirmak Kenarındaki(I-II)

2) Mermer : Balak Otel'deki- Bekir Paşa- Yeşilirmak Kenarındaki(I-II)

3) Tuğla: Ali Tusi- Kilise- Küçük Beybağı Mahallesi'ndeki(II)- Malkayası Mahallesi'ndeki(III)- Takyeciler(II)

Niksar Çeşmelerinde:

1) Kesme taş: Arasta- Ayvaz Mahallesi'ndeki- Belediye- Çavuş Sokak'-

taki- Derebağ- Halil Efendi Sokak'taki- Hoca Sultan- Kale İçi- Lüleçizade(I-II)- Taşmektep Mahallesi'ndeki- Ulu Cami'deki Çeşme

2) Mermer: Belediye Çeşmesi

3) Maden: Melik Ahmet Gazi Mezarlığındaki

Tokat İli ve Niksar İlçesi çeşme kitabelerinde;

Tokat ilindekilerin 4'ünün kitabesi mevcuttur, 24'ü kitablesizdir, 2'sinin de sadece tarihi bulunmaktadır.

Kitabeliler:

1) Acepşir : Sülüs yazılı kitabe kemer kilit taşı altında yer almaktadır. Kitabe üzerinde H.1202 tarihi bulunmaktadır. Banisinin Hacı Mahmut olduğu belirtilmektedir.

2) Alaca: Eyyubi hattıyla yazılmış kitabe saçak hizasında yer almaktadır. Kitabe üzerinde H.672 tarihi bulunmaktadır. Banisinin Karaarslan olduğu belirtilmektedir.

3) Bekir Paşa: Sülüs yazılı kitabesi olduğu belirtilen çeşmenin günümüzde kitabeliği bulunmamaktadır. Kitabe, aynataşı üzerinde yer almaktadır. Çeşmenin H.993'de Musa Bey adlı bir şahıs tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.

4) Takyeciler(I): Sülüs yazılı kitabe saçak ile kemer profili arasında yer almaktadır. Kitabe üzerinde çeşmenin H.1330'da yaptırıldığı belirtilmektedir.

Üzerinde Tarihi Bulunanlar:

1) Balak Otel'deki: Çeşme aynataşının doğusundaki kemer köşeliğinde H.1242 tarihi görülmektedir.

2) Ulu Cami(I): Çeşme aynataşını çevreleyen kemer kilit taşı hizasında H.1202 tarihi yer almaktadır.

Niksar İlçesindekilerin 6'sının kitabesi olmakla birlikte, 4'ü kitbesizdir, 3'ünün de yalnızca tarihi bulunmaktadır.

Kitabeliler :

1) Arasta: Çeşme aynataşında saçak ile musluk arasında yer alan sülüs yazılı bir kitabesi mevcuttur. Kitabe üzerinde H.1321 tarihi yer almaktadır.

2) Halil Efendi Sokak'taki: Saçak altında bulunan sülüs yazılı kitabe üzerinde H.1123 tarihi yer almaktadır.

3) Hoca Sultan: Çeşme aynataşında iki lüle arasında bulunan sülüs yazılı kitabe üzerinde H.1315'de Hacı Hasan Ağa tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.

4) Kale İçi: Çeşme yüzeyinde kemer kilit taşı hizasında bulunan sülüs yazılı kitabede H.1087 tarihi yer almaktadır.

5) Lüleçizade(I): Saçak altında bulunan sülüs yazılı kitabede H. 1340'da Ziya, Nasif, Asaf, Fahri, Sıdkı isimli Lüleçizade Kardeşler tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.

6) Lüleçizade(II): Saçağa bitişik bulunan sülüs yazılı kitabe üzerinde H. 1340'da Abdülkadir Efendi tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.

Üzerinde Tarihi Bulunanlar :

1) Çavuş Sokak'taki: Çeşme aynataşındaki halat motifi içerisinde H.1230 tarihi görülmektedir.

2) Derebağ: Çeşme aynataşında yer alan halat motifinin içerisinde günümüz Türkçesiyle yazılmış 1920 tarihi görülmektedir.

3) Ulu Cami'deki: Çeşme aynataşında musluk üzerinde yer alan kıvrımlı şerit içerisinde H.1331 tarihi görülmektedir.

Tokat eşmeleri içerisinde en erken tarihli H.631 / M.1233 -1234'de inşa edilmiş Ali Tusi eşmesi'dir. En geç tarihli ise; Malkayası Mahallesi'ndeki(I-II-III), Taşhan rnekleri olup, 20. yüzyılda yaptırılmışlardır.

Niksar eşmeleri içerisinde en erken tarihli H.1087 / M.1676 - 1677'de yaptırılmış Kale İçi eşmesi'dir. En geç tarihli ise; Ayvaz Mahallesi'ndeki, Belediye, Derebağ, Lülecizade(II), Melik Ahmet Gazi Mezarlığındaki olup, 20. yüzyılda inşa edilmişlerdir.

Tokat ve Niksar civarındaki çeşmeler süslemeleri itibariyle 2 başlık altında gruplandırılmıştır. 1) Süslemede kullanılan mimari elemanlar 2) Süsleme motifleri

1) Süslemede kullanılan mimari elemanlar :

a) Tokat eşmelerinde: Acepşir ; aynataşını çevreleyen sivri kemer kullanımı- Alaca; aynataşını sınırlandıran sivri kemer, kitabe bitiminde kullanılan niş süslemesi- Balak Otel'deki; eşme köşelerinin birer akroter gibi şekillendirilmesi, enine ve boyuna bordürler, dışbükey profilli silmeler- Bekir Paşa; tepelikteki kıvrımlı bordür, yalak dış yüzeyinde rölyefli helezonik kıvrımın yer alması- Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki; aynataşını sınırlandıran sivri kemer kullanımı- Kümbet Mahallesi'ndeki; aynataşını sınırlandıran üç kat profilli silmenin kullanılması- Madımağın Celalin Evi'ndeki; aynataşını sivri kemerin çevrelemesi- Setenciler Sokak'taki; eşme yüzeyinde iki sıra profilli dışbükey silmenin bulunması- Sulusokak'taki; eşme yüzeyinde pahlı iki kat içbükey silmenin yer alması- Takyeciler(II); saçakta mukarnaslı süsleme bulunması, muslukları sınırlandıran içbükey profilli iki silmenin yer alması- Taşhan; eşme yüzeyinin iki sıra bordür içerisine alınması- Ulu Cami(I); aynataşının bileşik kaş kemerle sınırlandırılması- Ulu Cami(II); aynataşının sivri kemerle kuşatılması- Yeşilırmak Kenarındaki(I); saçak köşelerinin pahlı, uçlarının da yivli olması-Yeşilırmak Kenarındaki(II);

saçağın pahlı şekillendirilmesi, saçak ile musluk arasında kalan yüzeyin bordür içerisine alınması.

b) Niksar Çeşmelerinde: Arasta; kitabeliğin iki sıra bordürle çevrenmesi- Belediye; çeşme aynataşının dışbükey profilli silme ile kuşatılması, çeşme yüzeyinin doğu ve batı köşelerinde eyvan görünümlü mihrabiye andıran eklentilerin yer alması- Çavuş Sokak'taki; çeşme yüzeyinin dışbükey profilli silme ile sınırlandırılması- Derebağ; çeşme yüzeyinin iki kat silme ile, saçağın da kademeli üç sıra içbükey silme ile çevrenmesi; Halil Efendi; çeşme aynataşının sivri kemerle oluşturulması- Hoca Sultan; çeşme yüzeyinin bir bordürle kuşatılması- Lülecizade(I); çeşme yüzeyinin doğu ve batısının dışbükey profilli iki silmeyle sınırlandırılması, yalak dış cephesinin derin bir nişle şekillendirilmesi- Melik Ahmet Gazi Mezarlığındaki; aynataşı yarı seviyesinden yalak bitimine kadar iki sütunceyle sınırlandırılması; Ulu Cami'deki; saçağının içbükey profilli yapılmış olması, çeşme yüzeyinin dışbükey profilli ve kademeli üç kat bordürle çevrenmesi gibi mimari süsleme elemanları görülmektedir.

2) Süsleme motifleri:

a) Tokat Çeşmelerinde:

GEOMETRİK:

Balak Otel'deki; balık pulu motifi, madalyon

Bekir Paşa; zencerek

Halit Sokak'taki; Mühr-ü Süleyman

Genellikle muskalarda rastlanan bu 6 köşeli yıldız süslemesinin, iç içe geçmiş iki üçgenle oluşturularak iki gözü tasvir ettiği söylenir.³²¹ İki üçgen bir bütün kabul edildiğinde; evin reisi aşağı bakan üçgen, bütünleştğinde ise kadın-doğumun simgesi anlamına gelmektedir. Bir rivayete göre; Mühr-ü

³²¹ - C. Esad ARSEVEN: a.g.e., 205 -206

Süleyman Hz. Süleyman'ın parmağında taşıdığı yüzük-mühür şekli olup, peygamber bunun sayesinde cinler üzerinde mutlak egemenlik kurmuştur. ³²² Müslüman halkların peygamber Süleyman'ın mührü şeklinde nitelendirdikleri bu tasvir, hastaları iyi etme ve insanları kem gözden koruma gücüne sahip bir tılsım niteliğinde de düşünülmüştür. Çapraz biçimde iç içe geçmiş iki kareyle birleştirilen 8 köşeli şeklin, 10 parmağı ile iki eli vurguladığı da söylenmektedir. Bu motiflerin kaynağının Sümerler ve Hititler döneminde kullanılan sembolik şekiller ve yazı işaretlerinin de bulunduğu belirtilmektedir. Böylelikle Türkler'in bu tasvirlerin anlamını bilmeden kullanmış olabilecekleri de akla gelmektedir. ³²³ Mühr-ü Süleyman Selçuklu mezar taşlarında da görülmektedir. ³²⁴

FIGÜRLÜ:

Balak Otel'deki; sürü otlatan çoban, inek sağan kadın

Küçük Beybağı(II); ejder figürü

Sulusokak'taki; ejder figürü

Ejderin mitolojide önemli bir yeri bulunur. ³²⁵ Başlangıçta bereket ve kuvvet sembolüdür. ³²⁶ Aslında ejder figürlerinin ekserisi yılan veya sürüngeni andırır. Yer ejderi yaz devresinde yeryüzünün ya da suların derinliklerinden çıktığı için; tabiatın enerjisinin yeniden uyanışını, dolayısıyla verimliliği ve ebedi hayatı da sembolize eder. Gök ejderi de Türk mitoloji ve sanatında su,

³²² - Burhan OĞUZ : *Mezar Taşında Simgelenen İnançlar*(İstanbul, 2002), 99

³²³ - C. Esad ARSEVEN: a.g.e., 205 -206

³²⁴ - Burhan OĞUZ : a.g.e., 99

³²⁵ -ANONİM: a.g.e., 56

³²⁶ - Yılmaz ÖNGE: a.g.m., 185 ; Yaşar ÇORUHLU: *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*(İstanbul, 1995), 44

bolluk ve yeniden doğuşun sembolüdür.³²⁷ Kötülük, düşman, hastalık girmesini önleyici Uzak Doğu'da bereket ve bolluk sembolüdür. Çin'de ejder suyun ve sıvının kudretini temsil eder.³²⁸ Çin mitolojisinde ejder ; bir erkek geyiğin boynuzlarına, tavşanın veya cinin gözlerine, öküzün kulaklarına, filin dişlerine, yılanın boynuna sahip olarak tasvir edilmiştir. Ejder aynı zamanda gök çarkını çeviren zamanın da timsali olarak görülür. Genelde, uğur, mutluluk, sağlık ve bereket sembolüdür.³²⁹ Yine eski Çin-Uygur takviminde suların bol olduğu Nisan ayı ejder ile sembolize edilmiştir.³³⁰ Çin kaynağındaki bir hikâye, sarı ejderin imparatorluk simgesini temsil ettiğini açıklar. Bezeklik'te tapınakta bulunan bir resimde yer alan havuz ile, bu havuzda yüzen ejderler de su unsuruna işaret eder. Yine suyun sahibi şeklinde de tasvir edilmişlerdir.³³¹ Ejderin tasvir ediliş şekli, özellikle ağzının açık gösterilmesi ve bazen boynuzlu ele alınması, tamamen İslamiyetten önceki ejder figürlerinin ikonografisine uygundur.³³² Araştırmacılar mimari eserlerde yer alan ejder figürlerinin; yapıları muhafaza eden, bu yapılarda yaşayan ya da konaklayan insanları kötülüklerden koruyan, yardımına koşan veya onların hastalıklarına şifa veren bir sembol olduğunu ileri sürmektedirler.³³³ Selçuklu ejderlerinde baş tipi müşterektir ; sivri külahlar, iri badem gözler, açık ağızda aşağı ve yukarı doğru helezoni bir kıvrılma meydana getiren çeneler dikkat çeker.³³⁴ Anadolu'daki en eski ve önemli ejder başlı lüleler ; Amasya-Tokat yolu üzerinde, Pazar İlçesi yakınında

³²⁷ - Gönül ÖNEY: "Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri", *Belleken*, XXIII(1969), 187 -192 ;

Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El sanatları(Ankara, 1976), 53 -54 ; Yaşar ÇORUHLU:

a.g.e., 44

³²⁸ - Yaşar ÇORUHLU: a.g.e., 45 -46

³²⁹ - Yaşar ÇORUHLU: a.g.e., 51 -53

³³⁰ - Yaşar ÇORUHLU: a.g.e., 56

³³¹ - Yaşar ÇORUHLU: a.g.e., 46 -47

³³² - Yaşar ÇORUHLU: a.g.e., 63

³³³ - Yaşar ÇORUHLU: a.g.e., 70

³³⁴ - Gönül ÖNEY: a.g.m., 187

Hatun Han Çeşmesi'nde bulunur. ³³⁵ Yine E.C.A. Koleksiyonunda yer alan iki ejder başlı lüle de Hatun Han'ındakilere benzetilmektedir. ³³⁶ Tokat Mustafa Paşa Hamamı kurnalarından birisinde de(1364) simetrik iki ejder rölyefi bulunmaktadır.

Taşhan; kuş tasviri

MEYVE TASVİRİ:

Balak Otel'deki; üzüm salkımları

Üzüm Tasviri; Türk Sanatında üreme, bolluk, bereket anlamında kullanılmıştır. ³³⁷ Hayat suyunu sunan öğelerden biri olarak da kabul edilmektedir. ³³⁸

BİTKİSEL :

Balak Otel'deki; Girland ve akantus

Bekir Paşa; rumi, palmet, lale, servi

Lale; Allah kelimesi ile aynı harfleri içermesinden ötürü bu isim verilmiştir. Allah teriminde sonradan noktalı hiçbir harf bulunmadığı fark edilince, üstünde benekler olan laleler lekeli ve kusurlu sayılmıştır. ³³⁹ Geometrik bir biçime sahip lale; camilerin, çeşmelerin ve mezar taşlarının süslemesinde sembolik unsur şeklinde kullanılmıştır. ³⁴⁰ Lale motifi 17. yüzyılda Sultan IV. Mehmet'in Bağdat seferi dönüşünde büyük rağbet kazanmıştır. ³⁴¹

³³⁵ - Yılmaz ÖNGE: "Anadolu'da Ejder Başlı Madeni Çeşme Lüleleri", *Selçuklu Araştırmaları*, I(1969), 185

³³⁶ -ANONİM: a.g.e., 57

³³⁷ - Cahit BEĞENÇ: *Anadolu Mitolojisi*(İstanbul, 1967), 68

³³⁸ - Burhan OĞUZ: a.g.e., 18

³³⁹ - Yıldız DEMİRLİZ : a.g.e., 355 -360

³⁴⁰ - C. Esad ARSEVEN: a.g.e., 214

³⁴¹ - C. Esad ARSEVEN: a.g.e., 210

Servi; tepeleri yana yatık serviler Kuran'ın Rahman Suresi'nin 6. ayetindeki gibi "yıldızlar ve ağaçlar ona secde ettiler" tabirinden de gelmiş olabilir. Servi motiflerinden bazılarının kutsal sayılan suya doğru eğilmeleri de muhtemelen böyle bir düşünceye dayandırılmış olmalıdır.³⁴² Servi motifi Türk Sanatında sıklıkla kullanılmıştır. Güzelliği, bazen de ölüm ve faniliği temsil etmektedir.³⁴³ Genellikle çeşmeler, mezar taşları, çiniler üzerinde görülmektedir. Stilize edilmiş servi tamamıyla karakteristik bir süs motifi şeklini alır ve İran ya da Yunan süslemesinde hurma dalının yerine geçer.³⁴⁴ Hint ve İran kumaşlarında bu motife "boza" veya "badem" de denmektedir.³⁴⁵ Musevi mezar taşlarında da bu süslemeye rastlanmaktadır.³⁴⁶ Çift tasvir edilen serviler için Kuran'da da "her şeyden çift yarattık" tabirinden yola çıkılarak yapıldığı düşünülebilir. Klasik devirde eğilmiş servi başları yaygınlaşmıştır.³⁴⁷

Kümbet Mahallesi'ndeki; karanfil

Malkayası(III); yaprak

Setenciler Sokak'taki; gül, yaprak

Takyeciler(I); servi

Taşhan; gülçe, nar ağacı

Nar ; Türk Sanatında meyve motifleri arasında en çok kullanılanı nardır. Türk mitolojisinde nar ; üreme ve doğurganlıkla da bağdaştırılmakta, gizliliği de temsil etmektedir.³⁴⁸

Yeşilirmak(I); akantus, karanfil

³⁴² - Burhan OĞUZ : a.g.e., 29

³⁴³ - Cevdet ÇULPAN: Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat,Edebiyat,Tıp ve Sanat

Tarihlerinde Serviler II(İstanbul, 1967), 142 ; Nihan ve Zeynep GÜNEY: Osmanlı Süsleme Sanatı

(Ankara, Tarihsiz), 52

³⁴⁴ - C. Esad ARSEVEN: a.g.e., 215

³⁴⁵ - Nihan ve Zeynep GÜNEY: a.g.e., 52

³⁴⁶ - Burhan OĞUZ : a.g.e., 29

³⁴⁷ - C. Esad ARSEVEN: a.g.e., 215

³⁴⁸ - Cahit BEĞENÇ: a.g.e., 68 ; C. Esad ARSEVEN: a.g.e., 210

Yeşilırmak(II);lale, palmet, kenger yaprağı, sümbül, karanfil, gül buketi

NESNE TASVİRİ:

Balak Otel'deki; halat motifi

Bekir Paşa; vazo tasviri

Taşhan; halat motifi

b) Niksar Çeşmelerinde:

FIGÜRLÜ:

Belediye; sfenks, tavus kuşu, balık

Sfenks; Türk Sanatında sfenks, tasvirleri koruyucu ve kutsal bir anlam taşımaktadır. ³⁴⁹

Tavus kuşu; güzellik, itibar, şeref ve taht sembolü olmuştur. ³⁵⁰

Balık ; Altay Yaradılış Destanı'nda önemli bir yer tutmaktadır. Türk kozmolojisinde gök gürültüsü unsurunun hayvan biçimli timsalidir. Özellikle göl ve nehir kıyılarında yaşayan Türk toplumlarında altın balık; bereket, bolluk, talih simgesi olarak görülmüştür. Evlilikte de mutluluk ve üreme gibi anlamlar taşımaktadır. Dünyayı taşıyan öge anlamına da gelmektedir. ³⁵¹

BİTKİSEL :

Belediye; gülçe, yaprak

Çavuş Sokak'taki; gülçe

Derebağ; gülçe, papatya benzeri çiçek motifi

Halil Efendi; lale ve soğanı

Hoca sultan; gülçe

Melik Ahmet Gazi; rumi, girland

³⁴⁹ - Cevdet ÇULPAN: a.g.e., 154

³⁵⁰ - Yaşar ÇORUHLU: Türk Mitolojisinin ABC'si(Istanbul, 1999), 177

³⁵¹ - Gönül ÖNEY: "Anadolu Selçuklu Sanatında Balık Figürü", Sanat Tarihi Yıllığı,II(1968), 159 ;

Yaşar ÇORUHLU: Türk Mitolojisinin Ana Hatları(Istanbul, 2000), 144

Ulu Cami'deki; gülçe, dal, palmet

GEOMETRİK:

Derebağ; halat

Hoca Sultan; halat

Lülecizade(I); balık pulu

Melik Ahmet Gazi; örgü motifi, balık pulu, madalyon

MEYVE TASVİRİ:

Lülecizade(I); üzüm salkımları

NESNE TASVİRİ:

Belediye; vazo

Çavuş Sokak'taki; halat motifi

Derebağ; halat motifi

Hoca Sultan; halat, hilâl ve alem motifi

Tokat İli ve Niksar İlçesi havuz ve şadırvanlarını gövde biçimlerine göre gruplandırdığımızda;

Tokat Havuz ve Şadırvanları:

a) silindirik gövdeli b) kare gövdeli c) dikdörtgen gövdeli d) çokgen gövdeli

a) Silindirik gövdeli: Alaca Şadırvanı- Ali Paşa Camisi Şadırvanı- Ali Paşa Hamamı Erkekler ve Kadınlar Bölümü Havuzları- Behzat Camisi Şadırvanı- Belediye Havuzu- Meydan Camisi Şadırvanı- Mustafa Paşa Hamamı Havuzu(I-II-III)- Takyeciler Camisi Şadırvanı

b) Kare gövdeli: Latifoğlu Konak Havuzu

c) Dikdörtgen gövdeli: Pervane Hamamı Erkekler Bölümü Havuzu- Setenciler Sokak'taki Havuz

d) Çokgen gövdeli: Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki Havuz- Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki Havuz(8 köşeli)- Yazmacılar Hanı'ndaki Havuz(8 köşeli)- Taşhan Havuzu(12 köşeli)

Niksar Havuz ve Şadırvanları:

a) Silindirik gövdeli: Çavuş Hamamı'ndaki Havuz

Tokat İli ve Niksar İlçesi Havuz / Şadırvanları kullanılan malzeme açısından gruplandırıldığında;

Tokat Havuz/Şadırvanlarında:

1) Kesme taş: Alaca- Ali Paşa Camisi'ndeki- Ali Paşa Hamamı Erkekler ile Kadınlar Bölümündeki- Belediye- Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki- Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki- Latifoğlu Konağı'ndaki- Meydan- Mustafa Paşa Hamamı'ndaki(I-II-III)- Pervane Hamamı Erkekler Bölümündeki- Setenciler Sokak'taki- Takyeciler- Taşhan- Yazmacılar Han'ındaki

2) Mermer: Ali Paşa Hamamı Erkekler Bölümündeki- Latifoğlu Konağı'ndaki-

3) Tuğla: Behzat- Meydan Camisi'ndeki

4) Ahşap: Alaca- Ali Paşa Camisi'ndeki- Behzat- Meydan- Takyeciler

5) Maden: Alaca- Ali Paşa Camisi'ndeki- Ali Paşa Hamamı Erkekler Bölümündeki- Behzat- Belediye- Latifoğlu Konağı'ndaki- Meydan- Takyeciler

6) Alçı: Meydan- Pervane Hamamı Erkekler Bölümündeki- Takyeciler

Niksar Havuz/Şadırvanlarında:

1) Kesme Taş: Çavuş Hamamı'ndaki

Tokat İli ve Niksar İlçesi Havuz/Şadırvan kitabelerinde;

Tokat İlindekilerin 2'sinin kitabesi mevcuttur. 14'ü kitabesiz olup, 2'sinde de tarih ibaresi yer almaktadır.

Kitabeliler :

1) Meydan Camisi'ndeki: Sülüs yazılı kitabe, şadırvanın güney cephesinde madalyon içerisinde yer almakta olup; üzerinde Amele Mehmed/ Muhammed adında bir şahıs tarafından H.1321 / M.1903 -1904'te yaptırıldığı belirtilmektedir.

2) Takyeciler : Şadırvan gövdesinin batı cephesinde bordür içerisinde yer alan sülüs yazılı kitabeden H.1312 / M.1894 -1895'de yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Üzerinde Tarihi Bulunanlar :

1) Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki: Havuz gövdesinin doğu cephesinde, madalyon içerisinde H.1225 / M.1810 tarihi bulunmaktadır.

2) Pervane Hamamı Erkekler Bölümündeki: Havuz gövdesinin doğu cephesinde, madalyon içerisinde H.1065 / M.1654 -1655 tarihi yer almaktadır.

Niksar İlçesine ait tek havuz üzerinde, bir kitabe yahut tarih bulunma-

maktadır.

Tokat İli ve Niksar İlçesi Havuz/Şadırvanları süsleme itibariyle;

1) Süslemede kullanılan mimari elemanlar :

a) Tokat Havuz/Şadırvanlarında:

Silme: Alaca- Ali Paşa Camisi'ndeki- Ali Paşa Hamamı Erkekler ve Kadınlar Bölümündeki- Belediye- Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki- Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki- Meydan- Pervane Hamamı Erkekler Bölümündeki- Takyeciler- Taşhan'daki

Bilezik : Ali Paşa Camisi'ndeki- Ali Paşa Hamamı Erkekler ve Kadınlar Bölümündeki- Mustafa Paşa(II)- Pervane Hamamı Erkekler Bölümündeki

Sütun- Sütunçe: Ali Paşa Camisi'ndeki- Meydan- Takyeciler- Taşhan'-daki

b) Niksar Havuz/Şadırvanlarında:

Bilezik : Çavuş Hamamı'ndaki

2) Süsleme motifleri:

a) Tokat Havuz/Şadırvanlarında:

BİTKİSEL :

Ali Paşa Camisi'ndeki; rumi, palmet

Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki; 6 kollu çiçek tasviri

Meydan; rumi, palmet, girland

Mustafa Paşa(II); palmet

Pervane Erkekler Hamamı'ndaki; stilize çiçek tasviri

Setenciler Sokak'taki; çiçek buketi

Takyeciler ; hayat ağacı, çiçek buketi, rumi

GEOMETRİK:

Ali Paşa Camisi'ndeki; madalyon, istiridye, midye kabuğu

Behzat; İstiridye motifi

Belediye; baklava dilimi, istiridye motifi

Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki; baklava dilimi

Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki; zencerek, damla motifi, madalyon

Meydan; madalyon, yıldız

8 kollu yıldız Türk Sanatında güneş sembolünü karşılamaktadır. ³⁵²

Pervane Hamamı Erkekler Bölümündeki; madalyon

Takyeciler ; madalyon

FIGÜRLÜ:

Latifoğlu Konağı'ndaki; aslan tasviri

Anadolu'da görülen aslan tasviri çok eski Türk geleneklerine dayanmaktadır. Sembol ve stilizasyon olarak Sasani geleneklerinden İslamiyete geçmiş bir süsleme tarzıdır. Genellikle yapıları koruma amaçlı yapılmışlardır. Aynı zamanda savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet, bazen Tanrı sembolü şeklinde betimlenmiş; bazen de hükümdarın kendisini veya oturduğu tahtı vurgulamıştır. Yine Budistler'de aslan; beyaz, sarı veya siyah renkte düşünülmüştür. ³⁵³

NESNE TASVİRİ:

Setenciler Sokak'taki; vazo

Takyeciler ; vazo tasviri

Niksar İlçesi Çavuş Hamamı'nda herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Tokat İli ve Niksar İlçesi Çeşme ile Şadırvanlarını benzerleriyle karşılaştırırken; hepsinde birebir ortak özellik bulunmamakla birlikte, bazıları

³⁵² - C. Esad ARSEVEN: a.g.e., 208

³⁵³ - Yaşar ÇORUHLU: "Türk Mitolojisinin ABC'si..." a.g.e., 149 -151

dış görünüşü bazıları da süsleme üsluplarıyla değerlendirilmiştir. Belli bir tarih kronolojisi yapılmaksızın gerek cephe görünüşü, gerekse süsleme açısından ortak noktalarını gösterebildiğimiz yapılar arasında;

Tokat Acepşir Çeşmesi: İstanbul Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi; (1585) ikisinde de aynataşını çevreleyen sivri kemer kullanımı görülür. Kitabe konumları aynı olup, kemer kilit taşı hizasında yer almaktadır. Farkı ise, Azapkapı Çeşmesi'nde iki tas nişi bulunmasıdır. İstanbul Fatma Sultan Çeşmesi; (1573) aynataşını sınırlandıran kemer, yalak, testi setleri, kitabenin kilit taşı hizasında olmasıyla benzer özelliklere sahiptir. Farkı ise, Fatma Sultan Çeşmesi'nde iki tas nişi görülmesidir. İstanbul Emine Sultan Çeşmesi; (1739) kemer biçimi, yalak, testi setleri benzer. Farkı ise, Emine Sultan Çeşmesi'nin kitabesinin bulunmamasıdır.³⁵⁴

Tokat Alaca Mescit Çeşmesi: İstanbul Piyale Paşa Çeşmesi'yle dış görünüşü itibarıyla benzer.(Cephe yüzeyinin sivri kemerle hareketlendirilmesi, yalağın her iki tarafında birer testi setinin yer alması) Farklı olarak iki tas nişine sahiptir.³⁵⁵

Tokat Bekir Paşa Çeşmesi: (Cephe görünüşü ve süsleme açısından değerlendirildiğinde ortak benzerlik itibarıyla) İstanbul Valide Kethudası Çeşmesi; (1700) yalak biçimi bakımından benzer, yalak dış yüzeyi orta merkezde içbükey profilli inşa edilmiştir. İstanbul Safiye Sultan Çeşmesi; (1749) çeşme tepeliği perde motifi görünümündedir, yalnız yalağı kaybolmuştur.³⁵⁶ (Motif benzerliği itibarıyla): ucu kıvrık servi motifler ; İstanbul Hekimoğlu Çeşmesi, İstanbul Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi, İstanbul Anadolu Kavağı Çeşmesi,³⁵⁷ İstanbul Mehmet Paşa Çeşmesi,³⁵⁸ İstanbul Tophane Meydan

³⁵⁴ - Afgan EGEMEN: a.g.e., 154,269,285-286

³⁵⁵ - Afgan EGEMEN: a.g.e., 693 -695

³⁵⁶ - Afgan EGEMEN: a.g.e., 686 -687,718 -719

³⁵⁷ - H. Örcün BARIŞTA: "İstanbul Çeşmeleri-Beyoğlu..." a.g.e., 49,51,76

³⁵⁸ - Hakan KARATEKE ve Hatice AYNUR: a.g.e., 42

Çeşmesi, İstanbul Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi, İstanbul Saliha Sultan Çeşmesi,³⁵⁹ Çanakkale Babakale Meydan Çeşmesi³⁶⁰

Tokat Büyük Beybağı(II)- Küçük Beybağı(I-II) Çeşmesi: (Kemer biçimi bakımından): İstanbul Hisar Çeşmesi; (15. yüzyıl) cephe yüzeyi yuvarlak kemerle oluşturulmuştur ve enine dikdörtgen yalağı bulunmaktadır.³⁶¹ İstanbul Defterdar Nazlı Mahmut Efendi Çeşmesi; (16. yüzyıl) cephe yüzeyi yuvarlak kemerle hareketlendirilmiştir.³⁶² İstanbul Paşababa Çeşmesi; (1812) çeşme yüzeyi yuvarlak kemerle sınırlandırılmıştır ve bir duvar yüzeyinde yer alır.³⁶³

Tokat Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki Çeşme: İstanbul Yakup Kethuda Çeşmesi; (1585) çeşme bir evin zemin katının dış cephesinde yer alması itibariyle benzer, fakat yüzeydeki kemer biçimi farklıdır. Yine çeşme yüksekliği fazladır ve üzerinde iki tas nişi bulunmaktadır.³⁶⁴ İstanbul Sadrazam Mehmet Paşa çeşmesi; (1617) çeşme zemin kat duvarına bitişik inşa edilmiştir, farklı olarak çeşme çok yüksektir ve üzerinde iki tas nişi görülmektedir.³⁶⁵ İstanbul Kadri Siyavuş Çeşmesi; (1713) evin dış cephesinde yer alan çeşme yüzeyi sivri kemerle çevrelenmiştir ve yine yükseklik farkı görülmektedir.³⁶⁶ İstanbul Safiye Sultan Çeşmesi; (1728) çeşme yine bir evin köşesinde bulunmaktadır ve yüzeyi sivri kemerle oluşturulmuştur. Diğer iki yapıdaki gibi yükseklik burada da fazladır ve kitabesinin olması itibariyle ortaktır.³⁶⁷

³⁵⁹ - H. Örcün BARIŞTA: "İstanbul Çeşmeleri-Beyoğlu..." a.g.e., 47 -49

³⁶⁰ - Ayşe ÇAYLAK : a.g.t., 77

³⁶¹ - S. Nazım NİRVEN: a.g.e., 36

³⁶² - H. Örcün BARIŞTA: "Taşıyla Toprağıyla İstanbul'dan Eski Bir Sempozyum- Eyüp Sultan'da Yeni Bulgular Üzerine", Tarihi Kültür ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu,II(İstanbul, 1998), 131 -134

³⁶³ - Afgan EGEMEN: a.g.e., 807 -808

³⁶⁴ - Afgan EGEMEN: a.g.e., 826 -827

³⁶⁵ - Afgan EGEMEN: a.g.e., 576- 578

³⁶⁶ - Hakan KARATEKE ve Hatice AYNUR: a.g.e., 91

³⁶⁷ - Afgan EGEMEN: a.g.e., 717 -718

Tokat Kilise Çeşmesi: İstanbul Feyzullah Efendi Çeşmesi; (1700) yüzeydeki kemer biçimi aynı olup, malzemesi de kesme taştır. İstanbul Mustafa Ağa(Kayış) Çeşmesi; (1813) yüzeydeki kemer biçimi ve malzeme itibariyle benzer. İstanbul İsmail (Hacı Efendi) Çeşmesi; (1836) yüzeydeki kemer biçimi ve malzeme ortaktır.³⁶⁸

Tokat Madımağın Celalin Evi Çeşmesi: İstanbul Çavuşzade Ahmet Efendi Çeşmesi; (1694) dış görünüşü itibariyle benzer.³⁶⁹

Tokat Malkayası Mahallesi'ndeki Çeşme(III): Edirne Eski Cami Çeşmesi; (1414) derin eyvan görünümlü bir nişle oluşturulan çeşme enine dikdörtgen yalağa sahip bulunmakla birlikte, ölçüleri itibariyle farklılık göstermektedir.³⁷⁰ İstanbul Rüstem Paşa Çeşmeleri; (1545 -1554) çeşme yüzeyi eyvan görünümlü bir nişle oluşturulmuştur ve yalağın her iki yanında birer testi seti yer almaktadır. Farkı ise, yüzeyde sivri kemerli birer nişle biçimlendirilmeleridir. İstanbul Sokullu Mehmed Paşa Çeşmesi; yine çeşme yüzeyi eyvan görünümlü bir nişle şekillendirilmiştir.³⁷¹

Tokat Paşa Hamamı Çeşmesi: İstanbul Eski Hamam Çeşmesi; sivri kemerli nişle çevrenmesi ve duvar yüzeyinde yer alması itibariyle benzer.³⁷²

Tokat Sulusokak'taki Çeşme: (Lüle benzerliği itibariyle) Kastamonu İsmail Bey Havuzu lülesi; (15. yüzyıl) ejder başlı lülesiyle ortak özelliğe sahiptir. Yalnız buradaki ejder başının boyun kısmı ince ve uzun olup, daha stilize tasvir edilmiştir.³⁷³

³⁶⁸ - Afgan EGEMEN: a.g.e., 291 -292,632 -634,442 -444

³⁶⁹ - Afgan EGEMEN: a.g.e., 238

³⁷⁰ - E. Hakkı AYVERDİ: Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri(1403 -1451) (İstanbul, 1972), 154

³⁷¹ - Afgan EGEMEN: a.g.e., 710 -713,758 -759

³⁷² - Afgan EGEMEN: a.g.e., 271

³⁷³ -ANONİM: a.g.e., 60

Tokat Takyeciler Çeşmesi(I): (Motif benzerliği itibariyle) İstanbul Bereketzade Çeşmesi; serviler dik olup, çavuş nişanı biçiminde taranmıştır. İstanbul Kemankuş Çeşmesi; serviler dik tasvir edilmiştir. Aynalıkavak Kasrı karşısındaki Çeşme; serviler yine dik tasvir edilmiştir. ³⁷⁴ Humbaracıbaba Halil Ağa Çeşmesi; serviler dik, kalın taranmıştır. İstanbul Köprü Kütüphanesi'ndeki bir mezar taşı üzerinde yer alan 3 servi motifi; servi tasvirleri bezeme tarzı itibariyle ince ve uzun yapılmıştır. ³⁷⁵ Çeşme üzerindeki servilere en yakın tasvirlerden birisidir. İstanbul Eyüp Sultan Mezarlığında bir mezar taşı üzerinde yer alan servi motifi; servi uzun biçimlendirilmiş ve dik taranmıştır. ³⁷⁶ İstanbul Azapkapı Halil Efendi Çeşmesi; serviler dik ve kalın taranmıştır. İstanbul Topkapı Sarayı Hünkâr Sofrası Çeşmesi; serviler dik ve kalın taranmıştır. ³⁷⁷ Çanakkale Gelibolu Hacı Mehmet Çeşmesi; serviler dik ve kalın taranmıştır. ³⁷⁸ Çanakkale Gelibolu Eken Çeşmesi; serviler dik biçimlendirilmekle birlikte, daha kalın tasvir edilmiştir. ³⁷⁹

Tokat Ulu Cami Çeşmesi(II): İstanbul Ahırkapı Feneri Çeşmesi; (1597) sivri kemerli nişle inşa edilen çeşme bir duvar yüzeyinde yer alması itibariyle ortak özelliklere sahiptir. ³⁸⁰

Niksar Arasta Çeşmesi: Karaman Eskiciler Çeşmesi; dış görünüşü açısından benzer.(Çeşme yüzeyi enine dikdörtgen görünümlüdür, yalak da enine dikdörtgendir ve kitabesi musluk üzerinde yer alır.) Farklı olarak daha büyük ölçülerde inşa edilmiştir ve aynataşı da bezemeli yapılmıştır. ³⁸¹

³⁷⁴ - H. Örcün BARIŞTA: "İstanbul Çeşmeleri-Beyoğlu..." a.g.e., 47 -48,75

³⁷⁵ - H. Örcün BARIŞTA: "İstanbul Çeşmeleri-Kabataş..."a.g.e., 70 -71

³⁷⁶ - H. Örcün BARIŞTA: "İstanbul Çeşmeleri-Azapkapı..." a.g.e., 115

³⁷⁷ - H. Örcün BARIŞTA: "İstanbul Çeşmeleri-Taksim..." a.g.e., 74 -75

³⁷⁸ - E. Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinde..." a.g.e., 494

³⁷⁹ - Ayşe ÇAYLAK : a.g.t., 33

³⁸⁰ - Afgan EGEMEN: a.g.e., 51

³⁸¹ - Mustafa DENKTAŞ: "Karaman..." a.g.e., 136 -137

Niksar Ayvaz Mahallesi'ndeki Çeşme: Şanlıurfa Yıkık Sokak Çeşmesi; çeşme duvar yüzeyinde yer alır ve bir nişle oluşturulmuştur. ³⁸²

Niksar Belediye Çeşmesi: (Motif benzerliği itibariyle) İstanbul III. Ahmed Çeşmesi; (1728) tavus kuşu motifi her iki çeşmede de bulunmaktadır. ³⁸³

Niksar Kale İçi Çeşmesi: Çanakkale Ayvacık Babakale Kale Meydanı Çeşmesi; (1727 -1728) cephe yüzeyindeki kemer biçimi, duvar üzerinde yer alması, kitabeliğin kemer kilit taşı hizasında olması, yalağın enine dikdörtgen inşa edilmesi açısından ortak özelliklere sahiptir. ³⁸⁴ İstanbul Gülbay Kadın Çeşmesi; (1740) kemer biçimi, kitabenin kemer kilit taşı hizasında yer alması itibariyle benzer. ³⁸⁵

Niksar Lülecizade Çeşmesi(I): İstanbul Kapıcı Mustafa Ağa Çeşmesi; (1606)- İstanbul Kırımı Mehmet Ağa Çeşmesi; (1735) her iki çeşmede de birer lahit parçası kullanılmıştır. ³⁸⁶

Tokat Ali Paşa- Meydan- Belediye Havuz/Şadırvanları: Kastamonu Taşköprü Abdal Hasan Zaviyesi avlusundaki Şadırvan/Havuz; (15. yüzyıl) silindirik gövdelidir ve kadeh şeklinde çanağı bulunmaktadır. ³⁸⁷ Üsküp Yahya Paşa Camisi Şadırvanı; (16. yüzyıl) yine gövde silindirik biçimlidir ve göbeğinde kadeh şeklinde çanak görülmektedir. ³⁸⁸

Tokat Ali Paşa Kadınlar Hamamı Havuzu: Tire Eski-Yeni Hamam Erkekler Bölümü Soğukluktaki Havuz : Silindirik gövdelidir ve çanağı da kadeh şeklindedir. ³⁸⁹

³⁸² - A. Nihat KÜRKÇÜOĞLU: Şanlıurfa Su Mimarisi(Ankara, 1992), 36 -37

³⁸³ - Mustafa CEZAR: a.g.e., 46

³⁸⁴ - Ayşe ÇAYLAK : a.g.t., 50

³⁸⁵ - Afgan EGEMEN: a.g.e., 297 -298

³⁸⁶ - H. Örcün BARIŞTA: "Taşıyla Toprağıyla..." a.g.m., 78

³⁸⁷ - Yılmaz ÖNGE: "Türk Mimarisinde..." a.g.e., 280

³⁸⁸ - E. Hakkı AYVERDİ: Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri III(İstanbul, 1981), 280

³⁸⁹ - Canan ÇAKMAK : a.g.e., 88 -161

Tokat Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki Havuz : Keşan Hersekzade Ahmet Paşa Camisi yanındaki Havuz ; biçim itibariyle benzer. ³⁹⁰ Kayseri Kadı Hamamı Kadınlar Bölümü Havuzu; yine dış görünüşü açısından ortak özelliklere sahiptir. ³⁹¹

Tokat Eski Dabakhane Mahallesi'ndeki Havuz : Kosova Zeynullah Bey Hamamı Havuzu; ikisi de çokgen(5 köşeli) inşa edilmekle birlikte, Zeynullah Bey Havuzu'nun göbeğinde bir fıskiye bulunmaktadır. ³⁹²

Tokat Mustafa Paşa Hamamı Havuzu(III): Amasya Mustafa Bey Hamamı Havuzu; biçim itibariyle benzer. ³⁹³

³⁹⁰ - Semavi EYİCE: "Trakya'da Meydan Şadırvanları", Mansel'e Armağan,I(Ankara, 1974), 841

³⁹¹ - Mustafa DENKTAŞ: "Kayseri..." a.g.e., 440

³⁹² - Raif VİRMİÇİ: a.g.e., 412

³⁹³ - E. Hakkı AYVERDİ: "Osmanlı Mimarisinde..." a.g.e., 230

The word "TABLO" is centered on the page. Behind it is a decorative background consisting of several parallel, diagonal pink stripes that cross each other to form a large, faint 'X' shape.

TABLO

TOKAT ÇEŞMELERİ											
ÇEŞMENİN ADI	YERİ	TARİHİ			MALZEME			SÜSLEME			
		KİTABELİ	KİTABESİZ	TARİH YAZILI	KESME TAŞ	TUĞLA	MERMER	GEOMETRİK	FİĞÜRLÜ	MEYVE TASVİRİ	BİTKİSEL
1-ACEPŞİR	İvaz Paşa Mh.	X			X						
2-ALACA	Rüstem Çelebi Mh.	X			X						
3-ALİ TUSİ	Halit Sk.		X			X					
4-BALAK OTEL'DEKİ	Gazi Osman Paşa Bulvarı			X	X		X	X	X	X	X
5-BEKİR PAŞA	Müftü Mh.	X			X		X	X			X
6-BÜYÜK BEYBAĞI (I)	Büyük Beybağı Mh.		X		X						
7-BÜYÜK BEYBAĞI (II)	Büyük Beybağı Mh.		X		X						
8-ESKİ DABAKHANE	Eski Dabakhane Mh.		X		X						
9-HALİT SOKAK'TAKİ	Halit Sk.		X		X			X			
10-KİLİSE	Sulusokak				X						
11-KÜÇÜK BEYBAĞI (I)	Küçük Beybağı Mh.		X		X						
12- KÜÇÜK BEYBAĞI (II)	Küçük Beybağı Mh.		X		X	X			X		
13- KÜMBET MAH.DEKİ	Kümbet Mh.		X		X						X
14-LATİFOĞLU' NDAKİ	Sivas Cd.		X		X	X					
15-MADİMAĞIN CELALİN	Eski Dabakhane Mh.		X		X						
16-MALKAYASI (I)	Malkayası Mh.		X		X						
17-MALKAYASI (II)	Malkayası Mh.		X		X						
18-MALKAYASI (III)	Malkayası Mh.		X	X	X						X
19-PAŞA HAMAMI'NDAKİ	İvaz Paşa Mh.		X		X						
20-RÜSTEM ÇELEBİ	Rüstem Çelebi Mh.		X		X	X					
21-SETENCİLER SK.'TAKİ	Setenciler Sk.		X		X						X
22-SIK DIŞINI	Sulu Sokak		X		X						
23- SULUSOKAK'TAKİ	Sulu Sokak		X		X	X			X		
24-TAKYECİLER (I)	Sulu Sokak		X		X						X
25- TAKYECİLER (II)	Sulu Sokak	X			X						
26- TAŞHAN	Gazi Osman Paşa Bulvarı		X		X				X	X	X
27- ULU CAMİ (I)	Cami-i Kebir Mh.			X	X						
28- ULU CAMİ (I)	Cami-i Kebir Mh.		X		X						
29-YEŞİLIRMAK K.DAKİ(I)	Sanayi Cd.		X		X		X				X
30-YEŞİLIRMAK K.DAKİ(II)	Sanayi Cd.		X		X		X				X

NİKSAR ÇEŞMELERİ

NİKSAR ÇEŞMELERİ

ÇEŞMENİN ADI	YERİ	TARİHİ			MALZEME			SÜSLEME				
		KİTABELİ	KİTABESİZ	TARİH YAZILI	KESME TAŞ	TUĞLA	MERMER	GEOMETRİK	FIGÜRLÜ	MEYVE TASVİRİ	BİTKİSEL	NESNE TASVİRİ
1-ARASTA	Arasta Çarşısı	X			X							
2-AYVAZ MH.DEKİ	Ayvaz Mh.		X		X							
3-BELEDİYE	Fatih Sultan Mehmet Cd.		X		X		X	X	X	X	X	
4-ÇAVUŞ SOKAK'TAKİ	Çavuş Sk.			X	X						X	X
5-DEREBAĞ	Derebağ Mh.			X	X						X	X
6-HALİL EFENDİ	Halil Efendi Sk.	X			X						X	
7-HOCA SULTAN	Kılıçarslan Mh.	X			X						X	X
8-KALE İÇİ	Kale Kapısı Girişi	X			X							
9-LÜLECİZADE (I)	Fatih Sultan Mehmet Cd.	X			X			X	X	X		
10-LÜLECİZADE (II)	Zeytindibi Mh.	X			X							
11-M. AHMET GAZİ MEZ.	M. Ahmet Gazi Mezarlığı		X				X	X				X
12- TAŞMEKTEP	Taşmektep Mh.		X		X							
13- ULU CAMİ' DEKİ	Çepnibey Mh.	X			X			X			X	

[illegible]

NİKSAR HAVUZ/ŞADIRVANLARI												
ÇEŞMENİN ADI	YERİ	TARİHİ			MALZEME					SÜSLEME		
		KİTABELİ	KİTABESİZ	TARİH YAZILI	KESME TAŞ	TUĞLA	MERMER	AHŞAP	ALÇI	MADEN	GEOMETRİK	FIGÜRLÜ
											BİTKİSEL	NESNE TASVİRİ
1-ÇAVUŞ HAMAMI H.	Taşra Mh.		X		X							

X- SONUÇ

Tezimiz içerisinde yer alan 43 çeşme ve 19 şadırvanı konumlarına göre gruplandırdığımızda;

Tokat Çeşmelerinin büyük çoğunluğu bir yapıya bitişik konumdayken, 6'sı bir yapının duvarına sonradan eklenmiş, 4'ü de bağımsız inşa edilmiştir. Niksar Çeşmelerinin 7'si yapıyla birlikte inşa edilmişken, 4'ü sonradan ilave edilmiş, 1'i de bağımsız yapılmıştır.

Tokat Havuz/Şadırvanlarından 7'si bir yapının ya da bir evin avlusu/bahçesinde bulunurken, 5'i camide, 6'sı da hamam içerisinde yer almaktadır. Niksar'daki tek havuz bir hamam içerisinde görülmektedir.

Çeşme ve şadırvanların inşa tarihleri değerlendirildiğinde;

Tokat Çeşmelerinden 3'ü Selçuklu, 23'ü Osmanlı döneminde inşa edilmiş, 4'ü ise 20. yüzyıl içerisinde yaptırılmıştır. Niksar Çeşmelerinin 7'si Osmanlı devrinde, 6'sı 20. yüzyılda meydana getirilmiştir.

Tokat Havuz/Şadırvanlarından 15'i Osmanlı döneminde, 3'ü de 20. yüzyıl içerisinde oluşturulmuştur. Niksar havuzu ise Osmanlılar zamanında inşa edilmiştir.

Malzeme itibarıyla en çok kesme taş kullanılmış olup; Tokat Çeşmelerinin 29'unda, Niksar'dakilerin 12'sinde; Tokat Havuz/Şadırvanlarının 17'sinde ve Niksar'daki tek havuzda kesme taş malzeme uygulanmıştır.

Süsleme motifleri göz önüne alındığında;

Tokat eşmelerinin 9'unda bitkisel, 4'ünde figürlü, 3'ünde geometrik, 4'ünde nesne ve 2'sinde de meyve tasvirli süsleme görölmektedir. Niksar eşmelerinin 4'ünde geometrik, 6'sında bitkisel, 4'ünde nesne ve 2'sinde meyve tasvirli, 2'sinde ise figürlü süsleme bulunmaktadır.

Tokat Havuz/şadırvanlarının 8'inde geometrik, 7'sinde bitkisel, 2'sinde nesne tasvirli, 1'inde de figürlü süsleme görölmektedir. Niksar havuzunda herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır.

Tokat eşmelerinin çoğu kitablesizdir ve 24'ünde kitabe bulunmamaktadır. 4'ünün kitabesi, 2'sinin de tarihi olmakla birlikte; Niksar eşmelerinin de 4'ü kitablesiz, 6'sı kitabelidir. 3'ünün de yalnızca tarihi vardır.

Tokat Havuz/şadırvanlarının yine çoğu kitablesizdir ; 14'ünde kitabe bulunmayıp, 2'sinde kitabe, 2'sinde de sadece tarih görölmektedir. Niksar Havuzunun herhangi bir kitabesi ya da tarihi yoktur.

Günümüzde eserlerin büyük bir bölümünün mevcut olmasına karşın, çoğu koruma altına alınmadığından dolayı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

İstanbul yapılarıyla kıyaslandığında çok başarılı ve gösterişli örnekler teşkil etmemekle birlikte, farklı dönemleri belgelemeleri açısından Türk Sanatında önemli bir konuma sahip olduklarını düşünmekteyiz.

XI- SUMMARY

When we classify these 43 fountains and 19 reservoirs which are our research subject, according to their locations, most of the fountains in Tokat ara adjacent a monument, 6 of them were added to a monument afterwards and 4 of them were built independently. In the same way, 7 of the fountains in Niksar were constructed within a monument, 4 of them were added to a monument afterwards and 1 of them was constructed independently.

7 of the reservoirs in Tokat are in a civilian building or in a courtyard of a house, 5 of them are in mosques and 6 of them are seen inside hammams. 1 of the reservoir in Niksar is in a hammam too.

When we put the fountains and reservoirs in Tokat in an order of construction date, we see that 3 of them were built in Seljuks period, 23 of them were built in Ottoman period and 4 of them were built at 20th. Century. In the same way 7 of the fountains in Niksar were built in Ottoman period and 6 of them were built lately.

15 of the reservoirs in Tokat were built in Ottoman period and 3 of them were built lately. One of the reservoirs in Niksar was built in Ottoman period.

As for as the material, kesme taş was used mostly. It was used 29 of the fountains in Tokat and it was used 12 of the fountains in Niksar. When we look at the reservoirs; it was used 17 of them in Tokat and Niksar's one reservoir.

When we consider the embellishes among the commonly used embellishes in the fountains in Tokat, it has seen that 9 of them is vegetal, 4 of them is designed with figures, 3 of them is geometric, 4 of them is object

and 2 of them is fruit design. In Niksar fountains 4 of them is geometric, 6 of them is vegetal, 2 of them is fruit design, 4 of them is object and 2 of them is applied with figure design.

At Tokat fountains 8 of them is geometric, 7 of them is vegetal, 2 of them is object, 1 of them is designed with a figure. Niksar reservoir has no any embellish.

As for as the inscriptions; most of the fountains in Tokat have no inscription. There are 24 fountains which have no inscription. 4 of them have inscription and 2 of them have only date. 4 of the fountains in Niksar have no inscription but 6 of them have one and 3 of them have only date.

Again most of the reservoirs in Tokat have no inscription. 14 of them don't have an inscription, 2 of them have one and 2 of them only a date. The reservoir which is in Niksar has no inscription or a date.

Although, majority of these monuments stil exist, they are against the danger of destruction due to the lack of protection.

In comparison with the Istanbul samples; they aren't such succesful and excellent models, but they have importance in Turkish art due to the fact that they document different periods.

XII- KAYNAKÇA

ACUN, Hakkı

1993a "Ejder Motifli Kapı Tokmakları ve Değişik Örnekler"

Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar

Güner İnal'a Armağan, 1 -19

Ankara

1993b "Tokat Mahperi Hatun Kervansarayı Ejder Başlı Çeşme
Lülesinin Bulunuşu"

Yılmaz Önge Armağanı, 263 -265

Konya

1999 **Manisa'da Türk Devri Yapıları**

Ankara

ACUNSAL, Ferit

Tarihsiz **Gerçeklerin Diliyle Tokat**

İstanbul

AFYONCU, Erhan

1991 "Ali Paşa Camisi'nin Banisi Kimdir"

Tokat Kültür Araştırma Dergisi, I: 27 -28

AKAR, Azade

1969 "Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifi"

Vakıflar, VIII: 267 -271

AKAR, Hasan ve Mustafa Necati GÜNEŞ

2002 **Niksar'da Vakıflar ve Tarihi Eserler**

Niksar

AKSULU, Işık

- 1994 Fetihden Osmanlı Dönemine Kadar Tokat
(Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi)
Gazi Üniversitesi

AKURGAL, Ekrem

- 1970 **Ancient Civilizations and Ruins of Turkey**
İstanbul

ANAÇ, Ahmet

- 1986 "Tokat"
Yurt Ansiklopedisi, 7085 -7154
İstanbul

AREL, Ayda

- 1975 **On Sekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma
Süreci**
İstanbul

M. ARIK, Oluş

- 1967 "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri"
Anadolu(Anatolia), XI:57 -100

ARIK, Rüçhan

- 1974 "Camilerde Resim ve İslamda Tasvir Sorunu"
Köken,IV:10 -14
- 1976 **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı**
Ankara

ARSEVEN, Celal Esad

1983 "Çeşme"

Sanat Ansiklopedisi, I:389 -390

İstanbul

1984 **Türk Sanatı**

İstanbul

ARU, K. Ahmet

1949 **Türk Hamamları Etüdü**

İstanbul

ASLANAPA, Oktay

1973 **Türk Sanatı**

İstanbul

1986 **Osmanlı Devri Mimarisi**

İstanbul

AYKUN, H. Mehmet

1999 "Tokat'ta Osmanlı Eserleri"

Tokat Kültür Araştırma Dergisi, XIV:13 -17

AYTÖRE, Ayhan

1962 "Türklerde Su Mimarisi"

Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (19 -24 Ekim

1959), 46 -49

Ankara

AYVERDİ, Ekrem Hakkı

1972 **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri**
(1403 -1451)
İstanbul

1981 **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri(III)**
İstanbul

BARIŞTA, Hatice Örcün

1987 "İstanbul'un Tarihine Gizlenmiş Örneklerinden Taş Testiler"
Sanatsal Yayıncılık, XVII:1

1989 **İstanbul Çeşmeleri-Bereketzade Çeşmesi**
İstanbul

1991 **İstanbul Çeşmeleri-Beyoğlu Cihetindeki Meyve Tabağı**
Motifleri İle Bezenmiş Tek Cepheli Anıtsal Çeşmeler-
Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi, Topçubaşı İsmail Ağa
Çeşmesi, Kemankeş Çeşmesi
Ankara

1992 **İstanbul Çeşmeleri-Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi,**
Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi, Taksim Maksemindeki I. Mah-
mut Çeşmesi
Ankara

1993 **İstanbul Çeşmeleri-Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan**
Çeşmesi
Ankara

1994a "Emetullah Valide Sultan Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,3:157
İstanbul

- 1994b "Hacı Beşir Ağa Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,3:68
İstanbul
- 1994c "Hacı Beşir Ağa Sebili"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,3:473
İstanbul
- 1994d "Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,3:477-478
İstanbul
- 1994e "Halil Abdurrahman Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,3:512
İstanbul
- 1994f "Hamidiye Çeşme ve Sebili"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,3:544
İstanbul
- 1994g "Hatice Sultan Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,4:18 -19
- 1994h "Hekimoğlu Ali Paşa Valdesi Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,4:46- 47
İstanbul
- 1994ı "Hibetullah Valide Sultan Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,4:70 -71
İstanbul

- 1994i "İbrahim Paşa Sebili"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,4:131
 İstanbul
- 1994j "Kethuda Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,4:551
 İstanbul
- 1994k "Mustafa Paşa Meydan Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,5:563 -564
 İstanbul
- 1994l "Osman Ağa Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,6:159 -160
 İstanbul
- 1994m "Pertevniyal Valde Sultan Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,6:245 -246
 İstanbul
- 1994n "Rukiye Kadın Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,6:345
 İstanbul
- 1994o "Saadettin Efendi Sebili ve Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,6
 İstanbul
- 1994ö "Saliha Sultan Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,6:427-429
 İstanbul

- 1994p "Silahtar Yahya Efendi Çeşmesi(Hasköy)"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,6:552
 İstanbul
- 1994r "Silahtar Yahya Efendi Çeşmesi(Kadıköy)"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,6:552 -553
 İstanbul
- 1994s "Sineperver Valide Sultan Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,7:10
 İstanbul
- 1994ş "Süleyman Kaptan Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,7:93 -94
 İstanbul
- 1994t "Süleymaniye Meydan Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,7:105
 İstanbul
- 1994u "Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi(Osman Ağa)"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,7:115 -116
 İstanbul
- 1994ü "Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Sebili ve Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,7:176
 İstanbul
- 1994v "Zevki Kadın Çeşmesi"
Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,7:548 -549
 İstanbul

- 1995 **İstanbul Çeşmeleri-Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi**
Ankara
- 1998 "Taşıyla Toprağıyla İstanbul'dan Eski Bir Sempozyum Eyüp Sultan'da Yeni Bulgular Üzerine"
Tarihi Kültür ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu,II:
131-134
İstanbul

- 2002 "Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu
Dönemi Çeşmeleri"
Yeni Türkiye, XII:1-5

BAŞGELEN, Nezih

- Tarihsiz **Bir Zamanlar Tokat**
İstanbul

BAYKARA,Tuncer

- 1986 "Niksar Kalesi ve Tarihi"
Türk Kültürü Araştırmaları
H. Zübeyr Koşay Armağanı, XXIV/2:78
- 1987 "Tokat Ulu Camisi Üzerine Bazı Düşünceler"
Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,291-294
Ankara

BAYRAM, Mikail

- 1987 "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler"
Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,30-35
Ankara

BEĞENÇ, Cahit

1967 **Anadolu Mitolojisi**
İstanbul

CEZAR, Mustafa

1995 **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**
İstanbul

CİNLİOĞLU, Halis

Tarihsiz **Tokat Coğrafyası ve Tarihi**
Ankara

ÇAKAR, Sedat

1991 "Tokat Menkıbelerinden"
Tokat Kültür Araştırma Dergisi, XII:220-256

ÇAKMAK, Canan

2002 **Tire Hamamları**
Ankara

ÇAL, Halit

1987 "Tokat Evleri"
Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,374-380
Ankara

1989 **Niksar'da Türk Devri Eserleri**
Ankara

ÇAM, Nusret

1999 **İslamda Sanat Sanatta İslam**
Ankara

2000 **Yunanistan'daki Türk Eserleri**
Ankara

ÇAYLAK, Ayşe

1997 **Çanakkale Çeşmeleri**
(Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
Gazi Üniversitesi

ÇETİNTAŞ, Sedat

1994 "Türkler'de Su-Çeşme-Sebil"
Güzel Sanatlar,V:124 -145

ÇORUHLU, Yaşar

1995 **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**
İstanbul

1999 **Türk Mitolojisinin ABC'si**
İstanbul

2000 **Türk Mitolojisinin Anahatları**
İstanbul

ÇULPAN, Cevdet

1967 **Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp
ve Sanat Tarihlerinde Serviler II**
İstanbul

DARKOT, Besim

1964 "Niksar"
İslam Ansiklopedisi,IX :273 -275
İstanbul

DEMİRLİZ, Yıldız

1986 **Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler**
İstanbul

DENKTAŞ, Mustafa

2000a **Karaman Çeşmeleri**
Kayseri

2000b **Kayseri Tarihi Su Yapıları**
Kayseri

EGEMEN, Afgan

1993 **İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri**
İstanbul

ANONİM

1993 **Tarihi Gelişim İçinde Musluklar**
İstanbul

ELİTOK, Halit

1991 "Ali Paşa Camii ve Türbesi"
Tokat Kültür Araştırma Dergisi, 1:8

EMİR, Sedat

1994 **Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar, Kentsel
Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler, Tokat Zaviyeleri I**
İzmir

ERAVŞAR, Osman

2004 **Tokat Tarihi Su Yapıları, Hamamlar**
Konya

ERDEM, Hasan ve Diğerleri

2000 **Bir Asırda Tokat**

Tokat

ERDEMİR, Yaşar

1987 "Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri"

Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,295 -312

Ankara

EVLIYA ÇELEBİ (Çev. ZuhuriDANIŞMAN)

1970 **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**,VII

İstanbul

EYİCE, Semavi

1961 "Çeşme"

İslam Ansiklopedisi,V/2:1214/89 -99

İstanbul

1974 "Trakya'da Meydan Şadırvanları",I

Mansel'e Armağan,831- 845

Ankara

1993 "Çeşme"

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,8:277-287

İstanbul

GENÇ, Nuri

2000 **Tarihi Eserlerle Tokat**

Tokat

GOODWIN, Godfrey

1971 **A History of Ottoman Architecture**

London

GÖDE, Kemal

1987 "Eretnalılar Hakimiyetinde Tokat"

Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 17-22

Ankara

GÖKBİLGİN, M. Tayyib

1974 "Tokat"

İslam Ansiklopedisi, XII:401- 402

İstanbul

GRABAR, Oleg

1998 **İslam Sanatının Oluşumu**

İstanbul

GÜLBELAZ, Mehmet

1991 "Tokat'taki Vakıf Eserlerinin Dünü Bugünü"

Tokat Kültür Araştırma Dergisi, I:11-12

GÜNEY, Nihan-Zeynep

Tarihsiz **Osmanlı Süsleme Sanatı**

Ankara

İMRE, Nurettin

1997 "Niksar"

Tokat Kültür Araştırma Dergisi, XII:4-7

İPŞİRLİ, Mehmet

- 1987 "17. Asır Ortalarında Tokat Şehri"
Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,60-63
 Ankara

KAPUSUS, Ahmet

- 1994 **Tarihi Sosyal Kültürel Yönleriyle Tokat İlçelerimiz ve Bölgemiz**
 Ankara

KARATEKE, Hakan ve Hatice AYNUR

- 1995 **III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri**
 İstanbul

KAŞIKEMAN, Özlem

- 2001 Tokat Ali Paşa-Meydan(Hatuniye) Cami ve Külliyesi
 (Fen Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi)
 Gazi Üniversitesi

KESKİNER, Cahide

- 2002 **Türk Süsleme Sanatında Stilize Çiçekler**
 Ankara

KOPRAMAN, Kazım Yaşar

- 1987 "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Tokat"
Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,28-43
 Ankara

KUBAN, Doğan

- 1954 **Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme**
 İstanbul

1994 **100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi**
İstanbul

KÜÇÜK, Abdurrahman

1997 **Ermeni Kilisesi ve Türkler**
Ankara

KÜRKÇÜOĞLU, A. Cihat

1992 **Şanlıurfa Su Mimarisi**
Ankara

MELİKOĞLU, M. Yılmaz

1987 "Melik Ahmed Danişmend Gazi Tarihinde Tokat"
Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,23 -25
Ankara

MERCAN, Mehmet ve Mehmet Emin ULU

2003 **Tokat Kitabeleri(İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan Derlenerek)**
Ankara

NIKSAR BELEDİYESİ

1998a "Niksar"
Dün Bugün Yarın
İstanbul

2000b **Tarih Tabiat Kültür Kenti Niksar**
Niksar

NİRVEN, Saadi Nazım

1953 **Fatih II-Sultan Mehmed Devri Türk Su Medeniyeti**
İstanbul

OĞUZ, Burhan

- 2002 **Mezar Taşında Simgeleşen İnançlar**
İstanbul

ÖDEKAN, Ayla

- 1992 "Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme"
İstanbul Yazıları, Semavi Eyice Armağanı, 281-297
İstanbul

ÖNEY, Gönül

- 1968 "Anadolu Selçuklu Sanatında Balık Figürü"
Sanat Tarihi Yıllığı, II: 142 -159

- 1969 "Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri"
Belleten, 130/23: 187-192

ÖNGE, Yılmaz

- 1969 "Anadolu'da Ejder Başlı Madeni Çeşme Lüleleri"
Selçuklu Araştırmaları, I: 183 -185

- 1991 "Fıskiyeli Türk Çeşmeleri"
Vakıflar, XXII: 99 -116

- 1995 **12-13. Yüzyıl Türk Hamamları**
Ankara

- 1997 **Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**
Ankara

ÖNKAL, Hakkı

1996 **Anadolu Selçuklu Türbeleri**
Ankara

ÖZDENİZ, Engin

1995 **İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri**
İstanbul

PILEHVERİAN, Nuran Kara

2000 "Osmanlı Çeşme Mimarisinde 19. Yüzyıl Değişimleri"
Tarihi Kültür ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu,IV:
68-75

POLATÇI, İsmail

1997 "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Tokat"
Tokat Kültür Araştırma Dergisi, XI:4 -8

RENDİ, Günsel

1977 **Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı**
Ankara

1980 **Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi I**
İstanbul

SÖZEN, Metin ve Diğerleri

1975 **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**
İstanbul

ŞAHİN, Kamil

1999 **Danışmendliler Döneminde Niksar(1071-1178)**
Niksar

ŞAHİN, Uğur

- 1989 "Tokat İli Tarihine Genel Bir Bakış"
Tokat Kültür Araştırma Dergisi,1:17

ŞAPOLYO, Enver Behnan

- 1967a "Türk Çeşmeleri"
Ön Asya,27:12 -13

- 1967b "Şadırvanlar"
Ön Asya,31:12 -13

ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk

- 1995 Su Güzeli İstanbul Sebilleri
İstanbul

ŞİMŞİRGİL, Ahmet

- 1990 Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat(1455-1574)
(Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi)
Marmara Üniversitesi

- 1991 "Tokat Ulu Camisi Bir Osmanlı Eseridir"
Tokat Kültür Araştırma Dergisi,1:16 -18

TAŞÇIOĞLU, Tülay

- 1998 Türk Hamamı
İstanbul

TOKAT İL YILLIKLARI

- 1973a Cumhuriyetin 50. Yılında Tokat
Tokat

1998b **Cumhuriyetin 75. Yılında Tokat**
Tokat

TOKAT BELEDİYESİ

1888a **Tokat(1984-1988)**
Tokat

1988b **Tokat Turizm 98**
Tokat

TOKAY, Enver

1951 **İstanbul Şadırvanları**
İstanbul

TUNCER, Orhan Cezmi

1986 **Anadolu Kümbetleri I, Selçuklu Dönemi**
Ankara

TURAN, Osman

1971 **Selçuklular Zamanında Türkiye**
İstanbul

1980 **Selçuklular ve İslamiyet**
İstanbul

TÜRKER, Kemal

1996 **Ağaç Baskı Tokat Yazmaları**
Tokat

ULU, Emin

1997 **"Ali Paşa Hamamı"**
Tokat Kültür Araştırma Dergisi, XII:25 -28

UNAT, Faik Reşit

1994 **Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu**
Ankara

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı

1927 **Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet-Kaza-Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler**
İstanbul

UYSAL, Ali Osman

1987 "Tokat'taki Osmanlı Camileri"
Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,313 -364
Ankara

ÜNSAL, Behçet

1973 **Mimari Tarihi**
İstanbul

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: 60.01.01/10 - 60.01.01/13 - 60.01.01/14-
60.01.01/16 - 60.01.01/17 - 60.01.01/25 - 60.01.01/27 - 60.01.01/36-60.01.
01/48 NO'LU ARŞİV DÖSYALARI

VIRMIÇA, Raif

1999 **Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I**
Ankara

WYCHERLEY, R. E.(Çev. Nur NİRVEN-Nezih BAŞGELEN)

1991 **Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?,177-187**
İstanbul

YAVI, Ersal

1986 **Tokat**
İstanbul

1987 **Yağlıboya Resimlerle Tokat İlinin 5000 Yıllık Medeniyet Tarihi**
İstanbul

YAZICIOĞLU, Lütfi ve Nur URFALIOĞLU

2000 **Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler**
İstanbul

YETKİN, Suut Kemal

1959 **İslam Mimarisi**
Ankara

YURTTAŞ, Hüseyin

2000 **Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları**
Erzurum

YÜKSEL, İ. Aydın

1983 **Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid-Yavuz Selim Devri (1481-1520)**
İstanbul